

სოციალურ მეცნიერებათა სერია

კონსტიტუციის დისკუსული ლეგიტიმაცია

მომზადებულია სოციალურ მეცნიერებათა ცენტრის
აკადემიური სტიპენდიის საფუძველზე

სალექციო კურსი
სოციალური მეცნიერებების მაგისტრატურისათვის

მარინა მუსხელიშვილი

თბილისი
2006

სოციალურ მეცნიერებათა სერია

მთავარი რედაქტორი: **მარინე ჩიტაშვილი**

ენობრივი რედაქტორი: **ლია კაჭარავა**

დაკაბადონება, ყდის დიზაინი: **გიორგი ბაგრატიონი**

© სოციალურ მეცნიერებათა ცენტრი, 2006

© Center for Social Sciences, 2006

ქ. თბილისი, 0108, თ. ჭოველიძის ქ. № 10

ელ. ფოსტა: **contact@ucss.ge**

ინტერნეტ გვერდი: **www.ucss.ge**

წიგნი მომზადებულია და გამოცემულია „სოციალურ მეცნიერებათა ცენტრის“ (Center for Social Sciences) მიერ, ფონდის OSI – Zug, ბუდაპეშტის ღია საზოგადოების ინსტიტუტის უმაღლესი განათლების მხარდაჭერის პროგრამის (HESP) ფინანსური ხელშეწყობით

The book has been published by the Center for Social Sciences, sponsored by the OSI-Zug Foundation and the Higher Education Support Program (HESP) of the Open Society Institute-Budapest.

ISBN: 99940 - 872 - 9 - 0

ს ა რ ჩ ე ვ ი

I კვირა: თეორია და მეთოდოლოგია	7
I მეცადინეობა	
კონსტიტუცია და პოლიტიკური ინსტიტუტები ლიბერალურ, რესპუბლიკურ და დემოკრატიულ პოლიტიკურ ტრადიციებთან მიმართებაში	7
II მეცადინეობა	
კვლევის მეთოდები: ინსტიტუციონალური და დისკურსული	
ტრანზიტოლოგია და დემოკრატიის შუმპეტერისეული განსაზღვრება	10
თურქეთისა და ამერიკის პოლიტიკური სისტემების დისკურსიული შედარებითი ანალიზი	13
II კვირა: საქართველო	15
I მეცადინეობა	
საქართველოში კონსტიტუციის საჯარო ლეგიტიმაცია 2004 წლის მაგალითზე	15
1. კონსტიტუციური ცვლილებების განხილვის დინამიკა და პროცესის მონაწილენი	15
2. რა მიმართულებით ცვლილებები? შინაარსობრივი მხარე	18
3. საკონსტიტუციო ცვლილებები: პიროვნებები თუ ინსტიტუტები	20
4. რატომ ცვლილებები? ლეგიტიმაცია და დელეგიტიმაცია	21
5. სახელმწიფოს ლეგიტიმაცია, ადამიანის უფლებები, კანონის უზენაესობა, რედისტრიბუცია და განვითარება	23
6. პარტია და სახელმწიფო; ახალი დროშა	26
II მეცადინეობა	
საქართველოს მოსახლეობის პოლიტიკური შეხედულებები	30
კვლევის მეთოდოლოგია	30
შედეგების მოკლე შეჯამება და თეორიული განზოგადება	34
საქართველოში არსებული პოლიტიკური დისკურსების ანალიზი	36

<i>1. ოპოზიციონერი-კონსტიტუციონალისტი</i>	38
<i>2. მოდერნიზატორი</i>	38
<i>3. მართლმადიდებელი ტრადიციონალისტი</i>	39
<i>4. ჰუმანისტი ტრადიციონალისტი</i>	39
დასკვნა	42
CONSTITUTION AND ITS DISCOURSIIVE LEGITIMATION	47

სემინარის აღწერა

სემინარი შედგება 8 მეცადინეობისგან 4 კვირის განმავლობაში.

პირველი კვირა - 2 სემინარი დაეთმობა თეორიული ცნებებისა და მიდგომების შესწავლა-გამეორებას

1. კონსტიტუცია და პოლიტიკური ინსტიტუტები ლიბერალურ, რესპუბლიკურ და დემოკრატიულ პოლიტიკურ ტრადიციებთან მიმართებაში

2. კვლევის მეთოდები: ინსტიტუციონალური და დისკურსული

მეორე კვირა - საქართველო და კვლევები საქართველოს შესახებ – 2 სემინარი დაეთმობა საქართველოს რეალობის შესწავლას.

1. Case Study – 2004 წლის საკონსტიტუციო ცვლილებები

2. საქართველოს მოსახლეობის პოლიტიკური შეხედულებები – დისკურსული ანალიზი

მესამე კვირა – სასემინარო მუშაობა; იქნება განხილული კონკრეტული საკითხები, სტუდენტები უფრო ღრმად ჩასწვებიან პრობლემატიკას და შეიმუშავენ საკუთარი პრეზენტაციების საკითხებს; მიიღებენ რეკომენდაციებს დამატებით საკითხავ ლიტერატურასთან დაკავშირებით.

მეოთხე კვირა – სტუდენტების პრეზენტაციები და მათი ნამუშევრების გარჩევა.

სემინარის მიზანი

სემინარის მიზანია სტუდენტებმა შემოქმედებითად შეისწავლონ დისკურსული ანალიზის მეთოდი და შეიძინონ დამოუკიდებელი ანალიზის უნარ-ჩვევები. სტუდენტებმა უნდა შეძლონ დაუკავშირონ ერთმანეთს სხვადასხვა დისციპლინარული ცნებების ურთიერთდაკავშირება და მათი გამოყენება რეალობის საანალიზოდ.

შეფასება:

დასწრება – 30%

მონაწილეობა და თეორიული ნაწილის ათვისების დემონსტრირება – 40%

პრეზენტაცია და წერილობითი რეფერატი – 30%

საკითხავი ლიტერატურა:

1. ქრესტომათია პოლიტიკის თეორიაში, რომელიც მომზადდა 2004 წელს;
2. John Druzek, “The Informal Logic of Institutional Design”, in: Goodin R., (ed.) *The Theory of Institutional Design*, CUP, 1990.
3. Dryzek, John S. Holmes, Leslie, 2002, *Post-communist Democratization. Political*

Discourses Across Thirteen Countries, New York: Cambridge University Press

4. G.O'Donnell. 1998 *Horizontal Accountability in New Democracies*. Journal of Democracy, v.9, N.3
5. H. de Soto, *The Mystery of Capital*, Basic Books, 2000
6. Sartory, Giovanni. *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. London, Macmillan, 1994
7. Bernard Manin, *The Principles of Representative Government*, Cambridge University Press, 1997
8. Jon Elster, *Ways of constitution-making*, in: *Democracy's Victory and Crisis*, ed. by Axel Hadenius, Cambridge University Press, 1997
9. Th.Hnaf, Gh.Nodia. *Georgia - Lurching to Democracy. From Agnostic Tolerance to Pious Jacobinism: Societal Change and People's Reactions*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2000
10. Norberto Bobbio *Democracy and Dictatorship*
11. Ronald Inglehart, *Modernization and Postmodernization, Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press, 1997
12. ფარიდ ზაქარია, "არალიბერალური ტალღის აღწევა", საზოგადოება და პოლიტიკა, N3, CIPDD, თბილისი, 2000

I კვირა: თეორია და მეთოდოლოგია

I მეცადინეობა

კონსტიტუცია და პოლიტიკური ინსტიტუტები ლიბერალურ, რესპუბლიკურ და დემოკრატიულ პოლიტიკურ ტრადიციებთან მიმართებაში

ჯერ კიდევ 1997 წელს ცნობილი ანალიტიკოსი ფარიდ ზაქარია წერდა, რომ მსოფლიოს სულ უფრო და უფრო მეტ ქვეყანაში “დემოკრატიულად არჩეული რეჟიმები... უგულვებელყოფენ მათი ძალაუფლების კონსტიტუციურ ფარგლებს და საკუთარ მოქალაქეებს ძირითად უფლებებსა და თავისუფლებებს ართმევენ”¹. დემოკრატიზაციის მესამე ტალღამ მსოფლიოში ახალი ფენომენი, ახალი ტიპის რეჟიმი წარმოქმნა, რომელსაც არალიბერალური დემოკრატიის სახელი ეწოდა. ამ რეჟიმმა ისეთი მახასიათებლები შეიძინა, რომლებიც ძველ ლიბერალურ დემოკრატიებში არ იყო წარმოდგენილი. ძველი დასავლური დემოკრატიებისგან განსხვავებით, ამ რეჟიმებში მასობრივი დემოკრატია და საყოველთაო ხმის უფლება უფრო ადრე და საფუძვლიანად დამკვიდრდა, ვიდრე კონსტიტუციური ლიბერალიზმი: “დემოკრატია ყვავის, კონსტიტუციური ლიბერალიზმი კი – არა”². საყოველთაოდ არჩეული, პოპულარული მმართველები არ ერიდებიან იმას, რომ პარლამენტებსა და კონსტიტუციის ჩარჩოებს გვერდი აუარონ, ქვეყანა საპრეზიდენტო ბრძანებულებებით მართონ, სახელმწიფო აპარატი ოპოზიციისა და თავისუფალი პრესის წინააღმდეგ გამოიყენონ და ადამიანის კონსტიტუციური უფლებები შელახონ. ეს მოვლენები მრავალ და მრავალ ქვეყანაშია დაფიქსირებული, როგორც ლათინურ ამერიკაში, ისე ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებში. რეგულარული და საყოველთაოდ არჩევნების ჩატარება ამ ქვეყნებში ვერ უზრუნველყოფს კანონის უზენაესობას, კორუფციის შეზღუდვასა და კარგ მმართველობას ძალაუფლების კონსტიტუციურ ჩარჩოებში. ასეთი ქვეყნების რიცხვს საქართველოც უნდა მივაკუთვნოთ.

დემოკრატია, კონსტიტუციონალიზმი და ლიბერალიზმი არალიბერალურ დემოკრატიებში ერთმანეთთან გადაულახავ წინააღმდეგობაში მოდის. საქმე ისაა, რომ კონსტიტუციონალიზმი და ლიბერალიზმი, ორივე, არსებითად, ხელისუფლების შეზღუდვის, შეზღუდული მმართველობის თეორიასა და პრაქტიკას განასახიერებენ, ხოლო დემოკრატია ხალხის უმრავლესობის მიერ არჩეულ ლიდერთა ხელში ძალაუფლების მაქსიმალურ აკუმულირებასა და გამოყენებას ესწრაფვის. მაშინ, როცა ძველ დემოკრატიებში დემოკრატიის, კონსტიტუციონალიზმისა და ლიბერალიზმის პრინციპები გარვეულ დაბალანსებულ სისტემას ქმნის, ახალ დემოკრატიებში დემოკრატიის პრინციპები ამკარად ჭარბობს და ძირს უთხრის ლიბერალური დემოკრატიის არსებობისთვის აუცილებელ დანარჩენ კომპონენტებს³: “დემოკრატიულად არჩეულ მთავრობებს ახასიათებთ იმის დაჯერების ტენდენცია, რომ მათ აბსოლუტური ძალაუფლება ეკუთვნით, ამან კი შეიძლება ძალაუფლების ცენტრალიზაცია გამოიწვიოს”⁴. იმავე მოვლენას აღწერს გილერმო ო’დონელი, როდესაც მიუთითებს, რომ ძლიერ ლიდერებს, რომლებსაც სჯერათ, რომ ხალხის სახელით ლაპარაკობენ, გულწრფელად არ ესმით, რატომ უნდა დაუქვემდებარონ ძალაუფლება კონსტიტუციურ შეზღუდვებს, თუ მათი საქმიანობა (როგორც წესი, ეს კორუფციასთან ბრძოლას ეხება), ხალხისთვის სიკეთის მომტანია⁵.

¹ ფარიდ ზაქარია, “არალიბერალური ტალღის აღზევება”, საზოგადოება და პოლიტიკა, N3, CIPDD, თბილისი, 2000 (Foreign Affairs, 1997, N6), გვ.27.

² იქვე, გვ.28

³ გილერმო ო’დონელი, ზაქარიასგან განსხვავებით, ერთმანეთს უპირისპირებს არა დემოკრატია და კონსტიტუციურ ლიბერალიზმს, არამედ ხაზს უსვამს ლიბერალურ დემოკრატიაში დემოკრატიის, ლიბერალიზმისა და რესპუბლიკანიზმის პოლიტიკური ტრადიციების თანაარსებობის აუცილებლობას. ეს სხვაობა მიდგომებში, თეორიული თვალსაზრისით, გადაულახავი არ არის, თუ გავითვალისწინებთ, რომ კონსტიტუციონალიზმი სწორედ რესპუბლიკური აზროვნების პროდუქტს წარმოადგენს.

⁴ იქვე, გვ. 35-36

⁵ G.O'Donnell. *Horizontal Accountability in New Democracies*. Journal of Democracy, v.9, N.3, 1998

ახალი დემოკრატიების გამოცდილება ცხადყოფს, რომ არალიბერალურ დემოკრატიებში კონსტიტუციონალიზმის დამკვიდრება ბევრად უფრო ძნელია, ვიდრე მეტნაკლებად სამართლიანი არჩევნების ჩატარება. ტოკვილისეულმა გაფრთხილებამ, რომ ხალხის უმრავლესობის ნებამ შეიძლება პიროვნების თავისუფლება შეზღუდოს, ახალ დემოკრატიებში თვალნათლივი ინსტიტუციონალური განსახიერება პოვა. თუმცა, ეს დილემა პოსტსაბჭოური სივრცისთვის არც ახალია და არც უცნობი.

“სახალხო დემოკრატია” ნოდებულის საბჭოთა რეჟიმის კონსტიტუციაში ბევრი ლიბერალური ღირებულება იყო დეკლარირებული, რომლებიც არასდროს რეალიზებულა, განსაკუთრებით, ტოტალიტარიზმის პერიოდში⁶. გარდა ამისა, კონსტიტუციის არსებობა, თუნდაც ის სრულად იყოს რეალიზებული, თავისთავად არ ნიშნავს მმართველობის კონსტიტუციონალიზმის პრინციპებზე აგებას. საბჭოთა კავშირის კონსტიტუცია ძალაუფლების კონცენტრაციის შეზღუდვის პრინციპების განხორციელებას არ ითვალისწინებდა. პირიქით, ის ამკვიდრებდა კომუნისტური პარტიის მმართველ როლს საზოგადოებაში და დემოკრატიული ცენტრალიზმის პრინციპებზე აგებულ მმართველობას ეფუძნებოდა. განსხვავებული იყო საბჭოთა სამართლის ფილოსოფიაც. თუ კომუნისტური პარტიის მმართველობა სახელმწიფო აპარატს ამყარებდა, მისი იდეოლოგია საბჭოთა კანონის წყაროს წარმოადგენდა, სამართლისა და კონსტიტუციონალიზმის სანაცვლოდ. კანონის იდეა იყო არა უფლებების დაცვა, არამედ — მართულთა დაქვემდებარება სახელმწიფო ძალაუფლებისადმი მმართველი პარტიის მიერ განსაზღვრული მიზნების მისაღწევად. კერძო ადამიანი და კერძო სფერო გარკვეულ ლეგიტიმაციას მხოლოდ ბოლო, პოსტ-ტოტალიტარულ პერიოდში იძენს, როდესაც სუსტდება იდეოლოგიის გავლენა და საზოგადოებრივი ტრანსფორმაციის ძალისმიერი მეთოდები.

თუ საბჭოთა დროს ლეგიტიმური იყო ძალაუფლების კონცენტრაცია კომუნისტების მისაღწევად და “ამერიკის დასაწევად და გასასწრებად”, რატომ არ უნდა იყოს ლეგიტიმური მისი კონცენტრაცია პოსტსაბჭოთა პერიოდში სწრაფი რეფორმების გასატარებლად და “ევროპის” დასაწევად? თუ ლეგიტიმური იყო “ექსპროპრიატორთა ექსპროპრიაცია” და მშრომელთა მძარცველი კაპიტალისტების განადგურება, რატომ არ უნდა იყოს ლეგიტიმური “უკანონოდ მითვისებული ქონების” ყველა ხერხით ამოღება? თუ ლეგიტიმური იყო სახელმწიფოს აგება მმართველი იდეოლოგიის საწყისებზე, რატომ არ უნდა აიგოს სახელმწიფო განახლებული იდეოლოგიის საწყისებზე ახლა? დემოკრატია, როგორც ხალხის მმართველობის თეორია, ამ კითხვებზე პასუხს ვერ იძლევა, თუკი ის მოკლებულია ლიბერალურ და რესპუბლიკურ კომპონენტებს, კონსტიტუციონალიზმისა და კანონის უზენაესობის პრინციპებს. ქვემოთ ვნახავთ, როგორ უპირისპირდება ერთმანეთს ეს მიდგომები და პრინციპები თანამედროვე საქართველოს პოლიტიკურ დისკურსში.

ქვეყნის კონსტიტუცია განსაზღვრავს იმას, თუ როგორ არის მოწყობილი ამ ქვეყნის პოლიტიკური სისტემა. კონსტიტუცია, თუკი ის სრულდება, ქმნის პოლიტიკის “ჩონჩხს”, პოლიტიკური მოქმედების წესებსა და კანონებს, რომლებიც პოლიტიკური პროცესის მონაწილეებს მათი ქცევის ნორმებსა და ტაქტიკას კარნახობს. პოლიტიკური პროცესის მონაწილეებმა, თავის მხრივ, იციან, თუ რას მოელიან ისინი პოლიტიკური სისტემისგან, რას აქცევენ ყურადღებას ყველაზე მეტად და რატომ არის მოცემული პოლიტიკური სისტემა მათთვის მისაღები თუ მიუღებელი. კონსტიტუციისა და მოქალაქეების ამ ურთიერთქმედებაში დგინდება კონსტიტუციის ნამდვილი არსი და მნიშვნელობა საზოგადოებისთვის, ვლინდება მისი სუსტი და ძლიერი მხარეები, იკვეთება მისი შემდგომი გარდაქმნის პერსპექტივები.

დისკურსული ანალიზისას საზოგადოებას ვიკვლევთ როგორც სუბიექტური შეხედულებებისა და წარმოდგენების მქონე ადამიანთა ურთიერთობის სივრცეს. ურთიერთობენ რა ერთმანეთთან და პოლიტიკური სისტემის ინსტიტუტებთან, მოქალაქეები სინამდვილის საკუთარ სურათს ხატავენ, რომელიც შეფერილია მოცემული ინდივიდის პოლიტიკური შეხედულებებითა და მსოფლმხედველობით. ამიტომ, ისეთი ცნებები, როგორებიცაა, ვთქვათ, დემოკრატია, კანონი, კონსტიტუცია და ა.შ. სხვადასხვა ადამიანისთვის შეიძლება განსხვავებული მნიშვნელობისა და ღირებულების ფენომენებს წარმოადგენდეს. ამდენად, პოლიტიკური საზოგადოება არა თუ ერთგვაროვანია, არამედ

⁶ საბჭოთა კავშირის ისტორიაში ტოტალიტარული და პოსტტოტალიტარული პერიოდების ერთმანეთისგან განცალკევება მნიშვნელოვანია, ვინაიდან სახელმწიფოს, რეჟიმისა და კანონის ლეგიტიმაციამ ამ უკანასკნელ (პოსტტოტალიტარულ) პერიოდში სერიოზული ტრანსფორმაცია განიცადა.

მასში არსებობს ადამიანთა დიდი ერთობლიობები, რომლებიც მეტ-ნაკლებად მსგავსად ფიქრობენ და პოლიტიკურ მოვლენებს მსგავსად აფასებენ. საზოგადოებაში არსებულ პოლიტიკური შეხედულებების ამ შეკრულ სისტემებს ჩვენ აქ პოლიტიკური დისკურსების სახელით მოვიხსენიებთ. კონსტიტუციის ლეგიტიმაციის ანალიზისას საჭიროა საზოგადოებაში ფართოდ გავრცელებული პოლიტიკური დისკურსების გამოკვეთა და შესწავლა. დემოკრატიის ერთ-ერთ ძირითად პრინციპად უნდა მივიჩნიოთ ის, რომ საზოგადოებაში არსებული ყველა შეხედულება უფლებამოსილია საკუთარი წვლილი შეიტანოს ქვეყნის პოლიტიკური სისტემის ფორმირებასა და ფუნქციონირებაში.

არალიბერალური დემოკრატია, როგორც ვთქვით, კონსტიტუციონალიზმისა და ლიბერალიზმის ნაკლებობას განიცდის და ისწრაფვის მთელი ძალაუფლება არჩეული ლიდერის ხელში მოაქციოს. შემდგომში ჩვენ ამ დილემას საქართველოს მაგალითზე განვიხილავთ. ჩვენი მიზანი იქნება ავიღოთ ერთი case study, 2004 წლის საკონსტიტუციო ცვლილებები, და გავაანალიზოთ ისინი ორი მიზნის მისარწევად: პირველი, და უშუალო, გავიგოთ ინსტიტუციონალური საკონსტიტუციო მოწყობის ლეგიტიმაციის საწყისები საქართველოში, და მეორე, ვისწავლოთ, თუ როგორ შეიძლება ამგვარი საკითხების კვლევა.

2004 წლის კონსტიტუციური ცვლილებების შემოქმედთა მიზანს აშკარად არ წარმოადგენდა პოლიტიკური პლურალიზმის ინსტიტუციონალიზაცია და უმრავლესობის ნების კონსტიტუციონალიზმის ჩარჩოებში მოქცევა. პირიქით, აქცენტი კეთდებოდა კონსოლიდაციაზე, კრიზისიდან გამოსვლაზე და მაქსიმალურად სწრაფი გარდაქმნებისა და რეფორმების გატარებაზე. ახალი მოდელის დროებითი, გარდამავალი ხასიათი უკავშირდება იმ კონტექსტს, რომელიც მუდმივად ფიგურირებს საკონსტიტუციო განხილვების პროცესში. ეს არის ის, რომ ნოემბრის მოვლენები იყო არა უბრალოდ ხელისუფლების ცვლილების მომენტი, არამედ სისტემური გარდაქმნა, რევოლუცია, წარსულთან რადიკალური გახლეჩა, სხვა სისტემაზე გადასვლა. მიხეილ სააკაშვილის გამოსვლებში ამას მუდამ ესმევა ხაზი: "ისე, როგორც იყო, აღარ იქნება", "უპრეცედენტო", "საქართველოში პოსტსაბჭოური სისტემა იმსხვრევა" (მიხეილ სააკაშვილი, დავოსი, 22 იანვარი).

ერთი სისტემიდან სხვა სისტემაზე გადასვლა, ქვეყნის მმართველთა ნებით წარმართული, დროებითი ვითარება, რომელიც საყოველთაო აყვავებას და ბედნიერებას მოიტანს, ოღონდ — მომავალში, დაჩქარებული განვითარება, რომელსაც პოლიტიკური ხელმძღვანელობა წარმართავს და რომელიც ცივილიზებულ ქვეყნებთან (ამ შემთხვევაში «ევროპა») დაგვაახლოვებს, ბრძოლა ერთი მუჭა «კრიმინალების» წინააღმდეგ, რომლებიც ამ წინსვლას ხელს უშლიან, ეს ყველაფერი მეტად ტრადიციულია და ნაცნობი პოსტსაბჭოური სივრცისთვის.

საქართველოში ბოლო 15 წლის განმავლობაში სამი რეჟიმი გამოიცვალა, და არც ერთხელ — არჩევნების გზით. არჩევნები მხოლოდ პოსტფაქტუმ ტარდებოდა უკვე აღიარებული ხელისუფლების ლეგიტიმირებისთვის. დამარცხებული პოლიტიკური ძალა არც ერთხელ არ დარჩენილა პოლიტიკაში, არამედ სამუდამო მარგინალიზაციას განიცდიდა. გარდა ზვიად გამსახურდიასი და ჯაბა იოსელიანისა, ყველა ახალი პოლიტიკური ლიდერი წინა ხელისუფლების წევრიც იყო. თითოეულ მმართველობას ჰყავდა ერთი ქარიზმატული ლიდერი, ერთი მმართველი პარტია და რევანშის მოსურნე დაუძინებელი მტრები, რომელთა თვალში ხელისუფლება დიქტატორულია, ხოლო მისი ლეგიტიმურობა — სათუო და არამყარი.

რატომ არის საქართველოში სწორედ ასეთი და არა სხვა ინსტიტუციონალური განვითარება? შეიძლება მიზეზ-შედეგობრივი დასკვნების გაკეთების გარეშე ინსტიტუტები დავუკავშიროთ პოლიტიკური დისკურსის ხასიათს.

თუკი ოპოზიცია ყოველთვის დიქტატურის ბრალდებით გამოდის, ხოლო ხელისუფლება თავს სასიკეთო გარდაქმნებითა და რეალობის გათვალისწინებით იმართლებს (როგორც ეს სამი ბოლო რეჟიმის დროს ხდებოდა), მაშინ მოსალოდნელია შემდეგი: სანამ ხელისუფლება პოპულარულია — მოხდება მის მიერ ძალაუფლების გადამეტება (ამას მმართველობის საჭიროებები მოითხოვს), ხოლო, როდესაც ის პოპულარობას დაკარგავს — გაჩნდება რევოლუციური მოთხოვნები მის გადაყენებაზე ხალხის მხრიდან, რომელიც დაუჯერებს ოპოზიციას იმაში, რომ არაფეფექტურობას რეჟიმის დიქტატორული ხასიათი განაპირობებდა.

ამ ფონზე როგორც «ვარდების რევოლუცია», ისე მომდევნო საკონსტიტუციო ცვლილებები გამოიყურება კანონზომიერად, სტაბილური სისტემის ნაწილად, და არა ამ

სისტემიდან გადახრად. ამ სისტემის გააზრება შესაძლებელია მისი არშემდგარი ალტერნატივების დაფიქსრებით. ეს არ არის ლიბერალური დემოკრატია, სადაც მმართველები მოდიან ხელისუფლებაში არჩევნების გზით, მოქმედებენ კონსტიტუციონალიზმის ჩარჩოებში და არჩევნებში დამარცხების შემთხვევაში გადადიან (დროებით) ოპოზიციაში მომავალი გამარჯვების იმედით. ასეთი სისტემისთვის აუცილებელია «ეთიკური» პოლიტიკური პარტიები, ანუ ისეთი პარტიები, რომლებიც პოლიტიკური ბრძოლისა და პოლიტიკური კამათის წესებს არ ცვლიან იმისდა მიხედვით, არიან ისინი ხელისუფლებაში თუ ოპოზიციაში. ეს არ არის დიქტატურა, სადაც ხალხის ნება არაფერს ნიშნავს და სადაც ხალხი ხელისუფლების შეცვლას საერთოდ ვერ ახერხებს. დიქტატურის დამყარებას საქართველოში სწორედ ძლიერი და მრავალრიცხოვანი კერძო ინტერესები ეწინააღმდეგება. ეს არის სისტემა, რომელშიც მართავენ ადამიანები, მაგრამ არა კანონები.

მიზეზები ამ მდგომარეობისა შეიძლება ბევრ ფაქტორში ვეძიოთ, მაგრამ კავშირი ინსტიტუტებსა და დისკურსებს შორის აშკარაა. შეიქმნება თუ არა ოდესმე ისეთი ვითარება, როდესაც «ეფექტურობა» და «სამართლიანობა» ერთ სიბრტყეში გადაინაცვლებს? შეიძლება თუ არა ოდესმე საპარლამენტო სისტემის მომხრეები მის დასაბუთებას ეფექტურობის არგუმენტით, ხოლო საპრეზიდენტო მმართველობის მიმდევრები – პლურალიზმისა და კონსტიტუციონალიზმის მოშველიებით? შეიძლება თუ არა ოდესმე ხელისუფლება და მისი ოპოზიცია ერთი სისტემის ჩარჩოებში კონკურირებას და არა ერთმანეთის დელეგატიმიზაციას? გამოვა თუ არა ოდესმე საქართველო «გარდამავალი პერიოდის» მარნუხებიდან?

II მეცადინეობა

კვლევის მეთოდები: ინსტიტუციონალური და დისკურსული

ტრანზიტოლოგია და დემოკრატიის შუმპეტერისეული განსაზღვრება

დემოკრატიზაციის პროცესების შესწავლა, რომელიც პოლიტიკური მეცნიერების ტრანზიტოლოგიის ქვედისციპლინის სახელწოდებითაა ცნობილი, მეთოდოლოგიურად უმთავრესად ერთი - ინსტიტუციონალური მიდგომის ჩარჩოებში წარმოებს. ეს მიდგომა, მისი თანამედროვე ვერსიის სახით, რომელიც ახალი ინსტიტუციონალიზმის სახელითაა ცნობილი, საფუძვლად უდევს როგორც კვლევების უმრავლესობას, ასევე, პირველ რიგში, იმ ტაქსონომიას, რომელიც ამ კვლევებს აზრს ანიჭებს. ეს არის თავად პოლიტიკური რეჟიმების ტაქსონომია მათი დემოკრატიულობა-არადემოკრატიულობის თვალსაზრისით. დისციპლინის ჩარჩოებში “დემოკრატია” გაიზრება როგორც რეჟიმი (და არა საზოგადოების ან სახელმწიფოს მახასიათებელი), ხოლო ეს რეჟიმი განმარტებულია პოლიტიკურ ინსტიტუტთა ტერმინებში, რომელთა ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს ხელისუფლების რეგულარული, თანასწორი და თავისუფალი არჩევა საყოველთაო კონკურენციული არჩევნების მეშვეობით. მართალია, დღესდღეობით არსებობს დემოკრატიისთვის აუცილებელი და საკმარისი პირობების ჩამონათვალის მრავალი ვარიანტი, მაგრამ მიუხედავად დეფინიციის საბოლოო და შეთანხმებული ვარიანტის არარსებობისა, ემპირიულ კვლევებში თითქმის ყველა განსაზღვრება მეტ-ნაკლებად მომდინარეობს და ეყრდნობა დემოკრატიის შუმპეტერისეულ ინსტიტუციონალურ გაგებას.

ამ მიდგომის დომინანტური პოზიცია განპირობებულია არა იმდენად თეორიული კვლევის შიდა ლოგიკით, არამედ მას მეტწილად ქმნის პრაქტიკული პოლიტიკის საჭიროებებით წაყენებული მოთხოვნები. ის იქმნება კვლევის გარეთა პოლიტიკური მოტივებით. ამ გავლენას განაპირობებს თვით დემოკრატიის ცნების უაღრესად მაღალი ფასეულობრივი და პოლიტიკური მნიშვნელობა, მისი უდიდესი როლი იმ საზოგადოებრივ ცვლილებებში და მასობრივ მოძრაობებში, რომლებიც მსოფლიოში ხდება. მას, აგრეთვე, განაპირობებს ის, რომ მეცნიერები, რომლებიც დემოკრატიზაციის პროცესებს იკვლევენ, ეძებენ არა იმდენად თეორიულ შედეგებს, რომლებიც მართოდენ მეცნიერებას გაამდიდრებს, არამედ პოლიტიკურ სტრატეგიებს, რომლებიც დემოკრატიზაციის პროცესს ხელს შეუწყობს. მათ სჭირდებათ ემპირიულად ხელშესახები და პრაქტიკულად

განხორციელებადი მიზნები და კრიტერიუმები, რომლებიც პოლიტიკოსების ხელში მოქმედების გეგმად და სტრატეგიად იქცევა.

სწორედ ასეთი იყო თავის დროზე დემოკრატიის შუმპეტერისეული განმარტების ბედიც, თუმცა კი თავად განმარტება პრაქტიკული მიზნების მოსამსახურებლად არ შექმნილა. ის, უბრალოდ, ცივი ომის პერიოდში იდეოლოგიური დაპირისპირების არტიკულირებისთვის მეტად გამოსადეგი გამოდგა მათთვის, ვინც ლიბერალურ დემოკრატიას იცავდა ე.წ. სახალხო დემოკრატიის საპირისპიროდ. დემოკრატიის უფრო ტრადიციული გაგებისგან განსხვავებით (დემოკრატია როგორც ხალხის მმართველობა), ის არ უტოვებდა შესაძლებლობას საბჭოური ტიპის რეჟიმებს ჰქონოდათ პრეტენზია დემოკრატიულობაზე.

დემოკრატიის ეს ინსტიტუციონალური, ფორმალიზებული განმარტება, აგრეთვე, გამოსადეგი აღმოჩნდა ავტორიტარულ რეჟიმებთან ბრძოლის სტრატეგიის დასასაბუთებლად. მან იდეოლოგიურად დააშორიშორა ერთმანეთს ისეთი ცნებები, როგორებიცაა დემოკრატიული რეჟიმი, მოდერნიზებული საზოგადოება და კაპიტალისტური ეკონომიკა და უკანა პლანზე გადაიტანა დემოკრატიის მიმართება საზოგადოებრივი მონყობის სხვა ასპექტებთან. ამით მან ავტორიტარულ რეჟიმებს გამოაცალა ის არგუმენტი, რომ მოცემული საზოგადოება შესაძლოა დემოკრატიისთვის მზად არ ყოფილიყო. ფაქტობრივად, მან სტრუქტურულად დიფერენცირებული საზოგადოების მხოლოდ ერთი სისტემა გააიგივა დემოკრატიასთან, რამაც შესაძლებელი გახადა იმის დასაბუთება, რომ ამგვარი სისტემის დანერგვა აგრარულ, განუვითარებელ თუ უბრალოდ ღარიბ ქვეყნებშიც დემოკრატიის დამკვიდრების ტოლფასი იქნებოდა.

მაგრამ ბოლო წლების კვლევები, და განსაკუთრებით კი მესამე ტალღის დემოკრატიების გამოცდილება მეტყველებს იმაზე, რომ ეს მიდგომა მეტად გამარტივებულ ხედვას გვთავაზობს და აღარ ესადაგება თანამედროვე ეტაპის არც მეცნიერულ და არც პოლიტიკურ ამოცანებს. დემოკრატია დღესდღეობით აღიარებულია ერთადერთ ლეგიტიმურ რეჟიმად, მაგრამ რიგი ქვეყნებისა, რომლებიც ფორმალურად თუ იდეოლოგიურად შუმპეტერისეული დემოკრატიის კრიტერიუმებს ესადაგებიან, ძნელად თუ პასუხობს დასავლეთის ლიბერალური დემოკრატიის იდეალებს, და, ამავე დროს, არც ავტორიტარულ რეჟიმებს არ წარმოადგენენ. ამ, ე.წ. მინიმალური დემოკრატიების კლასიფიცირება, ისევე როგორც მათი შემდგომი ევოლუციის გზები დღეს ახალ კითხვებს ბადებს.

თუკი გავყვებით რობერტ დალის ტერმინოლოგიას, და განვასხვავებთ დემოკრატიას როგორც ნორმატიულ (მთელი სისრულით განუხორციელებელ) იდეალს პოლიარქიისგან, რომელიც ინსტიტუტების რეალურ და რეალიზებად ნაკრებს წარმოადგენს (ნაკრებს, რომელიც კარგად ესადაგება დასავლური ლიბერალური დემოკრატიების დღეს არსებულ მონყობას), ეს პრობლემა სხვაგვარდაც შეიძლება წარმოვარჩინოთ. ნიშნავს თუ არა მოცემულ პოლიტიაში პოლიარქიის ინსტიტუტების დამკვიდრება დემოკრატიის იდეალებთან მიახლოებას?

მინიმალური დემოკრატიების პრობლემასთან დაბრუნებისას ვხედავთ, რომ მათი “განსხვავებულობა” კარგადაა გაცნობიერებული მეცნიერების მიერ. როგორც ო’დონელი გვიჩვენებს, განსხვავებული კონტექსტის ფონზე დემოკრატიის ინსტიტუტებმა შეიძლება სულ სხვადასხვაგვარად იმუშაონ. ასე, პოლიტიკო-ეკონომიკური ურთიერთობების კლიენტელისტური, პარტიკულარისტული კონტექსტი შესაძლოა წარმოადგენდეს ურთიერთობათა მდგრად მოდელებს, რომლებიც მინიმალურ დემოკრატიას ლიბერალურ მოდელად კონსოლიდირების საშუალებას არ აძლევენ - იმისდა მიუხედავად, რომ რეჟიმი პასუხობს შუმპეტერისეული დემოკრატიის ძირითად მახასიათებლებს. გასათვალისწინებელია, რომ დასავლურ სოციალურ კონტექსტში უნივერსალისტური აგენტის არსებობა წინ უსწრებდა დემოკრატიზაციას, ისევე როგორც დასავლური ლიბერალური კონსტიტუციური სახელმწიფო უფრო ადრე შეიქმნა, ვიდრე მასობრივი დემოკრატიები. რამდენად განაპირობა ამ კონტექსტმა დემოკრატიის ინსტიტუტების დასავლური ფუნქციონალური, ნორმატიული და ბიჰევიორული სპეციფიკა, და რამდენად აქვს გავლენა სხვა ტიპის კონტექსტებს დემოკრატიის ამავე მახასიათებლებზე სხვაგან?

ამ კითხვების გაჩენამ შემდეგი მეთოდოლოგიური გამოძახილები წარმოშვა თეორიულ კვლევებში.

1. დისციპლინის ჩარჩოებში დარჩენა: ეს მიდგომა მიიჩნევს, რომ დემოკრატიის ინსტიტუტების ჩამონათვალი შეიძლება გაფართოვდეს და მოიცვას არა მარტო რეჟიმის მახასიათებლები, არამედ გარკვეული კონტექსტუალური ელემენტებიც. ამ გზას ადგანან ის მკვლევრები, რომლებიც დემოკრატიის განამარტებას ამატებენ ხან კანონის მმართველობას (rule of law) (რიჩარდ როუზი), ხან საზოგადოების სტრუქტურულ დიფერენციაციას (ლინცი და სტეფანი, რომლებიც ამ მახასიათებლებს ლატენტურად კონსოლიდირებული დემოკრატიის ცნებაში დებენ). ყველა ეს მცდელობა ისევ პოლიარქიის ინსტიტუტების ირგვლივ ტრიალებს. ასე მაგალითად, ო'დონელი, მიუხედავად იმისა, რომ აცნობიერებს და აანალიზებს კონტექსტის მნიშვნელობას ფორმალური ინსტიტუტების მუშაობის ანალიზისთვის, მაინც დემოკრატიის შუმპეტერისეული განსაზღვრების ჩარჩოებში რჩება და ცნების საკუთარ გაგებას ისევ და ისევ ამ ცენტრალური ელემენტის ირგვლივ აგებს. ეს არათანმიმდევრულობა მეთოდოლოგიურ შეცდომას ნააგავს, ვინაიდან თუკი ერთი და იგივე ინსტიტუტები სხვადასხვა მნიშვნელობასა და ფუნქციას იძენენ კონტექსტისა და მიხედვით, მაშინ მათთვის ერთი და იგივე სახელის მინიჭება უმართებულოა.
2. პოლიტიკური კულტურის შესწავლა. ეს გზა საკმაოდ ტრადიციული და შედარებით ნაყოფიერი ჩანს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რონალდ ინგლეჰარტის მიდგომა და ფასეულობების მსოფლიო გამოკითხვიდან მიღებული შედეგები. მოკლედ რომ შევაჯამოთ, ამ გზით გამოკვეთილია გარკვეული კანონზომიერებები და კორელაციები დემოკრატიის ფუნქციონირებასა, ეკონომიკურ განვითარებასა და ქვეყნის რელიგიურ და ისტორიულ წარსულს შორის. მაგრამ ამ მიდგომის ნაკლოვანება მდგომარეობს მასში, რომ ის მეტად ზოგადია, და წინა მიდგომის საპირისპიროდ პოლიტიკურად მკვეთრად ნეიტრალური. ანუ, იმ დასკვნის შემთხვევაშიც კი (რის საფუძველსაც ეს გამოკვლევები იძლევა), რომ პოსტსაბჭოთა საზოგადოებები განწირულნი არიან წლების განმავლობაში აირჩიონ კორუმპირებული, არარეპრეზენტაციული ელიტები, ეს ანალიზი უსარგებლოა შემდგომი დემოკრატიზაციის პოლიტიკის შემუშავების საჭიროების თვალსაზრისიდან. ის უბრალოდ ადასტურებს, რომ დემოკრატიზაციის სახელით ცნობილი გამოწვევა მინიმალური დემოკრატიებისთვის უფრო მეტად საჭიროებს მოდერნიზაციულ და ეკონომიკურ გამოძახილს, ვიდრე პოლიტიკურს. მაგრამ ამის დეტერმინისტიკული გაზიარება გვაგდებს სხვა უკიდურესობაში – ინსტიტუციონალური მშენებლობის მცდელობაზე უარის თქმაში.
3. ზემოთ მოყვანილ ორ მიდგომას თუ ერთმანეთს დავუპირისპირებთ, მათ შორის შუალედურ ადგილს დაიკავენ ინსტიტუციონალური მიდგომის ჩარჩოების გაცდენა და ინსტიტუტების შესწავლა მათ კონტექსტუალურ მნიშვნელობებთან ერთად, ანუ მათი ლეგიტიმაციის საწყისების გათვალისწინებით, რაც უფრო დისკურსის ანალიზის ამოცანაა. ამ მიდგომის არსი ქვემოთ უფრო დაწვრილებით იქნება განხილული, აქ კი მხოლოდ მის ავკარგიანობაზე შევჩერდები. მეთოდის დადებით მხარეს წარმოადგენს ინსტიტუტების მიზმა მათ ნორმატიულ და ფუნქციონალურ მნიშვნელობებთან. ეს საშუალებას იძლევა ავცდეთ დემოკრატიის “კომუნიზმად” გაგებას - დემოკრატიის აღრევას განვითარების წინდაწინ განსაზღვრულ ელიტისტურ გეგმასთან, რომელშიც საზოგადოება მხოლოდ სტატისტის, ობიექტის როლს თამაშობს. ის ასევე იძლევა საშუალებას გადაიჭრას მეორე პრობლემა, რომელიც ადრე იყო ნახსენები - დემოკრატიზაციის პროცესში ექსპერტების მიერ შემუშავებული სტრატეგიების როლის გაზვიადება. თვით ცნება “დემოკრატია” არ წარმოადგენს მკვლევართა საკუთრებას. იგი მძლავრ პოლიტიკურ დატვირთვას ატარებს, რომელიც მასების მობილიზებასა და პოლიტიკურ სწრაფვებს განსაზღვრავს. ამ სიტყვისთვის

ექსპერტების მიერ ერთი კონკრეტული მნიშვნელობის მინიჭება, მნიშვნელობისა, რომელიც გარკვეულ პოლიტიკურ სტრატეგიას გულისხმობს, შეიძლება უკავშირდებოდეს დემოკრატიზაციის მეტად იდეოლოგიზებულ, დოგმატურ გაგებას. მიდგომის სისუსტე მდგომარეობს თვით მეთოდის სირთულეში, ვინაიდან მას შემოაქვს მეტად ძნელად გაზომვადი და განსაზღვრებადი დიქტომიები, ისეთი ტიპის, როგორცაა ცოდნისა და შეხედულების, ფილოსოფიისა და იდეოლოგიის, ნორმისა და მორალის დაპირისპირება, რაც იოლად ხელშესახები და გაზომვადი ფაქტორი არ არის.

ქვემოთ მოყვანილი იქნება მაგალითი ამ მეთოდის გამოყენებისა, რომელიც მდგომარეობს თურქეთისა და აშშ-ს პოლიტიკური სისტემების დისკურსიულ შედარებით ანალიზში.

თურქეთისა და ამერიკის პოლიტიკური სისტემების დისკურსიული შედარებითი ანალიზი

ეს მაგალითი ერთობ ეგზოტიკურია და აქვს უფრო მეთოდის საილუსტრაციო დანიშნულება, ვიდრე მეცნიერული მტკიცებულების დატვირთვა. მისი მიზანია კონსტიტუციური ინსტიტუტების ფორმალურად მსგავსი, მაგრამ არსებითად განსხვავებული არსის ჩვენება, რომელზედაც ზემოთ იყო ლაპარაკი. ამ მაგალითის მოყვანით მინდა ვაჩვენო, თუ რა მიმართება არსებობს ინსტიტუტების ფუნქციონირებასა და მათ ლეგიტიმიზაციას შორის.

თურქეთის პოლიტიკური სისტემა, ისევე როგორც ამერიკის შეერთებული შტატებისა, ფორმალურად კონსტიტუციურ დემოკრატიას წარმოადგენს. თუმცა კი, თურქეთი სხვა ტიპის დემოკრატიაა. ინსტიტუციონალური ანალიზით დაკავებული სპეციალისტის თვალსაწიერიდან, ეს სხვაობა ჩანს იმ როლში, რომელსაც თურქული დემოკრატიის შენარჩუნებაში სამხედროები თამაშობენ; იგი ასევე შეიძლება აღინეროს ლიბერალური ინსტიტუტების სისუსტეში, სამოქალაქო უფლებების შეზღუდულობაში, მოკლედ, ეს არ არის იმ ტიპის სხვაობა, რომლის აღწერა შეუძლებელია ინსტიტუციონალურ ტერმინებში. თუმცა კი ამგვარი აღწერა ბევრს არაფერს ამბობს იმაზე, თუ რატომ ხდება, რომ ამ ორი ქვეყნის ერთობ თანამედროვე კონსტიტუციები სხვადასხვანაირად მუშაობენ. ამ სხვაობის არსი, ჩემი აზრით, უკეთ გასაგები ხდება, თუ ერთმანეთს შევადარებთ ამ ორი ქვეყნის პოლიტიკური სისტემების ორ სიმბოლურ რეპრეზენტაციას: ლინკოლნის მემორიალს ვაშინგტონში და ათათურქის მავზოლეუმს ანკარაში.

ამ ორ მემორიალს ბევრი საერთო ნიშანი აქვს. ორივე განლაგებულია ქვეყნის ახალ დედაქალაქში, რომელიც ქვეყნის პოლიტიკური ცენტრია, მაგრამ იმავდროულად არ წარმოადგენს მის კულტურულ ცენტრს; ის ვითარდება სწორედ პოლიტიკური ინსტიტუტების ერთობის სახით. ერთიც და მეორეც განსახიერებენ პიროვნებებს, რომლებიც იდგნენ დღეს არსებული პოლიტიკური სისტემის – დემოკრატიის – საწყისებთან; ეს მემორიალები სწორედ დემოკრატიის მონაპოვარს ახსენებს მნახველს. სწორედ ამ მინიშნების განსამტკიცებლად ორივე წარმოადგენს კლასიკური ბერძნული სტილის ვარიაციებს შესაბამისი არქიტექტურული ელემენტებით.

მაგრამ მათ შორის არსებობს არსებითი სხვაობაც. ათათურქის მავზოლეუმი, გარდა თვით მავზოლეუმისა, მოიცავს აგრეთვე ათათურქის მუზეუმს. ამ მუზეუმს ემსახურებიან გიდეები, რომლებიც აცნობენ დამთვალიერებლებს მის ბიოგრაფიას, აჩვენებენ მის პირად ნივთებს, ახსენებენ ღვანლს და აგრძნობინებენ ამ ადამიანის განსაკუთრებულობას. მავზოლეუმს იცავს თურქული გვარდიის ჯარისკაცები, რომელთა ფორმა (ხაკი თეთრით) ქმნის პეიზაჟის განუყოფელ კომპონენტს. ათათურქის მავზოლეუმისგან განსხვავებით ლინკოლნის მემორიალი გაცილებით უფრო ლაკონურია. იქ დგას ლინკოლნის ქანდაკება, ხოლო კედლებზე ამოტვიფრულია მისი გამონათქვამები.

მესიჯები, რომლებსაც დამთავალიერებელი იღებს ამ ორი მემორიალისგან არსებითად განსხვავებულია. პირველი ყურადღებას ამახვილებს პიროვნებაზე და მის განსაკუთრებულობაზე, ხოლო მეორე – პიროვნების მიერ გაზიარებულ იდეებზე და მათ საყოველთაობაზე. პირველი მესიჯი არის პარტიკულარისტული ხასიათის, ის არ გულისხმობს მსჯელობას, განსჯას, არამედ მხოლოდ გაზიარებას და აღიარებას, ხოლო

მეორე უნივერსალისტურია და დიკურსულ გაგებას, კოგნიტურ, ფილოსოფიურ გააზრებას გულისხმობს.

შესაბამისად, თურქული სახელმწიფო, რომელიც ფორმალურად ლიბერალურ კონსტიტუციურ საწყისებზეა აგებული, არაფორმალურად იდეოლოგიურ (პოლიტიკურ) საწყისებს მოიცავს საბჭოთა სახელმწიფოს მსგავსად. სწორედ აქ უნდა ვეძებოთ იმის მიზეზი, რომ rule of law მასში არასრული და ნაკლები სახითაა დამკვიდრებული.

ეს მაგალითი გვაფიქრებინებს, რომ შემდეგი ორი ჰიპოთეზა რელევანტურია დემოკრატიზაციის პროცესების შესწავლისადმი. პირველი: საბჭოთა ტიპის პოლიტიკური სისტემა ისტორიულად არ წარმოადგენს ერთადერთ იდეოლოგიურ საწყისებზე დაფუძნებულ პოლიტიკურ სისტემას, ანუ სისტემას, რომლის სამართლებრივი საწყისები რაიმე ტიპის იდეოლოგიიდან მომდინარეობს. სახელმწიფო, რომელიც ფორმალურად ლიბერალურ დემოკრატიას წარმოადგენს, ასევე შესაძლოა არაფორმალურად იდეოლოგიურად იყოს ლეგიტიმიზებული. ამასთან ეს იდეოლოგიურობა შეიძლება ქმნიდეს მდგრად პატერნებს და არ იყოს გარდამავალი და დროებითი ხასიათის. მით უფრო დღეს, როდესაც პოლიტიკური სისტემის მოსაწყობად ლიბერალური დემოკრატიის ლეგიტიმურობას ალტერნატივა არ გააჩნია.

თურქეთში მაღალია კორუფციის დონე, უაღრესად დაბალია ნდობა პოლიტიკოსებისა და პოლიტიკური პარტიების მიმართ, ხოლო სამხედროებისა და არმიის მიმართ ნდობის ხარისხი შეუდარებლად მაღალია. თუ განვაზოგადებთ, ამ მაჩვენებლებს და შევადარებთ მათ სხვა იდეოლოგიური (პოლიტიკური) დემოკრატიების რეალობას, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კორუფციის მაღალი მაჩვენებლები და პოლიტიკოსების უაღრესად დაბალი ნდობა ლოგიკურად უნდა იყოს კავშირში სახელმწიფოს იდეოლოგიურობასთან (პოლიტიკურ ლეგიტიმიზებასთან), თუკი რეჟიმი არ არის უაღრესად მკაცრი და ავტორიტარული (ამ შემთხვევასი ის შეიძლება თითქმის გოტალიტარული რეჟიმის ნიშნებს იძენდეს). კავშირს სახელმწიფოს იდეოლოგიურობას და კორუფციას შორის ამ სტატიის შემდგომ პარაგრაფებში დავუბრუნდებით.

II კვირა: საქართველო

I მეცადინეობა

საქართველოში კონსტიტუციის საჯარო ლეგიტიმაცია 2004 წლის მაგალითზე

1. კონსტიტუციური ცვლილებების განხილვის დინამიკა და პროცესის მონაწილენი

ცნობილი კონსტიტუციონალისტის ჯონ ელსტერის თქმით, მსოფლიოში არსებობს დემოკრატიული კონსტიტუციები, მიღებული არადემოკრატიული გზით, მაგრამ არ არსებობს დემოკრატიული გზით მიღებული არც ერთი ავტორიტარული კონსტიტუცია.⁷ კონსტიტუციის მიღების პროცესში მნიშვნელოვანია ორი მომენტი: რამდენად დემოკრატიულია ეს პროცედურა და რამდენად ეფუძნება ახალი კონსტიტუციის მიღება (თუ არსებულ კონსტიტუციაში ცვლილებების შეტანა) ფართო და სრულფასოვან მსჯელობას.

კონსტიტუცია, გარდა იმისა, რომ იყოს დემოკრატიული, უნდა უზრუნველყოფდეს მდგრადი და ეფექტური მმართველობის არსებობას. პროცედურული თვალსაზრისით, მდგრადი და ეფექტური მმართველობის მექანიზმების შემოღება საჭიროებს, სულ მცირე, ამ მექანიზმების ირგვლივ ყველა გავლენიანი პოლიტიკური ელიტის შეთანხმების მიღწევას. ცენტრალური ხელისუფლების მონაცობა, პირველ რიგში, გავლენას ახდენს იმ პოლიტიკურ აქტორებზე, რომლებიც უშუალოდ მონაწილეობენ ხელისუფლების განხორციელებაში. ცვლილებების მიღების მომენტში ხელისუფლებაში მყოფ პოლიტიკოსთა შეთანხმება ვერ უზრუნველყოფს მოდელის მდგრადობას ხელისუფლების ცვლილების და მომდევნო არჩევნების შემდეგ. ამდენად, მდგრადი მონაცობისთვის შეთანხმებაში ან უნდა მონაწილეობდნენ ხელისუფლებაში იმ მომენტისთვის არმყოფი ძალებიც, ან ეს ძალები სამუდამოდ უნდა გაირიყოს პოლიტიკიდან; სხვაგვარად, კონსტიტუციის ლეგიტიმაცია იქნეს დროებით, გარდამავალ ხასიათს.

საკონსტიტუციო ცვლილებების პროცესს იანვარ-თებერვალში ახასიათებდა შემდეგი: ცვლილებები მუშავდება კულუარულად და მიიღება ძალიან სწრაფად; მმართველობის ახალი მოდელის შემუშავებელი და განმსაზღვრელი არის მხოლოდ მომავალი ხელისუფლების სამი ხელმძღვანელი; პოლიტიკაში ჩართული სხვა ძალები ვერ ახერხებენ პროცესის შეჩერებას ან სხვა მიმართულებით წარმართვას; ამ პროცესის და მის ირგვლივ წარმართული დებატების ქვემოთ მოყვანილი ქრონოლოგიური აღწერა ნათლად წარმოაჩინეს იმ წინააღმდეგობებს, რომლებიც პროცესის აღნიშნულ მახასიათებლებს უკავშირდება.

ნოემბრის სახელისუფლებო კრიზისიდან გამოსვლის გზების ძიებისას ჯერ კიდევ იმ დღეებში კონსტიტუცია, მისი ავკარგიანობა და შესაძლო გადამუშავება კვლავ აქტუალური თემა ხდება. ხოლო „რევოლუციური ტრიუმფირატის“ ხელში ძალაუფლების გადასვლისთანავე იკვეთება საკონსტიტუციო ცვლილებების გარდაუვალობა და მათი განხორციელების მიმართულება: სამი ლიდერი – მიხეილ სააკაშვილი, ზურაბ ჟვანია და ნინო ბურჯანაძე – ერთმანეთში თანხმდებიან ძალაუფლების გადანაწილების შესახებ. ამ შეთანხმების თანახმად, მიხეილ სააკაშვილი ხდება საქართველოს პრეზიდენტი, ზურაბ ჟვანია — პრემიერ-მინისტრი (იმ დროისთვის ჯერ არარსებული თანამდებობა), ნინო ბურჯანაძე — პარლამენტის თავმჯდომარე. ამ შეთანხმებამ საჯარო განაცხადის ფორმა მიიღო, რამაც მას თითქმის საკანონმდებლო ხასიათი მიანიჭა. ამ შეთანხმების განხორციელებას კი კონსტიტუციის შეცვლა ესაჭიროებოდა.

ვინაიდან ხელისუფლების ახალი კონფიგურაცია, პირველ რიგში, ამ ახალი მმართველი ელიტის შეთანხმებას უნდა დაეყრდნოს, მისი შემუშავება დახურულ კარს მიღმა იწყება. მასმედია და მოლაპარაკების გარეთ დარჩენილი ის ძალები, რომლებმაც აქტიური მონაწილეობა მიიღეს ნოემბრის მოვლენებში, ცდილობენ პროცესი საჯარო გახადონ. საპრეზიდენტო არჩევნების შემდეგ (4 იანვარი) იწყება საჯარო გამოსვლები იმაზე, თუ რა ტიპის მმართველობა იქნებოდა მიზანშეწონილი საქართველოსთვის შექმნილ ვითარებაში. ამ გამოსვლებში ფიქსირდება გარკვეული შეშფოთება

⁷ Jon Elster, *Ways of Constitution-making*, in: *Democracy's Victory and Crisis*, ed. Axel Hadenius, Cambridge University Press, 1997, p.125.

მოსალოდნელ ცვლილებებთან დაკავშირებით („არასამთავრობო ორგანიზაციები სკეპტიკურად უყურებენ მომავალ ცვლილებებს“, / არხი), გამოითქმება სურვილი შენარჩუნდეს არსებული სისტემა, ხოლო კონსტიტუციაში ცვლილებები ნაჩქარევად და პიროვნებებზე მორგებით არ მოხდეს. ხელისუფლება თავს არიდებს ოპონენტების კრიტიკაზე რეაგირებას, მაგრამ გარკვეული გამონათქვამები, (მაგალითად, „საქართველოს მთავრობა ჩემი ხელმძღვანელობით გააკეთებს [ამას და ამას]“. მიხეილ სააკაშვილი, 10 იანვარი), (ამ შემთხვევაში) საპრეზიდენტო სისტემის შენარჩუნებაზე უნდა მიუთითებდეს.

მას მერე, რაც 14 იანვარს პარლამენტი, დაჩქარებული წესით, ახალ სახელმწიფო დროშას ამტკიცებს, ხოლო 15 იანვარს ცენტრალური საარჩევნო კომისია საპრეზიდენტო არჩევნების შედეგებს აცხადებს, ხელისუფლება, როგორც ჩანს, უფრო ინტენსიური წესით უდგება საკონსტიტუციო ცვლილებების მზადებას, და ეს ცვლილებები კვლავ მასმედიის ყურადღების ცენტრში ექცევა. კანონპროექტი, რომელიც იუსტიციის სამინისტროში მუშავდება, ხდება სამეულის კონსულტაციების საგანი; 19 იანვარს ის იხილება შეხვედრაზე ზურაბ ჟვანიას, ნინო ბურჯანაძის, ზურაბ ადვიშვილის, გიგი წერეთლის და მიხეილ მაჭავარიანის მონაწილეობით. იმავე დღეს ტელეარხები იწყებენ ლაპარაკს იმაზე, რომ ახალი კანონპროექტით, საქართველოს ეყოლება „ძლიერი პრეზიდენტი, ძლიერი პრემიერ მინისტრი და სუსტი პარლამენტი“; „პარლამენტის თავმჯდომარე ქვეყნის მეორე პირიდან ჩამოლაბორანტებულია და უუფლებო მესამე პირად გვევლინება“ (იმედი, 19 იანვარი). ამ მსჯელობას დროებით ანელებს მიხეილ სააკაშვილის ვიზიტი დავოსში და ინაუგურაციის ცერემონია (25 იანვარი). ინაუგურაციის შემდეგ საკონსტიტუციო ცვლილებების განხილვა მეტი ინტენსივობით ახლდება, ვინაიდან, როგორც ჩანს, უკვე განსაზღვრულია, რომ მთავრობის დაკომპლექტება ახალი კონსტიტუციის შესაბამისად უნდა მოხდეს, ეს კი მოითხოვს, რომ ახალი საკონსტიტუციო მონყობა ძალაში შევიდეს არაუგვიანეს 8 თებერვლისა – სხვა შემთხვევაში მიხეილ სააკაშვილს მოუწევს 9 თებერვალს პარლამენტისთვის მინისტრების წარდგენა ძველი მოდელის შესაბამისად.

პრეზიდენტის ინაუგურაციის შემდეგ ნინო ბურჯანაძე რამდენიმე დღით ტოვებს საქართველოს, რაც ფასდება როგორც პროტესტი, პარლამენტის უფლებების შეკვეცის საპასუხოდ. მხოლოდ 1-2 თებერვალს პრეზიდენტი სააკაშვილი, უცხოეთიდან დაბრუნებული ბურჯანაძე და ზურაბ ჟვანია აგრძელებენ მოლაპარაკებებს ფუნქციების გადანაწილებაზე და პარლამენტის უფლებებზე. 2 თებერვალს ცხადდება, რომ კომპრომისის მიღწევა შესაძლებელია. დღის ბოლოსთვის სამეულის ერთიანობა აღდგენილია, იმავე დღეს იკრიბება საკონსტიტუციო კომისია, რომელიც, მართალია, შემუშავებული კანონპროექტის ტექსტს ჯერ არ იცნობს, მაგრამ, პრინციპში, თანხმობას იძლევა იმაზე, რომ პროექტი შევიდეს პარლამენტში განსახილველად მისი პუბლიკაციისა და ერთიანი განხილვის გარეშე.⁸

3 თებერვალს იხსნება 1999 წლის მოწვევის პარლამენტის საგაზაფხულო სესია და იმართება ბიუროს სხდომა, რომელზედაც ცხადდება, რომ კანონპროექტი იმავე კვირის ბოლომდე უნდა იქნეს განხილული. დღის მეორე ნახევარში კანონპროექტი შემოდის პარლამენტში, მრავლდება და მიენოდება იურიდიულ საკითხთა კომიტეტს განსახილველად. 5 თებერვალს იწყება კანონპროექტის საპარლამენტო განხილვა, რომელიც 6 თებერვალს მთავრდება პროექტის დამტკიცებით; პროექტი სასწრაფოდ ქვეყნდება, რაც საშუალებას აძლევს პრემიერ-მინისტრს, დააკომპლექტოს მინისტრთა კაბინეტი უკვე ახალი კონსტიტუციის შესაბამისად. ამდენად, საკონსტიტუციო ცვლილებების საპარლამენტო განხილვა ხდება ელვისებური სისწრაფით; საპარლამენტო განხილვის პროცესი მის შინაარსზე დიდ გავლენას არ ახდენს.

რეგულაციის გზით ხელისუფლებაში მოსული ძალები, მართალია, არ ცდილობენ ოპონენტებთან დიალოგის გამართვას, სამაგიეროდ, ისწრაფვიან ხალხის უმრავლესობის მხარდაჭერის განმტკიცებას. პროცესის წარმართვა ნაჩქარევად და ვინრო წრეში სულაც არ ნიშნავს ხელისუფლების მხრიდან

⁸ ეს გადანყვეტილება არგუმენტირებულია იმით, რომ ცვლილებები არსებითად იმეორებს 2001 წლის გაზაფხულზე პარლამენტში ედუარდ შევარდნაძის მიერ შემოტანილ და გამოქვეყნებულ კანონპროექტს.

საზოგადოებრივი აზრის მნიშვნელობის იგნორირებას. პირიქით როგორც მიხეილ სააკაშვილი, ისე ზურაბ ჟვანია ცდილობს ბრიფინგებსა და ინტერვიუებში ცვლილებებისა და დაჩქარებული წესის გამართლებას ქვეყნის წინაშე მდგარი გადაუდებელი და მწვავე პრობლემებით; რაც შეიძლება ჩქარა უნდა შეიქმნას მთავრობა, რომელიც დაიწყებს ხალხის წინაშე აღებული ვალდებულებების შესრულებას.⁹

მმართველობის წინაშე მდგარი ამოცანების სიმწვავის გამო ხელისუფლების მხრიდან ცვლილებების დაჩქარებას ოპონენტები უპირისპირებენ კონსტიტუციონალიზმის, კანონიერების და წარმომადგენლობის დაცვის მოთხოვნებს. ოპონენტების მხრიდან გამოითქმის მოსაზრებები, რომ პროცესი უნდა გაიწელოს დროში, რომ საკონსტიტუციო ცვლილებები მოითხოვს უფრო საფუძვლიან მსჯელობას და “მეტ პატივისცემას კანონიერების დაცვის დაპირებით მოსული ხელისუფლების მხრიდან”, და რომ დაჩქარებული პროცედურის შედეგად არსებობს ძალაუფლების შეუზღუდავი კონცენტრაციის საშიშროება¹⁰. ოპონენტების აზრით, დარღვეულია საკონსტიტუციო მოთხოვნა კანონპროექტის აუცილებელი წინასწარი პუბლიკაციისა და ერთთვიანი განხილვის შესახებ, ხოლო 1999 წლის მონვევის პარლამენტი ვადაგასულია, არ სარგებლობს ხალხის მხარდაჭერით და არ არის უფლებამოსილი გადაწყვიტოს კონსტიტუციური მნიშვნელობის საკითხები.

ხელისუფლება, თავის მხრივ, ხალხის უმრავლესობის ნებაზე აპელირებას აძლიერებს ორი მექანიზმით: ხელისუფლებაში არმყოფი პოლიტიკური ძალების დე-ლეგიტიმაციით (ერთი მხრივ, ნაციონალური მოძრაობა და მიხეილ სააკაშვილი გამოხატავს მთელი ხალხის ნებას, ხოლო, მეორე მხრივ, ვინც არ დადგა ხალხის გვერდზე, იმან პოლიტიკური თვითმკვლელობა ჩაიდინა¹¹) და „ლეგიტიმური“ პოლიტიკური ძალების მხრიდან კრიტიკის შეზღუდვით. სატელევიზიო დებატების შეზღუდვა, რომელიც 3 თებერვლიდან იწყება¹², უკავშირდება არა იმდენად სხვა პარტიებისგან თუ პოლიტიკური ძალებისგან კრიტიკის აცილების სურვილს, არამედ „რევოლუციურ ძალებში“ განხეთქილების საშიშროებას. ამ დღეებში მოსალოდნელი დაპირისპირების თავიდან ასაცილებლად ცხადდება „ნაციონალური მოძრაობისა“ და „ბურჯანაძე-დემოკრატების“ ერთ პარტიად გაერთიანების თაობაზე (რასაც პრაქტიკული ხორცშესხმა იმ პერიოდში არ ეწერა), მაგრამ ეს არ შევლის კონსტიტუციის ირგვლივ „რევოლუციურ ძალებში“ კონსესუსის მიღწევას. ცხარე თავდასხმა საკონსტიტუციო პროექტზე თინა ხიდაშელის, გიგა ბოკერიას (*რუსთაველი*, 2 თებერვალი) და კობა დავითაშვილის მხრიდან (გადადგა ნაციონალური მოძრაობის პოლიტიკური მდივნის თანამდებობიდან იმ მოტივით, რომ „არ შეიძლება კონსტიტუცია ერგებოდეს ადამიანებს და არა პირიქით, ადამიანები უნდა ერგებოდნენ კონსტიტუციებს“, 3 თებერვალი) საფრთხეს უქმნის მმართველი ძალის არა მარტო ერთიანობას, არამედ ლეგიტიმურობასაც, მის მოქმედებას უკარგავენ ერთადერთი სწორი გზის იმიჯს. მიხეილ სააკაშვილის რეაქცია კობა დავითაშვილის გადადგომაზე გამორიცხავს ამ ოპონენტებთან დისკუსიის წარმართვას: „მე არ მაინტერესებს პიროვნებები, ჩემს გვერდზე უნდა იდგეს ქართველი ხალხი. მე მჭირდება ხალხის მხარდაჭერა, მე მაქვს ხალხის მხარდაჭერა და. . . ხალხის მხარდაჭერით ამ მაფიასთან ბრძოლას მივიყვან ბოლომდე“.

ამ გამონათქვამს, რომელიც ზედმინევნით უდგება არალიბერალური დემოკრატიის ლეგიტიმიზებას, ჩვენ კიდევ დავუბრუნდებით.

⁹ „მივიღოთ ეს ცვლილებები, როგორც არის წარმოდგენილი და მივცეთ, ახალ სამთავრობო გუნდს [შესაძლებლობა] რომ შეიქმნას და დაიწყოს ენერგიულად ნაბიჯების გადადგმა ქვეყნის კრიზისიდან გამოსაყვანად“ (მიხეილ სააკაშვილი, 4 თებერვალი).

¹⁰ „ტექსტის შინაარსი იყო გასაიდუმლოებული . . . გამოქვეყნებულიც კი არ არის. . . ხალხს არ ჰქონდა შესაძლებლობა ემსჯელა . . . ასეთი ცვლილებები პრეზიდენტს შეუზღუდავ უფლებამოსილებას აძლევს“ (ზაქარია ქუცნაშვილი, 5 თებერვალი, პარლამენტის სხდომა).

¹¹ „ძალიან კარგად ვიცი, ვინ მიითვისა ხელისუფლება. . . ხალხმა ასეთ ცვლილებებს უკვე დიდი ხანია დაუჭირა მხარი“. (6 თებერვალი, საპარლამენტო განხილვა); „პოლიტიკურმა ჯგუფებმა, ვინც ნოემბრის მოვლენების დროს შევარდნაძის მხარეს აღმოჩნდნენ ან ბარიკადების მეორე მხარეს. . . , პოლიტიკური თვითმკვლელობა ჩაიდინეს. ეს აღარ შეიცვლება.“ (გიგა ბოკერია, 12 იანვარი, *იმედი*).

¹² ამ საკითხზე იხ. აგრეთვე დანართი.

2. რა მიმართულებით ცვლილებები? შინაარსობრივი მხარე

თანამედროვე კონსტიტუციები, როგორც წესი, მოიცავს ადამიანის უფლებების დამცველ თავებსა და განაყოფებს. კონსტიტუციის ეს ნაწილი, თუმცა კი მნიშვნელოვანია ლიბერალიზმის დამკვიდრების თვალსაზრისით, არ წარმოადგენს, როგორც ამას ხაზს უსვამს ჯოვანი სარტორი¹³, კონსტიტუციის შექმნის მთავარ მიზანს. შესაძლოა წარმოვიდგინოთ კონსტიტუცია ადამიანთა უფლებების დეკლარაციის გარეშე (მაგ. აშშ-ის კონსტიტუციის თავდაპირველი ვარიანტი), მაგრამ შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ კონსტიტუცია, რომელიც არ არეგულირებს ძალაუფლების განხორციელების მექანიზმებს და არ ანაწილებს ფუნქციებს. კონსტიტუცია, პირველ რიგში, სახელმწიფო ძალაუფლების ჩარჩოებს აყალიბებს; 2004 წლის საკონსტიტუციო ცვლილებებიც, ძირითადად, ცენტრალური ხელისუფლების მოწყობას შეეხა.

2004 წლის საკონსტიტუციო ცვლილებების მთავარ შინაარსობრივ კომპონენტს წარმოადგენდა მინისტრთა კაბინეტის შემოღება და პრემიერ-მინისტრის თანამდებობის დანესება. ეს საკითხი, რომელიც ჯერ კიდევ ედუარდ შევარდნაძის მმართველობის პერიოდში მრავალჯერ იქნა წამოწეული სხვადასხვა ოპოზიციური პოლიტიკური პარტიისა და პოლიტიკოსის მიერ, ყოველთვის ეფუძნებოდა მმართველობის ეფექტიანობის ამაღლების საჭიროებას და პრეზიდენტ შევარდნაძის გარკვეულ გამიჯვნას შიდა ეკონომიკური პრობლემების მოგვარებისგან. ეს წინადადებები მოდიოდა საპარლამენტო უმრავლესობიდანაც (მოქალაქეთა კავშირი), რომელიც იბრძოდა აღმასრულებელ ხელისუფლებაზე მეტი გავლენის მოსაპოვებლად. ამგვარი ინიციატივებით გამოდიოდა ბევრი ოპოზიციური პარტია, მათ შორის ტრადიციონალისტები და ლეიბორისტები, რომელთაც ჰქონდათ საკუთარი კანონპროექტები, ხოლო მრეწველებს მინისტრთა კაბინეტის შემოღება საპროგრამო დოკუმენტში ჰქონდათ დაფიქსირებული. ყველაზე ახლოს განხორციელებასთან ეს საკითხი 2001 წლის გაზაფხულზე მივიდა, როდესაც პრეზიდენტმა პარლამენტში განსახილველად შესაბამისი კანონპროექტი შემოიტანა; კანონპროექტი საჯარო განხილვისთვის 2001 წლის გაზაფხულზე გამოქვეყნდა. თუმცა ამ დოკუმენტის საპარლამენტო განხილვა ვერ შედგა, ვინაიდან ცხადი გახდა, რომ ის ვერ შეაგროვებდა საკმარისი რაოდენობის მომხრეებს. კრიტიკოსთა ნაწილმა ხაზი გაუსვა კანონპროექტის არადემოკრატიულობას და კვლავ წამოწია საპარლამენტო მმართველობის უპირატესობის საკითხი, ხოლო ნაკლებად საჯარო, კულუარული წინააღმდეგობა გამოიწვია მომავალი პრემიერ-მინისტრის (ზურაბ ჟვანიას) კანდიდატურამ.

2004 წელს პრემიერ-მინისტრის თანამდებობის შემოღების პერსპექტივამ ძველი დისკუსიების ფონზე შემდეგი პრობლემები წარმოშვა: რა ტიპის ცვლილებებს გამოიწვევდა ეს ქვეყნის პოლიტიკურ მოწყობაში? მინისტრთა კაბინეტის შექმნა, რომელსაც უხელმძღვანელებს პრემიერ-მინისტრი, თავისთავად არაფერს ამბობს ქვეყნის პოლიტიკურ მოწყობაზე. მინისტრთა კაბინეტი შეიძლება არსებობდეს როგორც საპარლამენტო, ისე ნახევრადსაპრეზიდენტო და სუპერსაპრეზიდენტო რესპუბლიკებში. ამ მოდელების ნიმუშებად საჯარო დისკურსში ხშირად ფიგურირებს “ევროპა”, “საფრანგეთი”, “რუსეთი და თურქმენეთი”: “ეს არის აბსოლუტურად ევროპული მოდელი” (ზურაბ ჟვანია, 27 იანვარი, *რუსთავი 2*); “საფუძველი არის ფრანგული მოდელი” (მიხეილ მაჭავარიანი, 27 იანვარი, *რუსთავი 2*); “ეს არ არის ფრანგული მოდელი. პრაქტიკააა განსხვავებული. დგას რუსულსა და თურქმენულს შორის. არ არის დემოკრატიული კონსტიტუცია” (კობა დავითაშვილი, 5 თებერვალი, საპარლამენტო განხილვა). ამგვარი შეფასებები არ განსაზღვრავენ ცალსახად სასურველი მოდელის ხასიათს. ერთი მხრივ, ამ დროისთვის, თუკი ლაპარაკია ნახევრადსაპრეზიდენტო მოწყობისკენ გადასვლაზე, ძველი არგუმენტი, რომ შევარდნაძე ვერ უძღვება ეკონომიკას, აღარ არის აქტუალური, პირიქით, ახლადარჩეულ პრეზიდენტში (ნოემბერში ის ჯერ კიდევ “გამარჯვებული ხალხის ლიდერია”, მაგრამ მისი მომავალი პრეზიდენტობა არავისში ეჭვს არ იწვევს) აკუმულირებულია ხალხის მთელი იმედები მომავალ კარგ მმართველობასთან დაკავშირებით. ამდენად, ძველი მისწრაფება პრეზიდენტის აღმასრულებელი ძალაუფლების შეზღუდვისა ველარ ამართლებს საპრეზიდენტო მოდელის უარყოფას. მეორე მხრივ, საკონსტიტუციო ცვლილებამ შეიძლება გამოიწვიოს ძალაუფლების გადამეტებული კონცენტრირება პრეზიდენტის ხელში, როგორც ეს 2001 წლის პროექტის კრიტიკაში დაფიქსირდა, რაც კითხვის ქვეშ აყენებს რეგოლაციის გაცხადებულ დემოკრატიულ ხასიათს.

ტრადიციულად, საპარლამენტო მოდელი საქართველოში ასოცირებულია მეტ

¹³ G. Sartori, *Comparative Constitutional Engineering*, New York University Press, 1994, 1997

დემოკრატიასთან, ხოლო საპრეზიდენტო – დიქტატურის საშიშროებასთან. თუმცა, 2004 წლის იანვარში ექსპერტები, რომლებიც მმართველობის საუკეთესო სისტემის შერჩევაზე მსჯელობენ, თითქმის ერთხმად უარყოფენ საპარლამენტო მოდელს, როგორც (ბევრის თვალში) სასურველს, მაგრამ მოცემულ რეალობაში განუხორციელებელს. ასევე, საკმაოდ მოულოდნელად, არასამთავრობო სექტორისთვის მიუღებელი აღმოჩნდა შერეული სისტემა; ამდენად, ალტერნატიული წინადადებები სულ რამდენიმეა: ა) არსებული საპრეზიდენტო სისტემის შენარჩუნება და მის ფარგლებში პრეზიდენტის მიერ აღმასრულებელი ძალაუფლების ნაწილის დელეგირება პრემიერ-მინისტრზე და კაბინეტზე; ბ) იმავე სისტემაში ვიცე-პრეზიდენტის პოსტის შემოღება (ზურაბ ჟვანიასთვის); გ) ცენტრალური ხელისუფლების რეფორმის შეთავსება სახელმწიფოს ტერიტორიული მონყობის მოგვარებასთან და ძალაუფლების ტერიტორიულ გადანაწილებასთან; დ) ფართომასშტაბიანი კონსტიტუციური რეფორმის დაწყება ორწლიანი ვადით, ხოლო ამ რეფორმის შედეგად შემუშავებული მოდელის ძალაში შესვლისთანავე ახალი საპარლამენტო არჩევნების ჩატარება.

ეს წინადადებები, როგორც ხელისუფლების ინიციატივის ალტერნატივა, მსჯელობის საგანი არ გამხდარა, ხოლო მომავალი სისტემის ხასიათი ბოლომდე ბუნდოვანი დარჩა. თავიდან მიხეილ სააკაშვილი რამდენჯერმე ახსენებს ძლიერ საპრეზიდენტო მმართველობას, რომელშიც პრემიერ-მინისტრი საჭიროა პრეზიდენტისგან ყოველდღიური საზრუნავის ჩამოსაშორებლად¹⁴; ამ ფონზე ხელისუფლების მხრიდან აპელირება “ევროპულ” და “ფრანგულ” მოდელებზე გაუგებარი რჩება. მხოლოდ თებერვლის დასაწყისში, ნინო ბურჯანაძესთან კომპრომისის მიღწევის შემდეგ, მიხეილ სააკაშვილი აცხადებს, რომ მიღებული მოდელით “პრეზიდენტის უფლებამოსილება გარკვეულწილად იზღუდება”, რომ, “თუ პრეზიდენტი ვერ მოიპოვებს პარლამენტში უმრავლესობას, ეს პრეზიდენტის მდგომარეობას ძალიან გაართულებს” (3 თებერვალი) და რომ “საქართველო გადადის საპრეზიდენტო რესპუბლიკიდან ნახევრად-საპრეზიდენტო მოდელზე” (5 თებერვალი).

ოპონენტები, ცხადია, ამგვარ შეფასებას არ იზიარებენ, მათთვის კანონპროექტი ნიშნავს აღმასრულებელი ხელისუფლების გადამეტებულ გაძლიერებას და ავტორიტარიზმის საშიშროებას. თუმცა, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თავდაპირველ ვარიანტთან შედარებით საბოლოო ვარიანტის მიხედვით პარლამენტის უფლებამოსილებები მართლაც გარკვეულწილად გაზრდილია. როგორც ჩანს, ეს ეხება ძირითადად პარლამენტის დათხოვნის შეზღუდვას გარკვეული შემთხვევების განსაზღვრით და პარლამენტის მიერ მთავრობის უპირობო დათხოვნის შესაძლებლობას¹⁵. მოლაპარაკებათა შედეგად პარლამენტის თავმჯდომარე იძენს გარკვეულ დამატებით უფლებებსაც: კონტროლს კონტროლის პალატაზე, პარლამენტის რეგლამენტის და პარლამენტის ბიუჯეტის, ასევე პარლამენტის შენობის განკარგვას.

6 თებერვალს მიღებული მმართველობის მოდელი ვერ პოვებს საბოლოო ერთიან შეფასებას მისი ხასიათის თაობაზე. ეს საკითხი, როგორც ჩანს, რჩება მომავალი პოლიტიკური დებატების დღის წესრიგში: როგორია ახალი სისტემა – ნახევრად-საპრეზიდენტო და “ევროპული” თუ სუპერსაპრეზიდენტო და “თურქმენული”, დემოკრატიული თუ ავტორიტარული. მოდელის ხაზგასმულად გარდამავალი, დროებითი ხასიათი, რაც დაფიქსირდა ხელისუფლების ყველა ლიდერის გამოსვლაში¹⁶, ნაწილობრივ მისი არასრულყოფილების ირიბ აღიარებად უნდა იყოს აღქმული; თუმცა, ვადა, რომლითაც განისაზღვრა მისი მოქმედება (6-7 წელი¹⁷), რის შემდეგაც, როგორც ვაცხადდა, საპარლამენტო მოდელისკენ უნდა მოხდეს გადასვლა, ასევე მიუთითებს იმას, რომ ხელისუფლება ამ გარდამავალი პერიოდის ასოცირებას ახდენს საკუთარი მმართველობის პერიოდთან.

14 “იქნება ძლიერი საპრეზიდენტო მმართველობა” (მიხეილ სააკაშვილი, 18 იანვარი, *HTB*);

15 “პირველ ვარიანტში პარლამენტი იყო ძალიან სუსტი და მე არ ვაპირებდი იმ ვარიანტით პარლამენტის თავმჯდომარეობას”, ნინო ბურჯანაძე, *რუსთავი 2*, 2 თებერვალი; “მე ამ ბერკეტებისთვის (პარლამენტის ბერკეტებზეა საუბარი) ერთი თვე ვიბრძოდი, თორემ ერთი თვის წინ გამოქვეყნდებოდა კანონპროექტი” ნინო ბურჯანაძე, *მზე*, 4 თებერვალი.

16 “ის ცვლილებები, რომლებიც ჩვენ შემოგვაქვს, არის კონსტიტუციური რეფორმის დასაწყისი, ეს არ არის ის მოდელი, რომელიც საქართველოში ათწლეულების მანძილზე უნდა დარჩეს” (ზურაბ ჟვანია, 24 საათი, 24 იანვარი);

17 “ბატონმა ზურაბ ჟვანიამ მიზანშეწონილად მიიჩნია წარმოდგენილი კანონპროექტი მიიღოს პარლამენტმა იმ დათქმით, რომ 7 წლის შემდეგ სავალდებულო წესით მოხდება კონსტიტუციის გადასინჯვა” (საკონსტიტუციო კომისიის სხდომის ოქმი, 2 თებერვალი)

3. საკონსტიტუციო ცვლილებები: პიროვნებები თუ ინსტიტუტები

კონსტიტუციის მორგება პიროვნებებზე იყო ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი არგუმენტი ცვლილებების კრიტიკოსთა მხრიდან: “სამი კაცი დადგა კიბეზე და თქვა: მე უნდა ვიყო პრეზიდენტი, მე – პრემიერ-მინისტრი, ეს – პარლამენტის თავმჯდომარე, ორი პოსტი არსებობს, ახლა მესამე უნდა შემოვიღოთ – ასე ქვეყანა არ ეწყობა” (12 იანვარი, *1 არხი*, ირაკლი მელაშვილი)

ზოგადად, მიხეილ სააკაშვილი როგორც საჯარო გამოსვლებში, ისე პოლიტიკურ მოქმედებაში, ზემოთმოყვანილი ციტატისდა მიუხედავად, («მე არ მაინტერესებს პიროვნებები») დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს სწორედ პიროვნებებს: როცა აკრიტიკებს ძველ პოლიტიკურ მოწყობას, ის პერსონალურად ედუარდ შევარდნაძეს ადანაშაულებს ყველაფერში; თუ ცდილობს ახსნას, რა შეიცვლება უკეთესობისკენ მომავალში, პირველ რიგში ახსენებს მმართველობაში ახალი, პროფესიონალი და წესიერი ადამიანების მოსვლას; თუ ებრძვის კორუფციას, ის სჯის კონკრეტულ პირებს. ოპონენტები, საპირისპიროდ, ლაპარაკობენ სწორედ ინსტიტუტებზე და სტრუქტურებზე, და არა ადამიანებზე.

პიროვნებებისა და ინსტიტუტების აღრევა საკონსტიტუციო ცვლილებების პროცესში მართლაც აქტუალური საკითხია; სამი ინსტიტუტი – პრეზიდენტი, მინისტრთა კაბინეტი და პარლამენტი – მოდელის შემუშავების პროცესში უკვე განპიროვნებულია სამ ადამიანში, რომლებიც ამ მოლაპარაკებას აწარმოებენ.

ზოგადად, ნებისმიერი პოლიტიკოსის რაციონალური ქცევა მიმართულია მისი ძალაუფლების გაძლიერებაზე და უფლებამოსილებების ზრდაზე. მაგრამ ეს ის მოტივებია, რომლებიც არ გამოდგება ამა თუ იმ ქმედების საჯარო ლეგიტიმაციისთვის. საკუთარი ძალაუფლება საჯაროდ პოლიტიკოსმა ამა თუ იმ საზოგადოებრივი ინტერესით უნდა გაამართლოს. ამის მაგალითია ნინო ბურჯანაძის პასუხი კორესპონდენტის პირდაპირ კითხვაზე, როდესაც ის უარყოფს იმას, რომ სამეულში მიდის ბრძოლა ძალაუფლებისათვის, მაგრამ აღიარებს, რომ “სადაც ხარ, გინდა რომ მეტი ბერკეტები გქონდეს კონკრეტული საქმის გასაკეთებლად” (2 თებერვალი, *რუსთავი2*).

საჯარო ლეგიტიმაციის აუცილებლობა ამ მხრივ მახეს უგებს პოლიტიკოსს, ვინაიდან ზღუდავს მისი მანევრირების ველს. საჯარო ვითარებაში მას არ შეუძლია ურთიერთგამომრიცხავი არგუმენტებით საკუთარი ქმედების გამართლება; ამდენად, საჯაროობა პოლიტიკის პოზიტიურ, მასტაბილიზებელ და წინასწარმეტყველებადობის გამაძლიერებელ ეფექტს იძლევა. ლეგიტიმური ქმედება უნდა ჩანდეს მიუკერძოებელი და არ უნდა იყოს თვითნებური. ოპონენტებმა შეიძლება ოსტატურად გამოიყენონ ძველი გამონათქვამები. ასე, გაზეთი *24 საათი* აქვეყნებს მიხეილ სააკაშვილის 2001 წლის ინტერვიუს, სადაც მიხეილ სააკაშვილი დაახლოებით იმ არგუმენტაციით გამოდის შევარდნაძის პროექტის წინააღმდეგ, რასაც მისი ამჟამინდელი ოპოზიცია იყენებს (პიროვნებებზე მორგება, საფრანგეთის მოდელის სანაცვლოდ ყირგიზეთის მოდელთან მიახლოება). ხელისუფლების მხრიდან კი ძლიერ არგუმენტს წარმოადგენს ის, რომ პარტიები ყოველთვის მხარს უჭერდნენ მინისტრთა კაბინეტის შემოღებას, ახლა კი გააფთრებულ წინააღმდეგობას უწევენ ამ იდეის ხორცშესხმას.

პოლიტიკოსთა რაციონალური ქცევის მოდელი თითქმის ზედმინევით უდგება საკონსტიტუციო ცვლილებების შემოქმედთა სტრატეგიის აღწერას. საჯაროდ როგორც სააკაშვილი, ისე ყვანია არ ლაპარაკობენ მათ შორის წარმოებულ ვაჭრობაზე უფლებამოსილებების თაობაზე; ისინი წარმოაჩენენ მომავალ ცვლილებებს, როგორც ერთიან პროექტს, მაგრამ უნდა ვივარაუდოთ, რომ მათ უწევთ გარკვეული ბრძოლა უფლებამოსილებების გადანაწილებაზე, ვინაიდან საჯაროდ სააკაშვილი უფრო განწყობილია ილაპარაკოს ძლიერ საპრეზიდენტო მმართველობაზე, ხოლო ყვანია – პასუხისმგებლობის მქონე მინისტრთა კაბინეტზე. განსხვავებულია მომავალი პარლამენტის თავმჯდომარის პოზიცია, რომელიც პარლამენტის (და საკუთარი) უფლებამოსილებების გაზრდას არა მარტო კულუარულად იცავს, არამედ საჯაროდაც “თავს იწონებს” იმით, რომ მოახერხა პარლამენტის დაცვა გადამეტებული დასუსტებისგან. კიდევ ერთი მოთამაშე – პარლამენტი, რომელიც ბოლო მომენტში იძენს გავლენას კანონპროექტზე, კანონპროექტში ცვლილებების შეტანას თითქმის ვერ ახერხებს (სხვაობა პარლამენტში შემოტანილ ტექსტსა და საბოლოო ტექსტს შორის მეტად მცირეა); ერთადერთი მუხლი, რომელმაც კენჭისყრაზე საკმარისი რაოდენობის ხმები ვერ დააგროვა, ეხებოდა პარლამენტის წევრთა უფლებების შეზღუდვას – პარლამენტის

ნევრთა იმუნიტეტის შესუსტებას.¹⁸

გაცილებით უფრო უმტკივნეულოა ისეთი ცვლილებები, რომლებსაც არა ჰყავთ უშუალოდ პიროვნულად დაინტერესებული ოპონენტები ან ამ ოპონენტებს არა აქვთ საკმარისი ბერკეტები საკუთარი ინტერესების დასაცავად. ასე, მაგალითად, ახალი კონსტიტუციიდან გაქრა დებულება, რომლის თანახმადაც პრეზიდენტს არა აქვს უფლება ეკავოს პარტიის ხელმძღვანელის პოსტი. მეორე ცვლილება ეხებოდა იმ ამომრჩეველთა რაოდენობას, რომელიც უნდა მისულიყო საპრეზიდენტო არჩევნებში, რომ ეს არჩევნები შედგარად ჩათვლილიყო. ახალ ვარიანტში გაქრა ამომრჩეველთა 50%-ის მონაწილეობის მოთხოვნა. მესამე შეზღუდვა ეხება პარლამენტის მიერ ისეთი კანონების მიღებას, რომელთაც შეიძლება მთავრობის თანხმობის გარეშე ბიუჯეტის ხარჯები გაზარდონ. სამივე თავის დროზე გამოყენებული იყო შევარდნაძის წინააღმდეგ (ის იყო მოქალაქეთა კავშირის ლიდერი; 2000 წლის საპრეზიდენტო არჩევნებში მონაწილეთა რაოდენობის ოფიციალური მონაცემები არადაამაჯერებელია; წინასწარჩვენო პერიოდში პარლამენტი ლებულობდა პოპულისტურ კანონებს პენსიების და ხელფასების გაზრდის თაობაზე, რომელთა აღსასრულებლად ბიუჯეტში ფული არ იყო) და შესაძლოა შემოტრიალებულიყო მიხეილ სააკაშვილის წინააღმდეგაც - ის ხომ “ნაციონალური მოძრაობის” ერთპიროვნული და უალტერნატივო ლიდერია, ხოლო 2004 წლის საპრეზიდენტო არჩევნებში მონაწილეთა რაოდენობა ასევე სათუთა. მიუხედავად იმისა, რომ ერთ-ერთი – პარლამენტის საკანონმდებლო უფლებამოსილების შეზღუდვა – როგორც ეს წინო ბურჯანაძის რეპლიკიდან ჩანს – კამათის საგანი გამხდარა კანონპროექტის მომზადების ეტაპზე, და ყველა ეს ცვლილება ბადებს კითხვებს საპარლამენტო განხილვისას, საბოლოოდ პარლამენტი მათ მაინც ხმას აძლევს. სამაგიეროდ, კონსტრუქტიული ჩანს ხელისუფლების ურთიერთობა ოპონენტებთან ისეთ საკითხზე, რომელიც საერთოდ არ ეხება ძალაუფლების საკითხებს – ეს არის ორმაგი მოქალაქეობის პრობლემა; ამ მუხლის ფორმულირებაში მიხეილ სააკაშვილი დიდ დათმობებზე მიდის.

სხვა ძალები, რომლებიც პრეტენზიას აცხადებენ პოლიტიკურ გავლენაზე ან მომავალი პოლიტიკური ბრძოლებისთვის ემზადებიან, კანონპროექტს კონსტიტუციონალიზმისა და კანონის უზენაესობის ღირებულებების თვალსაწიერიდან აკრიტიკებენ, რაზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი; სწორედ მათი მისამართით წარმოთქვამს პრეზიდენტი, კონსოლიდაციის საჭიროებაზე საუბრის კონტექსტში: «მე არ მაინტერესებს პიროვნებები, ჩემს გვერდზე დგას ხალხი»; ის გულისხმობს, რომ «ხალხს», როგორც დემოკრატიული ლეგიტიმაციის ერთეულს, შეიძლება ჰყავდეს მხოლოდ ერთი წარმომადგენლობითი მმართველი, რომლის ირგვლივაც კონსოლიდირებული იქნება მთელი მმართველობა; ყველას აქვს შესაძლებლობა, ამ მმართველობაში მონაწილეობა მიიღოს, მაგრამ ეს მონაწილეობა პოლიტიკურ დაპირისპირებას გამოიწვევს: “ვერაფერი აღუდგება წინ საქართველოს კონსოლიდაციის პროცესს, ეს არის ჩემი ინიციატივა, მინდა გაერთიანდნენ პარტიები, გაერთიანდნენ პოლიტიკოსები, თუ გვინდა, რომ ამოვძვრეთ იმ ნუმპედან, რომელშიაც ჩაგვაგდო შევარდნაძემ” (მიხეილ სააკაშვილი, 3 თებერვალი)¹⁹.

4. რატომ ცვლილებები? ლეგიტიმაცია და დელეგიტიმაცია

მმართველობის ეფექტურობის ამაღლება, როგორც მინისტრთა კაბინეტის შემოღების არგუმენტი, ჯერ კიდევ წინა პერიოდიდან მომდინარეობდა, როდესაც, პრაქტიკულად, ყველა პოლიტიკური ძალა მომხრე იყო მინისტრთა კაბინეტის შექმნისა, სახელმწიფოს მეთაურისა და მთავრობის მეთაურის პოსტების დაშორიშორების. მთავრობის გუნდური პასუხისმგებლობა, ყოველდღიურ საქმიანობაზე მაქსიმალური კონცენტრირება, რეფორმების გატარება და ა.შ. მუდმივად ფიგურირებს კანონპროექტის

¹⁸ ეს მუხლი უკვე ახალი მოწვევის პარლამენტის მიერ იქნა ჩასწორებული.

¹⁹ მმართველობის კონსოლიდაცია, როგორც იყო ნათქვამი, გარდამავალი პერიოდის დასაძლევადაა საჭირო. ასე, მაგალითად, საკონსტიტუციო კანონპროექტთან ერთად პარლამენტში შემოტანილი კანონპროექტი, რომლითაც პრეზიდენტი ნიშნავს რაიონის გამგებლებს და აძლიერებს პრეზიდენტის რეგიონულ რწმუნებულთა ინსტიტუტს, მართლდება იმით, რომ ის დროებითია, და საჭიროა იმიტომ, რომ სხვანაირად რაიონები ძველი ხელისუფლების მომხრეთა მიერ იქნება მართული, ხოლო «გარდამავალ პერიოდში ჩვენ ვერ დავუშვებდით, რომ ქვეყნის რეგიონები შევარდნაძის კადრებით გვემართა» (ზურაბ ადგიმეილი, 4 თებერვალი, 24 საათი).

დამცველთა გამოსვლებში²⁰.

კრიზისული მდგომარეობის დაძლევა პოსტრევოლუციურ საქართველოში კიდევ უფრო ძლიერი არგუმენტია ძალაუფლების კონცენტრაციის დასასაბუთებლად; კანონპროექტი ხაზგასმულად მიმართულია გარდამავალი პერიოდის დაძლევაზე, სწრაფ გარდაქმნებზე, რომლებიც ხელისუფლებამ უნდა გაატაროს. „ჩვენ გვჭირდება ისეთი ცვლილებები, რომლებიც მოგვცემენ საშუალებას ეფექტურად ვმართოთ ქვეყანა“ (მიხეილ სააკაშვილი, 29 იანვარი, / არხი); „ამ კანონპროექტით პრეზიდენტს. . . ექნება კრიზისული სიტუაციების განმუხტვის საშუალება. თუ პარლამენტი არ ამტკიცებს ბიუჯეტს, და საკითხების ბლოკირება სპეციალურად ხდება, პრეზიდენტს მისი დათხოვნის უფლება ენიჭება“ (გიგი წერეთელი, 21 იანვარი); „როდესაც პრეზიდენტი და პრემიერ-მინისტრი თვლიან, რომ ეს არის ერთადერთი შესაძლებლობა, რომ ქვეყანა ფეხზე დადგეს, ამ ვითარებაში ბუნებრივია, მიღებულ იქნეს ის მოდელი, რომელიც იმუშავებს და რომელიც ეფექტური იქნება“ (ნინო ბურჯანაძე, 2 თებერვალი)

ოპონენტები ძალაუფლების ამ კონცენტრაციაში დიქტატურის ნიშნებს ხედავენ. ოპონენტების აზრით, ცვლილებებმა მოსპო რამდენიმე ბერკეტი, რომლებითაც ისარგებლეს ყვანამ და სააკაშვილმა შევარდნაძის ხელისუფლების წინააღმდეგ და რომლებიც მომავალში შეიძლებოდა მათ წინააღმდეგ გამოეყენებინა შესაძლო მომდევნო ოპოზიციებს. ვინაიდან 1995 წლის კონსტიტუციით პრეზიდენტს არ ჰქონდა პარლამენტის დათხოვნის უფლება, პარლამენტს შეეძლო უკიდურეს ოპოზიციაში გადასვლა და პასუხისმგებლობის აცილებით აღმასრულებელი ხელისუფლების ეფექტური მოქმედების ბლოკირება, მმართველობითი კრიზისის შექმნა და ამ კრიზისის გამოყენება პრეზიდენტის წინააღმდეგ საბრძოლველად. პარლამენტის დათხოვნის უფლების მოპოვებით პრეზიდენტი იშორებს მოვლენების ამგვარი განვითარების საშიშროებას. „ეს გუნდი ჭრის იმ გოტს, რომლიდანაც მოვიდა“ (კობა დავითაშვილი, 5 თებერვალი).

კანონპროექტის შინაარსის წარმოჩენის მთელი პროცესი, როგორც ის წარმოდგენილია საზოგადოების სამსჯავროზე, შეიძლება აღინეროს როგორც ლეგიტიმაციისა და დე-ლეგიტიმაციის ბრძოლა აცდენილ სიბრტყეებში. ხელისუფლება აპელირებს ეფექტურ მმართველობაზე, გარდამავალ პერიოდზე, ექსტრემალურ პირობებზე, ძლიერ ხელისუფლებაზე კრიზისის დასაძლევად, ევროპულ მოდელზე, ხალხის ნების აღსრულებაზე, რეალობის გათვალისწინების საჭიროებაზე.

ოპონენტები ოპერირებენ ისეთი ცნებებით, როგორებიცაა: დემოკრატიის შეზღუდვა, გზა დიქტატურისკენ, ტირანული მმართველობა, მონარქია, რუსული მოდელი, თურქმენიზაცია და სხვა.

ზემოთ მოყვანილი ჩამონათვალიდან ჩანს, რომ აცდენილია სიბრტყეები, რომლებშიც იმყოფებიან კანონპროექტის დამცველები და მათი ოპონენტები. დამცველებს აქვთ პოზიტივისტური აქცენტი ეფექტურ მმართველობაზე; ოპონენტებს — ნორმატიული შემფოთება კონსტიტუციონალიზმის შეზღუდვასთან დაკავშირებით.

ეს აცდენა არ არის განპირობებული (დიდწილად) დამცველთა და ოპონენტთა ღირებულებრივი, მსოფლმხედველობითი პოზიციებით; ის უკავშირდება იმ როლურ სხვაობას, რომელიც მათ შორის არსებობს რეალურ პოლიტიკურ პროცესში. ანუ: ოპოზიციად ყოფნა საქართველოში ნიშნავს აპელირებას უფლებებზე, ძალაუფლებისთვის საზღვრების დანესებაზე და კანონის უზენაესობაზე, ხოლო ხელისუფლებად ყოფნა – ხალხის ინტერესებზე და რეალობის გათვალისწინებაზე. ამგვარი აცდენა, როგორც ჩანს, ტრადიციულია და ჩვეული ბოლო წლებში საქართველოში ჩამოყალიბებული პოლიტიკური სისტემისთვის, რომელშიც პოლიტიკური საკითხები, როგორც წესი, იხილება არა პოლიტიკური სტრატეგიის შემუშავების ჰორიზონტალურ ჭრილში (პარტიების კონკურენცია, დიალოგური რეჟიმი, ერთი სიბრტყე), არამედ ვერტიკალურ განზომილებაში, ლეგიტიმაცია-დელეგიტიმაციის მანერაში (ლიბერალური საზოგადოებრიობა იცავს საკუთარ თავს სახელმწიფოს გადამეტებული ზენოლისგან). ერთი მხრივ, ეფექტური მმართველობა და რეალობის გათვალისწინება როგორც ხელისუფლების არგუმენტი და, მეორე მხრივ, დიქტატურა როგორც ლიბერალური და სამართლებრივი ღირებულებების დამცველი ოპოზიციის ბრალდება, არის ის დომინანტური დისკურსი, რომელიც დამკვიდრდა საქართველოში.

²⁰ “მართვის ის სტილი, მექანიზმები, რაც მოქმედებდა წინა პერიოდში, არაეფექტური იყო, საკმაოდ რთულ მდგომარეობამდე მივიდა ქვეყნის ეკონომიკაც, ფინანსებიც, ენერგეტიკაც, და ყველა ის დარგი, რომელიც თითქოს იყო სახელმწიფო მინისტრის კოორდინირების ქვეშ” (გიგი წერეთელი, 12 იანვარი, *იბერია*).

თუმცა, მაინც იყო გარკვეული მცდელობები, ერთმანეთის სიბრტყეებში შეჭრილიყვნენ და არგუმენტები გაეცვალათ. ასე, მიხეილ სააკაშვილის მომხრე ოპონენტები, რომლებიც არ არიან დაინტერესებული სააკაშვილის რეჟიმის დელეგიტიმაციით, ცდილობენ, გარდა დემოკრატიის შეზღუდვისა, ილაპარაკონ შემოთავაზებული სისტემის არაეფექტურობაზე. მათი აზრით, მოდელი განწირულია კრიზისისთვის, რომელსაც წარმოშობს აღმასრულებელი ხელისუფლების შიგნით ორი ძლიერი ფიგურის თანა-არსებობა. ეს არგუმენტი საკმაოდ სუსტია, ვინაიდან “ეფექტურობის” განზომილება, მათი მხრიდან, უკავშირდება მხოლოდ აღმასრულებელ ხელისუფლებას, ხოლო წარ-მომადგენლობითობის – საკანონმდებლოს, რაც, თავისთავად, მხოლოდ საპრეზიდენტო მოდელის მახასიათებელია: “აღმასრულებელი ხელისუფლების ფილოსოფია არ გულისხმობს იმას, რომ იგი იყოს წარმომადგენლობითი. იგი უნდა იყოს ეფექტური” (ლევან რამიშვილი, 24 საათი, 16 იანვარი).

ხელისუფლება ასევე ცდილობს თავი დაიცვას დიქტატურის ბრალდებისგან: “დიქტატურაზე საუბარი არის მეტად უპასუხისმგებლო საუბარი. გამოდის, რომ ევროპის უკლებლივ ყველა ქვეყანაში არის დიქტატურა”. (ზურაბ ჟვანია, მზე, 5 თებერვალი); “ის ოპოზიცია, ვინც ახლა ხმაურობს პარლამენტში, ესენი არიან შევარდნაძისტიები, და მაგათი მხრიდან დემოკრატიაზე ხმაური ცოტა უხერხულია” (მიხეილ სააკაშვილი, 5 თებერვალი).

ერთიც და მეორეც კონტრარგუმენტაციაა, რომელიც დისკურსისათვის განმსაზღვრელ როლს არ თამაშობს. წამყვანი მაინც რჩება ლეგიტიმაცია ეფექტურობით (ხელისუფლება) და დელეგიტიმაცია უსამართლობით (ტირანია, დიქტატურა) (ოპოზიცია). თუ გავიხსენებთ, რომ ეს დისკურსი წარმოადგენს დომინანტურ პოლიტიკურ დისკურსს ხელისუფლებასა და ოპოზიციას შორის მთელ პოსტსაბჭოთა პერიოდში, შესაძლოა ვილაპარაკოთ პოლიტიკური სისტემის მდგრადობაზე და არა მის რადიკალურ გარდაქმნაზე ნოემბრის მოვლენების შედეგად. ხელისუფლებასა და მის ოპონენტებს შორის შენარჩუნებულია უწინდელი რადიკალური გახლეჩა და პოლარიზება ძველი ნიშნით: ძალაუფლების გადამეტება, უზურპაცია და დიქტატურა, როგორც ოპოზიციის ლოზუნგი; ეფექტური მმართველობის დაპირება და ქვეყნის წინსვლის უზრუნველყოფა, როგორც ხელისუფლების არგუმენტი. ეს არ ნააგავს პოლიტიკურ კონკურენციას პარტიებს შორის; წამყვან დისკურსს აყალიბებს საზოგადოების და სახელმწიფოს დაპირისპირება²¹.

5. სახელმწიფოს ლეგიტიმაცია, ადამიანის უფლებები, კანონის უზენაესობა, რედისტრიბუცია და განვითარება

ეფექტური განვითარება და სწრაფი გარდაქმნები თუ კონსტიტუციონალიზმი და დაცულობა ძალაუფლების კონცენტრაციისგან: მუღავნდება თუ არა ეს დიხოტომია მხოლოდ საკონსტიტუციო ცვლილებების შესახებ დისკუსიაში, თუ სხვა პოლიტიკურ მოვლენებშიც ვლინდება? სახელმწიფოს უმაღლესი კანონის – კონსტიტუციის – შესწორება იმ ფონზე მიმდინარეობს, როდესაც იცვლება თვით სახელმწიფოს ლეგიტიმაციის სტილი და მისი ფუნქციონირება. სახელმწიფო იწყებს ძალოვანი სტრუქტურების ამოქმედებას წესრიგის დასამყარებლად და კორუფციასთან საბრძოლველად, რაც მანამდე პრაქტიკულად არ ხდებოდა.

სახელმწიფოს პოსტრეფორმაციური გაძლიერების ლეგიტიმაცია პოულობს საწყისებს წესრიგის დამყარებაში, სახელმწიფო აპარატის ამოქმედებაში და კანონის დამრღვევთა დასჯადობაში. დომინანტურ დისკურსში პოლიტიკური და სამართლებრივი პასუხისმგებლობა სახელმწიფოს უწინდელ სისუსტეზე უშუალოდ “შევარდნაძეს და მის კლანს” ეკისრება, ხოლო წესრიგისთვის ბრძოლა ეყრდნობა გამიჯვნას ხალხსა და “კრიმინალებსა” და “კორუფციონერებს” შორის: “ვინც შექმნა ეს კორუფციული სისტემა, ყველამ უნდა აგოს პასუხი ძალიან მკაცრად”; “უნდა დამყარდეს წესრიგი. . . შევარდნაძემ ყველაფერი წაიღო სახლში თავის თანამზრახველებთან ერთად, ხაზინა გაძარცვულია”; “ჩვენ ვინცებთ წესიერად ცხოვრებას” (მიხეილ სააკაშვილი, დავოსი, 21 იანვარი).

²¹ შემთხვევითი არ არის, რომ ოპოზიციური პოლიტიკური პარტიები საქართველოში თავის მთავარ ოპონენტად ხშირად არა ხელისუფლებას, არამედ მასმედიას ასახელებენ.

სახელმწიფოს ძლიერების ზრდა სიმბოლური აგრესიის, დაშინების ძლიერ საჯარო კამპანიას ეყრდნობა. ძალოვანი სტრუქტურების ამოქმედების და სახელმწიფოს გააქტიურების საფუძველი, პირველ რიგში, მიხეილ სააკაშვილის განცხადებებსა და მის პიროვნულ ნებაში მდგომარეობს. ცხადია, მნიშვნელობა აქვს საჯარო კამპანიის სხვა ელემენტებსაც, როგორცაა: სანიმუშო სადამსჯელო აქციები, ძალის დემონსტრირება, სხვა მაღალჩინოსანთა განცხადებები.

ამ პერიოდში ახლადდანიშნული შინაგან საქმეთა მინისტრი და ახალი პროკურორი ბრალს უყენებენ მთელ რიგ ყოფილ თუ მოქმედ თანამდებობის პირებს; ხდება მათი დაკავება დიდი რაოდენობით სახელმწიფო თანხების დატაცების (თუ ძალაუფლების გადამეტების) ბრალდებით და მათ სამთვლიანი წინასწარი პატიმრობები ეფარდება. მას მერე, რაც ფეხბურთის ფედერაციის პრეზიდენტი, რომელსაც გადასახადების გადაუხდელობა ედებოდა ბრალად, ტოვებს საპატიმროს სახელმწიფოსთვის დავალიანების დაფარვის შემდეგ, ჩნდება ეჭვი (რაც ბევრ შემთხვევაში შემდეგ დადასტურდა), რომ სხვებსაც ეს ბედი მოელით – ბიუჯეტში სერიოზული თანხის გადარიცხვის შემთხვევაში მათი საქმე სასამართლო განხილვამდე და განაჩენის გამოტანამდე არ მივიდოდა.

კამპანიის ლაიტმოტივია კორუფციასთან და დანაშაულთან ბრძოლა. „{ახლადდანიშნულმა პროკურორმა უნდა} . . . კორუფციის გველეშაპი ჩამარხოს. კრიმინალები განევენ წინააღმდეგობას, ეს წინააღმდეგობა იქნება როგორც კრიმინალური, ასევე პოლიტიკური. . . ჩვენ გვაქვს საზოგადოების მხარდაჭერის იმედი“ (მიხეილ სააკაშვილი, 12 იანვარი); „მე ვურჩივ, როგორც მომავალმა პრეზიდენტმა. . . ჩემ კოლეგას, იუსტიციის მინისტრს, რომ ციხეში ბუნტის ნებისმიერი მცდელობისას — და ეს მინდა კარგად მოისმინონ ციხეში დაბუდებულმა და მის გარეთ მყოფმა კრიმინალებმა — გამოიყენონ ძალა და ბუნტის ნებისმიერი მცდელობისას გახსნან ცეცხლი და ადგილზევე გაანადგურონ ყველა ის კრიმინალი, რომელიც შეეცდება სიტუაციის არევას“ (მიხეილ სააკაშვილი, 12 იანვარი); «ქურდები და ქურდული მენტალიტეტი უნდა ამოიძირკვოს», «ქურდი უნდა იჯდეს ციხეში» (გია ბარამიძე, 2 თებერვალი). თუმცა, მუქარა მხოლოდ კანონის დამრღვევთა მისამართით არ გაისმის. ხუთჯვრიანი დროშის სახელმწიფო დროშად გამოცხადების ოპონენტებს 14 იანვრის საპარლამენტო სხდომაზე ვანო მერაბიშვილი შემდეგნაირად პასუხობს: «ეს არის მცდელობა კონტრრევოლუციის და, შესაბამისად, კონტრრევოლუციონერების მიმართ სახელმწიფო გამოიყენებს იმ მეთოდებს, რომლებისაც ისინი ღირსები არიან».

ამ და სხვა სიტყვიერ განცხადებებს ამყარებს ვიზუალური მასალები: ნიღბიანი შეიარაღებული პოლიციელები ძალის გამოყენებით მთარბენინებენ სამოქალაქო პირებს ციხეში; ხელკეტებით ერეკებიან ხალხს მცირერიცხოვანი მიტინგებიდან; ატარებენ ოპერაციებს შეიარაღებული ჯგუფის დასაკავებლად (ზუგდიდში ჯგუფი აყვანილია გამთენიისას საკუთარ სახლებში, არიან დაჭრილები, საკაცით მიჰყავთ წინასწარი დაკავების საკანში გულით დაავადებული ყოფილი მინისტრი და ა.შ.).

ამავე პერიოდში მოსახლეობა იწყებს წინასაარჩევნო სოციალური დაპირების შესრულების მოთხოვნას; ამ დაპირებებში შედის პენსიების გაორმაგება, დავალიანებების დაფარვა და სხვა. სხვადასხვა რეგიონში იწყება ლტოლვილების, მასწავლებლების, პენსიონერების გამოსვლები, რომლებსაც იმედი მიეცათ, რომ საჯარო აქციებით მიაღწევენ სამართლიანი მოთხოვნების დაკმაყოფილებას, არგადახდილი პენსიებისა თუ ხელფასების დაფარვას. ამ მოთხოვნების დაკმაყოფილების შეუძლებლობა (“ბიუჯეტი გაძარცვულია”) უშუალოდ უკავშირდება ხელისუფლების მხრიდან იმ ადამიანების დაკავებას, ვინც წინა ხელისუფლებაში მოღვაწეობდა. “ეს არის ის ხალხი, ვის გამოც პენსიონერი არ იღებს პენსიას, ვის გამოც ის დევნილი ზუგდიდში თავისი რამოდენიმე ლარის გარეშე რჩებოდა” (ზურაბ ჟვანია, 22 იანვარი, *რუსთავი 2*).

როგორც ზემოთ მოყვანილი ციტატებიდან ჩანს, ამ დისკურსში ძნელია სამართლებრივი დანაშაულისა და პოლიტიკური დანაშაულის გარჩევა. ეს პრობლემა ტიპურია პოსტ-რევოლუციური რეჟიმებისთვის, რომლებიც ცდილობენ დასაჯონ წინა რეჟიმის დამნაშავეები; როგორც წესი, მათ უჭირთ გაარჩიონ სამართალსრულეობა და პოლიტიკური შურისძიება. ხოლო იმ შემთხვევებში, როდესაც ლაპარაკია ეკონომიკურ დანაშაულებზე, მით უმეტეს, თუ ეს დანაშაულები მასიურია, ანუ კანონის უნივერსალური გამოყენება გამორიცხულია, არსებობს საშიშროება, რომ მოხდეს ქონების გადანაწილება ძველი ელიტიდან ახალ მმართველ ელიტაზე, რაც, განსაკუთრებით, ხელისუფლების დაბალ ემელონებში და რეგიონებში იჩენს ხოლმე თავს.

საერთო ინტერესის დაცვა თუ საკუთარი პოლიტიკური ძალაუფლების განმტკიცება –

ეს კითხვა ბევრ ჟურნალისტს უჩნდება. კანონის უზენაესობა და ადამიანის უფლებები ხდება ხელისუფლების კრიტიკის ლაიტმოტივი. ეს კრიტიკა გაისმის ოპოზიციურ ტელეარხებზე და ხელისუფლების მომხრეები მასში არ მონაწილეობენ (ალბათ, ერთადერთი გამონაკლისი ელენე თევდორაძეა: «ადამიანები ითხოვენ ნესრიგს, მაგრამ უკანონობას უკანონობით არ უნდა ებრძოლო» (*იბერია*, 14 იანვარი). ჩნდება ინფორმაცია პატიმრების წამების ფაქტებზე, ჩნდება მოთხოვნები უდანაშაულობის პრეზუმფციის დაცვაზე, გაისმის გამოთქმები: «37 წლის ანარეკლი», «დექტატურის დასაწყისი», «რეპრესიები» და სხვა.

ამდენად, სახელმწიფოს გაძლიერებას, ახლავს როგორც იმედები, ისე შიში. იმედები სოციალური სამართლიანობისა და კანონიერების აღდგენისა და შიში სახელმწიფოს თვითნებობის, არასამართლებრივი და არალიბერალური მახასიათებლების რესტავრაციის. საბჭოური გამოცდილება და ცნობიერების ნარჩენები არ გამორიცხავს ორივეს შეთავსებას: “საკაპშვილს სტალინს ვეძახით... კარგია და სამართლიანი და იმიტომ” (მოქალაქე, 19 თებერვალი, *იმედი*).

სამართლიანობის ამ გაგების საწყისები ისევ საბჭოთა სახელმწიფოს ლეგიტიმაციაში უნდა ვეძიოთ. საბჭოთა სახელმწიფო, განსაკუთრებით სტალინის პერიოდში, ახორციელებდა ორ გლობალურ ეკონომიკურ და სოციალურ ფუნქციას: წარმართავდა საბჭოური ტიპის მოდერნიზაციასა და ეკონომიკურ წინსვლას და ახდენდა ეკონომიკური პროდუქციის რედისტრიბუციას სოციალური თანასწორობის პრინციპების შესაბამისად. მანამ, სანამ არსებობდა რწმენა, რომ ამ ორ ფუნქციას სახელმწიფო და მისი წინამძღოლი კომუნისტური პარტია წარმატებით ახორციელებდა, სისტემა ლეგიტიმურობას ინარჩუნებდა: ის არ იყო, უბრალოდ, დესპოტური, თავისუფლების შემზღუდველი ორგანიზაცია; სახელმწიფო მოსახლეობისათვის სოციალური სამართლიანობის, მომავლის ხედვისა და ეკონომიკური უსაფრთხოების წყაროს წარმოადგენდა.

დემოკრატიულ მმართველობაზე და საბაზრო ეკონომიკაზე გადასული სახელმწიფო, ცხადია, ვეღარ შეასრულებდა ბევრ იმ ფუნქციას, რასაც მისგან მოსახლეობა მოელოდა. ორივე ასპექტში – განვითარება და სამართლიანი გადანაწილება – საქართველოში მძიმე კრიზისმა დაისადგურა. წლების განმავლობაში მშპ-ის ზრდა მეტად დაბალ დონეზე რჩებოდა, ხოლო უთანასწორობა საზოგადოებაში კატასტროფულად იზრდებოდა. შეიქმნა კლიენტელისტურ-კორუფციული სისტემა, რომელშიც თითოეული ადამიანის თვითგადარჩენა მისი პირადი საქმე გახდა.

ახალმა ეკონომიკურმა ურთიერთობებმა, როგორც ჩანს, ვერ გახადა ეკონომიკური უთანასწორობა ლეგიტიმური და ვერ შექმნა საზოგადოების თვალში მისაღები მდიდართა ფენა. ბოლო წლებში გამდიდრებულთა წინააღმდეგ მთავარი არგუმენტი აღმოჩნდა კორუფცია: ზოგი გამდიდრდა ქრთამებით და თანამდებობის ბოროტად გამოყენებით, ზოგი – უსამართლო პრივატიზებითა და გადასახადების გადაუხდელობით. ერთი და მეორეც ქმნიდა “კერძო მფლობელობას” და არა “კერძო საკუთრებას” – პოლიტიკურ, და არა სამართლებრივ საწყისებზე შექმნილ კაპიტალს. ამ თუ სხვა მიზეზების გამო ამ კაპიტალმა ეკონომიკურად ეფექტურად ვერ იმუშავა და თავისი არსებობა ეკონომიკური ზრდის მაჩვენებლებით ვერ გაამართლა.

პოლიტიკური მმართველობის ცვლილებისთანავე იწყება ამ არამყარად ლეგალიზებული კაპიტალის ამოღება, სახელმწიფოსთვის დაბრუნება და /ან ახალი გადანაწილება (ეს ბოლო ტენდენცია განსახილველ პერიოდში ჯერ საწყის ეტაპზე იმყოფება). ყოფილ სახელმწიფო მოხელეებს უყენებენ ბრალდებებს თანხების მითვისებაში, რომლებიც ხალხს უნდა დაუბრუნდეს. საკონსტიტუციო ცვლილებებთან ერთად პარლამენტში შედის არსებული კანონმდებლობის შესწორებების პაკეტი, რომელიც აკანონებს დაუსაბუთებელი და უკანონოდ მითვისებული ქონების ჩამორთმევას, მათ შორის — ქრთამით პრივატიზებული კერძო საკუთრებისას.

ეს კონტექსტი გარკვეულწილად ხსნის იმას, თუ რატომ უკავშირდება საკონსტიტუციო დისკურსში ეფექტური განვითარების განზომილება მხოლოდ ხელისუფლების მოქმედებას, ხოლო მის საპირისპიროდ მხოლოდ უფლებრივი და ნორმატიული მახასიათებლები ფიგურირებს. როგორც ეკონომიკური განვითარების, ისე სამართლიანი გადანაწილების თვალსაზრისით, სახელმწიფო კვლავაც განიხილება მთავარ სამოქმედო ძალად, ხოლო არსებული ეკონომიკური ურთიერთობები ვერ პოულობს, როგორც ჩანს, ლეგიტიმურ არგუმენტაციას საკუთარი თავის საზოგადოებრივი ინტერესების უზრუნველყოფის წყაროდ წარმოსაჩენად. მარტივად რომ ვთქვათ, მმართველობის შეზღუდვისკენ და თავისუფლებისკენ სწრაფვის

დასაბუთება იმ არგუმენტით, რომ ეს თავისუფლება იმავდროულად საზოგადოების ეფექტური განვითარების საწინდარს წარმოადგენს, ვერ ხერხდება.

6. პარტია და სახელმწიფო; ახალი დროშა

ერთ-ერთი მახასიათებელი, რომელსაც უნდა პასუხობდეს კონსტიტუცია, არის პოლიტიკური კონკურენციის უზრუნველყოფა: “კონსტიტუციური მოდელი უნდა ემსახურებოდეს დემოკრატიის განვითარებას, პოლიტიკური კონკურენციის განვითარებას და პოლიტიკური აზრის განვითარებას ქვეყანაში.” (დავით უსუფაშვილი, 30 იანვარი, *იმედი*). პოლიტიკური პლურალიზმი არის საბჭოთა პარტია-სახელმწიფოს მოდელის საპირისპირო ინსტიტუტი, რომლის ლეგიტიმაცია გულისხმობს ქვეყნის განვითარების მრავალფეროვანი (და არა ერთადერთი) პოლიტიკური იდეოლოგიების ლეგიტიმაციას და გამორიცხავს ერთი დომინანტური პარტიის განსაკუთრებულ პირობებში მოქცევას.

საბჭოთა კონსტიტუციის პოსტსაბჭოურ, დემოკრატიულ კონსტიტუციად გარდაქმნის საკვანძო მომენტს წარმოადგენდა მისი მე-6 მუხლის გაუქმება. ამ მუხლით კონსტიტუციაში დაფიქსირებული იყო ერთპარტიულობა და კომუნისტური პარტიის წამყვანი და განმსაზღვრელი როლი სახელმწიფოში. მმართველი პარტია, მისი იდეოლოგია და მისი აპარატი, რომელიც ყველა სახელმწიფო სტრუქტურას დომინირებდა, ქმნიდნენ პარტია-სახელმწიფოს ინსტიტუციონალურ მოდელს, რომელიც პოსტსაბჭოთა პერიოდში მმართველობის მრავალ თანდაყოლილ ნაკლოვანებას განაპირობებდა.

მანძილი პარტიებსა და სახელმწიფოს შორის, რომელიც ლიბერალურ დემოკრატიებში არსებობს, ამ ინსტიტუტების ლეგიტიმაციის განსხვავებული წესებითაა განპირობებული და უზრუნველყოფილი. პარტიები პოულობენ ლეგიტიმაციას (ხდებიან ლეგიტიმური მმართველები) უმრავლესობის ხმებით – ეს არის დემოკრატიული ლეგიტიმაცია; სახელმწიფო განასახიერებს არა უმრავლესობას, არამედ საერთო ნებას (რესპუბლიკური პრინციპი), რომელიც თითოეული ადამიანის უფლებებსაც მოიცავს (ლიბერალური განზომილება). ეს სხვაობა უმრავლესობის ნებასა (მმართველი პარტია) და საერთო ნებას (სახელმწიფო) შორის, ნაშლილია ისეთ სტრუქტურაში, სადაც დემოკრატიული უმრავლესობა ამართლებს მმართველი პარტიისადმი სახელმწიფოს დაქვემდებარებას და მასთან ათქვეფას.

ბევრის თვალში, ნოემბრის მოვლენების მიზანი პარტია-სახელმწიფოს საბჭოური ტრადიციის ბოლო გამოვლინებათა დასამარება იყო. მაგრამ უკვე იანვარში ცხადი გახდა, რომ ძველი ტრადიცია რეინკარნაციას ახალ მმართველობაშიც პოუვებდა. ამის ერთ-ერთი პირველი სიმბოლური გამოხატულება ახალი სახელმწიფო დროშის შემოღება გახლდათ.²²

“ნაციონალური მოძრაობის” ხუთჯვრიანი დროშა ნოემბრის მოვლენებამდე რამდენიმე წლის განმავლობაში მიხეილ სააკაშვილისა და საქართველოს სახელმწიფოებრიობის სიმბოლოს სიმბოლოდ იყო გამოყენებული. ის, ევროკავშირის დროშასთან ერთად, ამშვენებდა იუსტიციის მინისტრ მიხეილ სააკაშვილის ოფიციალურ ბრიფინგებს, ის ფრიალებდა თბილისის საკრებულოს თავზე, როდესაც საკრებულოს მიხეილ სააკაშვილი თავმჯდომარეობდა. შევარდნაძის გადადგომისთანავე ის აფრიალდა სახელმწიფო კანცელარიის თავზე, შემდეგ კი ასლან აბაშიძის რეჟიმის წინააღმდეგ საბრძოლველად იქნა გამოყენებული.²³

²² გარდა ამ სიმბოლური მახასიათებლისა, შემდგომ პერიოდში პარტია-სახელმწიფოს ნიშნები სხვა მახასიათებლებითაც მყარდება. ესენია სახელმწიფო და ადგილობრივი ბიუროკრატიის მასიური შენაცვლება ახალი პოლიტიკური კადრებით; ერთპარტიული პარლამენტი და უარის თქმა ევროპის საბჭოს მოთხოვნაზე დაიწიოს 7-პროცენტის საარჩევნო ბარიერი; არჩევნებით მანიპულირების ტრადიციის გაგრძელება, მათ შორის ქვეყნის პრეზიდენტის აქტიური ჩარევა წინასაარჩევნო აგიტაციაში საკუთარი პარტიის სასარგებლოდ და სხვა.

²³ ანალოგიურად სააკაშვილისა, ასლან აბაშიძე ბოლო წლებში იყენებდა მუქი ლურჯი ფერის ვარსკვლავებიან დროშას როგორც აღორძინების კავშირისა, და, იმავდროულად, აჭარის ავტონომიის სიმბოლოს. ამ ორი სიმბოლიკის დაპირისპირება ხდება პოლიტიკური ბრძოლის დომინანტი იანვარში, ბათუმში, სადაც პარალელურად იმართება ასლან აბაშიძისა და მიხეილ სააკაშვილის მომხრეთა მიტინგები. სააკაშვილის მომხრეები 12 და 13 იანვარს ცდილობენ ავტონომიურ რესპუბლიკაში ხუთჯვრიანი დროშის აღმართვას, მაგრამ უშედეგოდ, ვინაიდან ასლან აბაშიძის მომხრეები ამას არ უშვებენ. ეს ბრძოლა დროშის აღსამართავად ახალ მიმართულებას იღებს 14 იანვარს, როდესაც საქართველოს პარლამენტი ცვლის სახელმწიფო

ხუთჯვრიანი დროშა თავისი სიმბოლიკით ქართველთა უმრავლესობის მრავალი ღირებულების მატარებელია. ის რელიგიურია, რაც ეხმიანება ქართველთა წარმოდგენას იმაზე, რომ ქართული კულტურა საუკუნეთა განმავლობაში მართლმადიდებლურმა რელიგიამ შეინახა. ჯვარის გამოჩენა სახელმწიფო დროშაზე აძლიერებს მოსახლეობის ნაწილის სახუკვარ ოცნებას, რომ მართლმადიდებლობა გამოცხადდება სახელმწიფო რელიგიად. ამავე დროს ეს დროშა ისტორიულია: ის ფიგურირებს ძველ რუქებზე და ხშირად ინტერპრეტირებულია საქართველოს სახელმწიფოებრიობის სიმბოლოდ. ამდენად, ის კარგად შეესაბამება მოსახლეობის კონსერვატიული ნაწილის ღირებულებებს – ენა მამული, სარწმუნოება. მეორე მხრივ, ის რეგოლუციური ძალების ღირებულებებსაც ითავსებს: ევროპა, რეფორმები, დემოკრატია (განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც გამოიყენება ევროპის დროშასთან ერთად, როგორც ეს იყო მიხეილ სააკაშვილის ინაუგურაციის დროს; შემდეგ პრეზიდენტმა გასცა განკარგულება, რომ ყველა სახელმწიფო დაწესებულებაში ევროპის დროშაც ყოფილიყო აღმართული)²⁴.

ამდენად შეიძლება ითქვას, რომ ახალი დროშის სიმბოლიკა ხალხის უმრავლესობაში პოვებს ლეგიტიმაციას წარსულითაც და მომავლითაც. ამავე დროს, თვით დროშის შეცვლის ფაქტი და მეთოდი მწვავე პროტესტს იწვევს ხელისუფლების ოპონენტების მხრიდან. მათ მიერ ის არ აღიქმება საერთო ნების გამომხატველად, არამედ საერთო ნების დაქვემდებარებად კერძო პოლიტიკურ ინტერესებზე.

დროშის გამოცვლა 14 იანვარს იმდენად მოულოდნელად მოხდა, რომ კამათები დროშის შესახებ მასმედიაში მხოლოდ პოსტ-ფაქტუმ მოხერხდა. ამ კამათებში გამოითქვა მრავალი არგუმენტი როგორც დროშის დასაცავად (დროშა ლამაზია; იმედების დროშა; დროშა უნდა გამოხატავდეს სახელმწიფო იდეოლოგიას, ამ იდეოლოგიის საფუძველია დროშა, ეკლესია, რწმენა, კულტურა), ისე მისი საწინააღმდეგოდ (ეს არის ჯვაროსანთა და არა ქართული დროშა; ჯვრების ფორმა სხვანაირი უნდა ყოფილიყო; დროშის წაკითხვა არაცალსახაა, რაც დაუშვებელია; ძველი დროშაც ბევრისთვის ძვირფასია და მისი შეურაცხყოფა არ შეიძლებოდა; დროშის გამოცვლა სახალხო მსჯელობას მოითხოვდა და სხვა). თუმცა, მთავარი, ალბათ მაინც ისაა, რომ ეს არის, ერთი მხრივ, გამარჯვებული ხალხის დროშა და ახალი სახალხო რეჟიმის დამყარების სიმბოლო, ხოლო მეორე მხრივ, ეს არის პარტიის დროშა და ამავე დროს სახელმწიფოზე პოლიტიკური მოძრაობის მხრიდან ძალადობის სიმბოლო. ვითარებიდან გამომდინარე, ხდება დროშის პოლიტიზირება. ანუ, ოპონენტების თვალში, სწორედ ის, რომ ესაა უმრავლესობის დროშა, და არა საერთო დროშა, ხდება მისი მთავარი დამახასიათებელი ელემენტი, ისევე როგორც “ნაციონალური მოძრაობა” მათთვის არის მხოლოდ და მხოლოდ პოლიტიკური მოძრაობა და არა საერთო სახალხო მოძრაობა. დროშის მომხრეებისთვის, რომლებისთვისაც რეგოლუციაში «ხალხმა» გაიმარჯვა, დროშაც საერთო ნებასა და ერთობის გამომხატველია, და მისი პოლიტიზირება, რომელსაც ისინი აცნობიერებენ, მხოლოდ სამწუხარო, მაგრამ უმნიშვნელო დეტალია.

“ნაციონალური მოძრაობის” დროშის სახელმწიფო დროშად გამოცხადებას არ მოჰყოლია თავად მოძრაობისთვის ახალი, განსხვავებული დროშის დანერგვა. მოძრაობა და დროშა რჩება გაიგივებული, ისევე როგორც დროშა და სახელმწიფო. შემდგომში, მარტის საპარლამენტო არჩევნებში, “ნაციონალური მოძრაობა” კვლავაც ამ (ანი უკვე სახელმწიფო) დროშით მონაწილეობს. ამდენად, პოლიტიკური პლურალიზმის პოსტ-საბჭოური სიმბოლო, პარტიების თანასწორი და თავისუფალი კონკურენცია, სიმბოლურ ლეგიტიმაციას კარგავს, ხოლო “ნაციონალური მოძრაობის” პოლიტიკური კურსი და ნება პოლიტიკური კონკურენციის მიღმა აღმოჩნდება.

დროშის საკითხი ეს ისევე პარტიისა და სახელმწიფოს მიმართების საკითხია. “ნაციონალური მოძრაობა” მიიჩნევს, რომ ის, ხალხის, როგორც ერთიანობის, ნებას გამოხატავს. დროშის ლეგიტიმაცია, ისევე როგორც კონსტიტუციის ლეგიტიმაცია,

---

სიმბოლიკას ახალი ხუთჯვრიანი დროშით: 19 იანვრიდან სააკაშვილის მოძრაობა “ჩვენი აჭარა” ანახლებს დროშის აღმართვის მცდელობებს და უკვე თითქმის ლეგიტიმურ საწყისებზე ათავსებს მას აჭარის სახელმწიფო დაწესებულებებზე, იმავდროულად მართავს სახალხო გამოსვლებს ასლან აბაშიძის გადადგომის მოთხოვნით.

²⁴ „ქრისტიანული დროშა ეს არის ჩვენი ევროპული ინტეგრაციის გამოხატულება“ (მიხეილ სააკაშვილი, 28 იანვარი) “ჩვენი ურყევი კურსი არის ევროპული ინტეგრაცია. . . შემთხვევით არ ავნიეთ ჩვენ დღეს ევროპის დროშა. ეს დროშა საქართველოს დროშაც არის იმიტომ, რომ გამოხატავს ჩვენი ისტორიის, ჩვენი ცივილიზაციის ჩვენი კულტურის არსს და ჩვენი მომავლის პერსპექტივას და ხედვას“ (25 იანვარი, ინაუგურაცია).

ემყარება, ხელისუფლების თვალსაწიერიდან, საერთო ნებას, ხოლო ოპოზიციის თვალსაწიერიდან, უმრავლესობის ნებას, უმცირესობების უფლებების იგნორირებით.

საკონსტიტუციო ცვლილებების კომუნიკაციური კონტექსტი

მოცემული კვლევა სწავლობს 2004 წლის თებერვალში განხორციელებული საკონსტიტუციო ცვლილებების ლეგიტიმაციას, როგორც ის წარმოჩინდა საქართველოს საჯარო სივრცეში 2004 წლის იანვარ-თებერვალში. ანუ, გარდა გარკვეული დამხმარე ხასიათის ემპირიული მონაცემებისა, აქ ძირითადად აღინერება ვირტუალური სივრცე, რომელშიც წარმართა მსჯელობა. კომუნიკაციურად ეს სივრცე ძირითადად კონსტრუირებულია ტელემაუწყებლობით და, შეუდარებლად ნაკლებად, პრესითა და რადიოთი. ტელევიზია წარმოადგენს ქვეყნის მასობრივი პოლიტიკური კომუნიკაციის მთავარ და, ალბათ, უკონკურენტო მედიას. მოცემული კვლევა არსებითად ეყრდნობა იმ ინფორმაციას, რომელიც ტელეარხების მიერ იქნა ტრანსლირებული.

კვლევის ამ სპეციფიკის გამო საჭიროა დავახასიათოთ სივრცის სტრუქტურა, რომელშიც წარმართა მოცემული მსჯელობა, ანუ ვუპასუხოთ კითხვას: რა ტიპის მაუწყებლობა ჩამოყალიბდა საქართველოში საკონსტიტუციო ცვლილებების განხილვის მომენტისთვის.

ნოემბრის მოვლენების წინა პერიოდში ტელევიზია და პრესა სარგებლობდნენ დამოუკიდებლობით ხელისუფლებისგან; ეს თვალნათლივ ჩანდა არსებული ხელისუფლების შეუზღუდავ კრიტიკაში. წინა რეჟიმის დელეგიტიმაციაში მედიამ დიდი როლი შეასრულა. ამ თავისუფლების ფონზე ჟურნალისტიკა ჯერ კიდევ ვერ გასცდა საბჭოურ პროპაგანდისტულ ტრადიციას და ვერ დაიმკვიდრა ახალი, უფრო ლიბერალური პროფესიული და ეთიკური სტანდარტები, რომლებიც მიუკერძოებელი ობიექტური მედიის ნორმებს დაამკვიდრებდა. საბჭოური ტრადიციის გავლენა პირველ რიგში იკვეთება მაუწყებლობისა და პრესის იდეოლოგიზირებულ, პროპაგანდისტულ ხასიათში. ტელემაუწყებლობა, რომელიც კომერციულად არამომგებიანია და ძვირადღირებული თავისი მფლობელებისთვის, ამ ფონზე ინსტიტუციონალურად პოლიტიკურ ხასიათს იძენს. ანუ მისი ძირითადი მიზანია არა კომერციული წარმატება, არამედ პოლიტიკური ზემოქმედების მოხდენა, გარკვეული საზოგადოებრივი აზრის ფორმირება. ამ პერიოდში ფუნქციონირებს რამდენიმე დამოუკიდებელი არხი, რომელთა შორის გამოირჩევა *რუსთავი 2*. ეს არხი ლიდერობს პოლიტიკის დღის წესრიგის ფორმირებაში, ხელისუფლების კრიტიკასა და მიხეილ სააკაშვილისა და ზურაბ ჟვანიას მხარდაჭერაში. "ვარდების რევოლუციის" შემდეგ ეს არხი საკუთარ თავს "გამარჯვებული ხალხის ტელევიზიას" უწოდებს.

თუკი ნოემბრამდე ყველა არხი მეტ-ნაკლებად ხელისუფლებას ედგა ოპოზიციაში, ნოემბრის მოვლენების შემდეგ მაუწყებლობის ლანდშაფტი პოლიტიკურად ბევრად უფრო მრავალფეროვანი გახდა. რამდენიმე თვით მყარდება ვითარება, რომელიც შეიძლება დახასიათდეს როგორც "პოლარიზებული პლურალიზმი", სადაც თითქმის ნებისმიერი მაყურებელი რაღაც საინფორმაციო ნიშას მაინც პოულობს საკუთარი შეხედულებების შესაბამისად.

მაუწყებელთა პოლიტიკური მრავალფეროვნება კარგი მაგალითია 14 იანვრის საინფორმაციო გამოშვებათა მიერ მოწოდებული სიახლე სახელმწიფო დროშის მიღების შესახებ. *რუსთავი 2-ი* იმედიანად სვამდა კითხვას: "ჩაბარდება თუ არა ისტორიას ძველ დროშასთან ერთად ბოლო წლების ყველა წარუმატებლობა", *იბერია* დაჩქარებული წესით "ნაციონალური მოძრაობის" დროშის სახელმწიფო დროშად გამოცხადებას "ძალადობის" არალეგიტიმურ სტატუსს ანიჭებდა: "გამარჯვებულმა გუნდმა ძალის დემონსტრირება კიდევ ერთხელ მოახდინა"; იმავე ასპექტს მიაქცია ყურადღება *კავკასიამ*: "სააკაშვილის ხუთჯვრიანი დროშა საქართველოს სახელმწიფო დროშა ხდება".

ვინაიდან ტელემაუწყებლობა საქართველოში პოლიტიკური მობილიზაციის და პროპაგანდის გაცილებით უფრო მძლავრი იარაღია, ვიდრე პოლიტიკური პარტია, კონსტიტუციის განხილვა-არგანხილვის ბედი და ამ განხილვაში მონაწილეთა ვინაობა დიდწილად მაუწყებლობებზე იყო დამოკიდებული. ამ პერიოდში ყველა არხმა ფართოდ გააშუქა კონსტიტუციის ცვლილების პროცესი, მაგრამ განსხვავებული ელფერით. პრო-სახელისუფლებო *რუსთავი 2*, რომელიც ამკარად კრიტიკული აღმოჩნდა საკონსტიტუციო ცვლილებების შემოთავაზებული პროექტის მიმართ, დაინტერესდა მხოლოდ "რევოლუციონერი" კრიტიკოსების შეხედულებებით, სხვა არხები

საზოგადოების გაცილებით უფრო ფართო სპექტრს უთმობდნენ პირდაპირ ეთერს; ხელისუფლებასთან რადიკალურად დაპირისპირებული ძალების სპექტრი – როგორც “ექსპერტების”, ასევე პოლიტიკოსების — აქ ხშირად გაცილებით ფართო იყო.

სწორედ საკონსტიტუციო ცვლილებების განხილვა გახდა ტელევიზიის თავისუფლების პირველი პოსტრეფოლუციური სერიოზული შეზღუდვის მიზეზი. მანამდე, ნოემბრის შემდგომ პერიოდში, უკვე გამოითქმებოდა გარკვეული ეჭვები, რომ სიტყვის თავისუფლება პოსტმეგარდნადისეულ ეპოქაში ვეღარ შენარჩუნდებოდა იმ დონეზე, რაც იყო; გაჩნდა ამის გარკვეული ნიშნებიც, მაგრამ არსებობდა უკეთესობის იმედიც. ეს იმედები სუსტდება მას მერე, რაც საკონსტიტუციო კანონპროექტის განსაჯარობასთან ერთად რამდენიმე არხის ტელეეთერიდან ერთდროულად გაქრა პოპულარული სასაუბრო პროგრამები. პირდაპირ ეთერში გასული ეს გადაცემები წინა დღეებში დიდ დროს უთმობდა საკონსტიტუციო ცვლილებების კრიტიკას. *რუსთავი 2-ის*, *იმედის*, *მზის* და *მე-9 არხის* ღამის პროგრამების გაქრობის შემდეგ ამ საკითხებზე მსჯელობას ორი არხის — *იბერიის* და *კავკასიის* — სასაუბრო პროგრამები იძლეოდა. ეს შედარებით პატარა და ღარიბი არხები სწორედ თავისი სიმცირისა და სიღარიბის გამო უფრო თავისუფლები არიან სხვა არხებთან შედარებით. თავისი ფორმატითა და ხასიათით ისინი წააგავენ კომუნალურ მაუნყებლობას, რომელსაც არა აქვს პრეტენზია მოსახლეობის უმრავლესობის ყურადღება მიიპყროს; ამდენად, ისინი შედარებით უკეთ ასრულებდნენ ადამიანთა უფლებებისა და პოლიტიკური უმცირესობებისთვის საჯარო სივრცის უზრუნველყოფის ფუნქციას. კონსტიტუციური ცვლილებების საპარლამენტო განხილვის დღეებში მხოლოდ მათ ჰქონდათ საპარლამენტო ოპოზიციისთვის ეთერის სრულფასოვანი დათმობის შესაძლებლობა.

ამნუთიერი, პირდაპირ ეთერზე ორიენტირებული ვრცელი საჯარო სივრცე დიდ გავლენას ვერ ახდენს საკონსტიტუციო ცვლილებების განხილვაზე. ყველა შეხედულება, გამოსვლა თუ სხვა, რაც ცვლილებებთან დაკავშირებით გამოითქმება, არის ზეპირსიტყვიერი ინფორმაცია, საუბარი ან მონოლოგი და არა წერილობითად მომზადებული საავტორო დოკუმენტი. ეს ეხება არა მარტო სატელევიზიო გამოსვლებს, სადაც ამგვარი სტილი ბუნებრივია, არამედ საგაზეთო პუბლიკაციებსაც, სადაც ჭარბობს ინტერვიუები, მრგვალი მაგიდების ჩანაწერები და სხვა. ერთ-ორ ვრცელ, სპეციალისტების მიერ მომზადებულ პუბლიკაციას, რომელიც გაზეთებში დაიბეჭდა, პროცესზე დიდი გავლენა არ მოუხდენია.²⁵ ვინაიდან სატელევიზიო გამოსვლების უმრავლესობა იყო საკმაოდ მოკლე, ჭარბობდა უფრო შეფასებითი მსჯელობა და შეფასებითი ხასიათის ეპიტეთები, როგორებიცაა: “ძლიერი”, “სუსტი”, “ვეროპული”, სხვ. და ლოზუნგები: “ქვეყანა უნდა გამოვიდეს კრიზისიდან”, “გზა დიქტატურისკენ”, სხვ., მონოლოგი, და არა არგუმენტირებული დიალოგი.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს გამოსვლების მეტად ცხარე ემოციური ტონი და დატვირთვა. ემოციურობით გამოირჩეოდნენ არა მარტო ოპონენტები, არამედ ხელისუფალნიც, განსაკუთრებით — მიხეილ სააკაშვილი, რომელიც საჯაროდ ჯერ კიდევ “გამარჯვებული ხალხის ლიდერის” პათოსით გამოდიოდა. იმ იშვიათ შინაარსობრივ დებატებში, რომლებიც ამ პერიოდში მაინც იმართებოდა, კრიტიკოსები ემოციურობით ჯაბნდნენ კანონპროექტის დამცველ პოლიტიკოსებს.

²⁵ ერთადერთი წერილობითი კომენტარი, რომელიც ამ პერიოდში გაჟღერდა, იყო ვენეციის კომისიის წევრის დასკვნა. ბოლო მომენტში გამოჩენილი ეს დასკვნა არგუმენტად გამოიყენება ორივე მხარის მიერ (საკაშვილი: დადებითად აფასებენ; ოპოზიცია: უარყოფითი შეფასება), თუმცა კი ეს დოკუმენტი არა აქვთ ნანახი პარლამენტის წევრებსაც კი კანონპროექტის საპარლამენტო განხილვისას.

II მეცადინეობა

საქართველოს მოსახლეობის პოლიტიკური შეხედულებები

კვლევის მეთოდოლოგია

მოცემული კვლევა ეყრდნობა ორი მიდგომის კომბინირებას. თავისი არსით ის ინტერპრეტაციულია, მაგრამ ამავე დროს იყენებს ფაქტობრივი მასალის სტატისტიკურ ანალიზს. კვლევა, პირველ რიგში, მიმართულია ქართული საზოგადოების გაგებაზე და არა შესწავლაზე ამ სიტყვის ტრადიციული ემპირიული მნიშვნელობით. მკითხველს, რომელსაც ნაკლებად აინტერესებს მეთოდოლოგია, შეუძლია გამოტოვოს ეს ქვეთავი და გადავიდეს შემდეგ ქვეთავზე.

პოლიტიკური შეხედულებების თვალსაზრისით, განსხვავებული დისკურსების გამოსაყოფად გამოყენებულ იქნა ფაქტორული ანალიზი, სახელდობრ, მისი “შებ-რუნებული” ვარიანტი — ე.წ. “Q-მეთოდი” (რომელიც სტეფენსონის მიერ შემო-თავაზებული “Q-სორტირების მეთოდს ეფუძნება”²⁶. როგორც ცნობილია, ტრადიციული ფაქტორული ანალიზი (“R-მეთოდი”) იძლევა ამა თუ იმ ფენომენის თუ ობიექტის რაობის განმსაზღვრელი, არსობრივი ფაქტორების²⁷ გამოყოფის საშუალებას, რაც ეფუძნება **სხვადასხვა მახასიათებელს** შორის კავშირის დადგენის პროცედურას. მიღებული ინტერკორელაციათა მატრიცის მათემატიკური დამუშევებით ხერხდება ძირითადი ფაქტორების გამოყოფა. ჩვეულებრივი ფაქტორული ანალიზისაგან განსხვავებით, “Q-მეთოდის” შემთხვევაში კორელაცია არა **სხვადასხვა მახასიათებელს**, არამედ რესპონდენტებს შორის განისაზღვრება. ამ გზით შედგენილი ინტერკორელაციების მატრიცის დამუშავებით მიიღწევა არა **მახასიათებლების** დაჯგუფება რაიმე ფაქტორის მიხედვით, არამედ თვით ინდივიდების დაყოფა გარკვეულ ჯგუფებად (და ამის საფუძველზე ფაქტორების დადგენა). სხვა სიტყვებით, აღნიშნული მეთოდი საშუალებას გვაძლევს დავაჯგუფოთ რესპონდენტები საკვლევი ობიექტის მიმართ მათი შეხედულებათა სისტემის ერთგვაროვნების მიხედვით და, შესაბამისად, დავადგინოთ საზოგადოებაში ამ თვალსაზრისით არსებული დისკურსები (ანუ თითო გამოვლენილი ფაქტორი არის იმავდროულად თითო დისკურსი).

აღნიშნული მეთოდის მეშვეობით ვლინდება სუბიექტთა ორიენტაციები გარკვეული საკითხის მიმართ. ამის საფუძველზე შესაძლებელი ხდება სხვადასხვა ჯგუფის წარმომადგენელთა შეხედულებების სისტემის შედარება სათანადო სფეროში. ეს მიიღწევა სუბიექტის შეფასებითი რეაქციის ასახვით თითოეულზე იმ დებულებებიდან, რომლებიც შედის საკვლევი საკითხის გარშემო არსებული შეხედულებების ნაკრებში (Q-ნაკრები). ამასთან, ინდივიდის პოზიცია ამა თუ იმ შეხედულების მიმართ მნიშვნელობას იძენს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ის განიხილება ყველა სხვა დანარჩენ დებულებაზე მის მიერვე გამოხატული შეფასებითი რეაქციების კონტექსტში.

Q-მეთოდოლოგიის პრინციპით აგებული კვლევა რამდენიმე ეტაპს მოიცავს. I ეტაპზე მზადდება დებულებები Q-ნაკრებისთვის, რისთვისაც გამოიყენება ფოკუს-ჯგუფებისა და მასშედიის საშუალებების საფუძველზე მოპოვებული მასალა.

ვინაიდან კვლევა მიზნად ისახავდა იმ შეხედულებათა ასახვას, რომლის მატარებლები ჩვენი საზოგადოების რიგითი მოქალაქეები არიან, Q-ნაკრებისთვის დებულებების შეგროვებისას ძირითადად ვეყრდნობოდით ფოკუს-ჯგუფების მასალას. შესაბამისად, ფოკუს ჯგუფების დაკომპლექტებისას ვცდილობდით, რომ შერჩევა დემოგრაფიული და

26 მოცემული კვლევის მეთოდოლოგიის და თეორიული მიდგომის საფუძველად გამოვიყენეთ ანალოგიური კვლევა, რომელიც ჩატარდა 13 პოსტკომუნისტურ ქვეყანაში არსებული პოლიტიკური დისკურსების გამოსავლენად. იხ. John S. Druzek, Leslie T. Holmes, “Post-Communist Democratization; Political Discourses across Thirteen Countries”, Cambridge University Press, 2002

27 ნათქვამის ნათელსამყოფად მარტივ მაგალითს მივმართოთ. ვთქვათ, ნებისმიერ სპექტრალურ ფერთა ერთობლიობა შეიძლება აღინეროს, როგორც წრფივი ფუნქცია სამი ძირითადი ფერისა (წითელი, მწვანე, ლურჯი), ანუ ეს სამი ფერი არის აღნიშნული ფენომენის რაობის განმსაზღვრელი სამი ძირითადი ფაქტორი.

სოციალური მახასიათებლების თვალსაზრისით, შეძლებისდაგვარად, მრავალფეროვანი ყოფილიყო. ფოკუს-ჯგუფები ჩატარდა სამ რეგიონში, კერძოდ, 2 ჯგუფი თბილისში და თითო-თითო შესაბამისად ქუთაისსა და თელავში. სულ ჩატარდა 4 ფოკუს-ჯგუფი, საშუალოდ 8-10 მონაწილით. დისკუსია გრძელდებოდა დაახლოებით 1,5 საათი. დისკუსიის წარმართვისას მოდერატორი არ ემყარებოდა წინასწარ შემუშავებულ კითხვარს, რათა მინიმუმამდე დაყვანილიყო მისი ზეგავლენა ჯგუფის წევრებზე და დისკუსიას ჰქონოდა სპონტანური და თავისუფალი ხასიათი. (გასათვალისწინებელია თემის სირთულე და მოქალაქეთა შეხედულებათა განუსაზღვრელობის ხარისხი ამ მათთვის საკმაოდ განყენებულ საკითხთან დაკავშირებით.)

ფოკუს-ჯგუფების ჩანაწერები გაიშიფრა და მათ საფუძველზე გამოიყო ცალკეული ფრაზები, სულ დაახლოებით 400 დებულება/ გამონათქვამი, რომელიც ეხებოდა პოლიტიკურ საკითხთა ფართო სპექტრს. როგორც მოსალოდნელი იყო, ჩვეულებრივი, მოქალაქეებისთვის ბევრად უფრო ახლოა კონსტიტუციის ის ასპექტები, რომლებიც მათ უშუალოდ ეხება, და არა ცენტრალური ხელისუფლების მოწყობის საკითხები. ფოკუს -ჯგუფებში წამოიჭრა ისეთი თემები როგორებიცაა ადამიანის უფლებების დაცვა, მართლმადიდებლური რელიგიის სახელმწიფო სტატუსის დაფიქსირება, მოქალაქეობა და ეროვნულობა, რეგიონების თვითმმართველობა და სხვა. ამ საკითხების შესახებ რესპონდენტების აზრი, როგორც წესი, ბევრად უფრო მყარად არის ჩამოყალიბებული.

შემდგომ ეტაპზე ვახდენდით თითოეული ამ დებულების იდენტიფიცირებას და კატეგორიზებას დისკურსების ე.წ. გასაღების მეშვეობით. გასაღები წარმოადგენს ორგანოზომილებიან სისტემას (დისკურსის ელემენტი და მტკიცების ტიპი), რომლის თითოეულ განზომილებაზე გამოიყოფა ოთხი პარამეტრი/კატეგორია. ამ ორი განზომილების კატეგორიათა კომბინაცია იძლევა უჯრედულ სტრუქტურას (მატრიცას) 4X4-ზე, ანუ, საბოლოო ჯამში, დებულებათა მთელი ერთობლიობა 16 კატეგორიად ჯგუფდება.

მტკიცების ტიპი	დისკურსის ელემენტი			
	ონტოლოგია	აქტივობა	მოტივი	ბუნებრივი და არაბუნებრივი ურთიერთობები
განსაზღვრებითი	1	2	3	4
აღნიშვნითი	5	6	7	8
შეფასებითი	9	10	11	12
დაცვითი	13	14	15	16

დისკურსის ელემენტები გულისხმობს შემდეგ კატეგორიებს:

1. ონტოლოგია (არსებული) – რეალურად არსებული ინსტიტუტების, სოციალური ჯგუფების, პიროვნებების და ა.შ. ერთობლიობა, ანუ ეს შეიძლება იყოს ერი, პოლიტიკური სისტემა, პოლიტიკოსები, ინდივიდები, კლანები და ა.შ.
2. აქტივობა (agency) – აქტივობის უნარი ან შესაძლებლობა, რომელიც მიეწერება, ან არ მიეწერება ამ არსებულს;
3. მოტივი: ზოგიერთ მოტივს შეიძლება ენიჭებოდეს პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა, ზოგი კი – უარყოფილი ან უგულვებელყოფილ იქნეს;
4. ბუნებრივი და არაბუნებრივი პოლიტიკური ურთიერთობები (პოლიტიკური თანასწორობა, ეროვნული და კლასობრივი კონფლიქტები, იერარქიული დაყოფა, რომელიც ეფუძნება კეთილდღეობის თუ პოლიტიკური ინტერესების ხარისხს, გამოცდილებას, დემოგრაფიულ ნიშნებს და ა.შ.).

მეორე განზომილება — დებულების ტიპი – გულისხმობს შემდეგ პარამეტრებს:

1. განსაზღვრებითი (definitive) – ეხება ტერმინის მნიშვნელობას;
2. აღნიშვნითი (designative) – ეხება ფაქტებს;

3. შეფასებითი (evaluative) – ეხება ფასეულობებს, რომლებიც არსებობს ან შეიძლება არსებობდეს;
4. დაცვითი (advocative) – ეხება იმას, რაც უნდა ან არ უნდა არსებობდეს.

ზემოაღნიშნული კრიტერიუმების საფუძველზე დებულებათა მთელი ერთობლიობა კატეგორიზებულ იქნა 16 ჯგუფად, ანუ მიღებული მატრიცის 16 უჯრედის მიხედვით. დებულებათა კლასიფიცირება (იდენტიფიცირება) მოხდა 3 ექსპერტის მიერ დამოუკიდებლად, მინერილი კატეგორიები საბოლოოდ შეჯერებულ იქნა ერთმანეთთან.

დებულებათა თითოეული კატეგორიიდან შემთხვევითი წესით შეირჩა 4-4 დებულება Q-ნაკრებისთვის, ანუ გაკეთდა 64 გამონათქვამისგან შემდგარი ნაკრები. უნდა აღინიშნოს, რომ გამონათქვამები რჩებოდა უცვლელი სახით (ანუ იმ სახით, როგორც ის წარმოთქვა ავტორმა), რედაქტირება გულისხმობდა მხოლოდ შემოკლებებსა და გრამატიკულ შესწორებებს. რამდენიმე დებულება დამატებულ იქნა მასმედიიდან, რადგანაც მატრიცის ზოგიერთი უჯრედი საკმარისად ვერ შეივსო; გარდა ამისა, მასმედიიდან Q-ნაკრებს დაემატა რამდენიმე ისეთი გამონათქვამი, რომელიც ჩვენი კვლევისთვის იყო არსებითი, მაგრამ არ ფიგურირებდა ფოკუს - ჯგუფების ტექსტებში (მაგ., 13²⁸ და 17). დებულებების შერჩევის შემთხვევითობის პრინციპი არ იყო მკაცრად დაცული, ვინაიდან, თუ ამ გზით Q-ნაკრებში ხვდებოდა ორი შინაარსობრივად თითქმის იდენტური გამონათქვამი, ხდებოდა ერთ-ერთის ამოგდება და მის მაგივრად სხვა გამონათქვამის არჩევა.

კვლევის მესამე ეტაპზე ჩატარდა ინდივიდუალური ინტერვიუები, რომლის დროსაც 64 დებულება რესპონდენტებს უნდა დაეღაცებინათ 13 ჯგუფად (კვაზინორმალური განაწილების სახით) თითოეულ შეხედულებასთან თანხმობის ხარისხის მიხედვით. შეფასება ხდებოდა 13-ქულიანი სკალის მეშვეობით, 6-იდან (“ყველაზე მეტად ვეთანხმები”) 0-ს გავლით —6-მდე (“ყველაზე ნაკლებად ვეთანხმები”) ²⁹. კვლევის ამ ეტაპზე მონაწილეობა მიიღო 40 რესპონდენტმა. მათი შერჩევა ხდებოდა იმ კრიტერიუმების გათვალისწინებით, რომლებიც უზრუნველყოფდა ცვლადების მრავალფეროვნებას სოციალური და პოლიტიკური მახასიათებლების თვალსაზრისით. სოციალურ მახასიათებლებში იგულისხმება ასაკი, განათლება, საქმიანობის სფერო, მატერიალური კეთილდღეობის ხარისხი, საცხოვრებელი ადგილი. რესპონდენტები შეირჩნენ 4 რეგიონიდან, კერძოდ: 25 ადამიანი თბილისიდან, ხუთ-ხუთი კი ბათუმიდან, ქუთაისიდან და გორიდან.

პოლიტიკური მახასიათებლები ძირითადად უკავშირდებოდა პოლიტიკურ მიკუთვნებულობას. შერჩევა მოიცავდა ადამიანებს, რომლებიც აქტიურად უჭერდნენ მხარს ამა თუ იმ პარტიას ან იყვნენ რომელიმე კონკრეტული პარტიის წევრები, აგრეთვე მათ, ვინც ოპოზიციურად ან ინდიფერენტულად იყვნენ განწყობილი ყველა პარტიის მიმართ. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ აღნიშნული კვლევა მიმდინარეობდა სხვა სოციოლოგიური გამოკითხვის პარალელურად, რომელიც 1000 რესპონდენტზე ტარდებოდა, შემთხვევითი შერჩევის პრინციპი ამ შემთხვევაშიც კარგად იქნა დაცული. გამოკითხვა ჩატარდა 2004 წლის შემოდგომაზე.

მიღებული მონაცემები დამუშავდა სპეციალურად Q-მეთოდისათვის განკუთვნილი სტატისტიკური პროგრამით PQMethod2.11 (Brown et al.1999). ფაქტორულიანალიზი წარმოებდა კორელაციების დადგენით Q-ნაკრებებს შორის მატრიცაში 40X40, რის შემდეგაც მატრიცის ანალიზი მოხდა ცენტროიდული მეთოდისა და Varimax როტაციის (Varimax rotation) მეშვეობით.

კიდევ ერთხელ უნდა გავიმეოროთ, რომ ფაქტორები, რომლებსაც მოცემული სტატისტიკური პროგრამა მონაცემების დამუშავების შედეგად ადგენს, წარმოადგენს დისკურსებს, რომლებიც ახლოსაა რესპონდენტების გარკვეული ჯგუფის შეხედულებებთან. სტატისტიკურ პროგრამას შეუძლია დააკავშიროს რესპონდენტები ორ, სამ, და ა.შ. შვიდ ფაქტორთან, თუნდაც ეს ფაქტორები თანაბრად მნიშვნელოვანი და

²⁸ აქ და შემდგომ Q-ნაკრების გამონათქვამები აღნიშნულია ნომრებით, რომლებიც შეესაბამება მათ ნომერს ტაბულა 1-ში.

²⁹ იხ. ნახ. 1

შინაარსის მქონე არ იყოს. მონაცემების ანალიზისას პირველ რიგში საჭირო ხდება იმის დადგენა, თუ რამდენი ფაქტორის გამოყოფა და ანალიზი იქნება ყველაზე კორექტული. საუკეთესო დაჯგუფების დასადგენად მკვლევარმა შეიძლება გამოიყენოს ორი კრიტერიუმი – ფორმალური (დაეყრდნოს სტატისტიკურ პარამეტრებს) და შინაარსობრივი (უგულებელყოს ის დისკურსული დაყოფები, რომლებიც ნაკლებ შინაარსობრივ დატვირთვას ატარებს). ჩვენ გამოვიყენეთ ორივე კრიტერიუმი. შესაბამისად, აღმოჩნდა, რომ ორი ფაქტორის (დისკურსის) დაფიქსირებით შესაძლებელია რესპონდენტების დაყოფა მხოლოდ ხელისუფლების მომხრე და მის მოწინააღმდეგე ჯგუფებად, მაგრამ ვერაფერს ვიტყვით შედარებით ღრმა მსოფლმხედველობით სხვაობებზე. ამასთან, მეტისმეტად ბევრი დებულება ექცეოდა კონსენსუსის ველში (ორივე დისკურსი მათზე ერთნაირად რეაგირებდა). ეს უკანასკნელი ვითარება გამოვლინდა, აგრეთვე, სამი დისკურსის გამოყოფის შემთხვევაში. ხუთზე მეტი დისკურსის დაფიქსირება შინაარსობრივად ნაკლებად ღირებული იყო და ქმნიდა ერთი რესპონდენტით განსაზღვრულ დისკურსებს. ოთხსა და ხუთ დისკურსს შორის არჩევანი გაკეთდა ოთხი დისკურსის სასარგებლოდ იმ საფუძველზე, რომ ოთხი ფაქტორის შემთხვევაში თითქმის ყველა გამოკითხული რესპონდენტი მკაფიოდ ასოცირებული აღმოჩნდა ამა თუ იმ დისკურსთან, ხუთფაქტორიანი განაწილება კი ბევრ რესპონდენტს ტოვებს მყარი მიკუთვნებულობის გარეშე.

მას მერე, რაც დაფიქსირებულია საკვლევი დისკურსები, იწყება მათი ანალიზი. დისკურსების ინტერპრეტაციისას და შედარებითი ანალიზისას უნდა გავითვალისწინოთ ის, თუ როგორ იყო ჩატარებული კვლევა და რა მნიშვნელობას ანიჭებდნენ რესპონდენტები ამა თუ იმ გამონათქვამს, როგორ მიაწერდნენ მათ ამა თუ იმ ქულას. კიდევ ერთხელ შეგახსენებთ, რომ ჩვეულებრივი სოციოლოგიური გამოკითხვისგან განსხვავებით, ამ შემთხვევაში რესპონდენტები თითოეულ გამონათქვამს სხვა გამონათქვამებისგან დამოუკიდებლად კი არ აფასებდნენ, არამედ ახარისხებდნენ მათ ერთმანეთთან მიმართებაში. ამიტომ, ფაქტორების დასახასიათებლად საკმარისი არაა, უბრალოდ დავაკვირდეთ იმ გამონათქვამებს, რომლებსაც მიენიჭა ყველაზე მეტი მნიშვნელობა (აბსოლუტური მნიშვნელობით, ანუ -6 , -5 და $+6$, $+5$), და ჩავთვალოთ, რომ ისინი საკმარისია ფაქტორის დასახასიათებლად. ჩვენ ასევე უნდა მივაქციოთ ყურადღება რეაქციას სხვა გამონათქვამებზე და, აგრეთვე, სხვაობას ფაქტორებს შორის, თუნდაც ის შედარებით სუსტი აქცენტებით იყოს დაფიქსირებული. ასე, მაგალითად, მე-3 ფაქტორისთვის 50-ე გამონათქვამი “ჩვენთვის ამჟამად, ამ ეტაპზე ყველაზე კარგია დიქტატურა. . .” მხოლოდ სუსტად დადებითია ($+1$), მაგრამ იმის გათვალისწინებით, რომ სხვა ფაქტორები ამ გამონათქვამს მკვეთრად უარყოფით შეფასებას აძლევს (-5), ეს პასუხი საგულისხმო ინფორმაციას იძლევა მესამე დისკურსის თავისებურების შესახებ.

ასევე გასათვალისწინებელია, რომ თითქმის ყველა გამონათქვამი, რომელიც ჩვენს პოლიტიკურ ველს შეადგენს, ორაზროვანია და ხშირად სამაზროვანიც. სხვაგვარად,, რესპონდენტის მიერ ამა თუ იმ ფრაზისთვის -6 -დან $+6$ -მდე ქულის მინიჭება ხშირ შემთხვევაში არ იძლევა საშუალებას გავიგოთ, რას გულისხმობს რესპონდენტი. ამისთვის საჭიროა, კვლევის მეთოდოდიკიდან გამომდინარე, შეფასდეს არა ცალკეული გამონათქვამი, არამედ ეს გამონათქვამი სხვა პასუხების ფონზე. ამის გათვალისწინებითაც კი, ობიექტურად დაფიქსირებული დისკურსების ინტერპრეტაცია სუბიექტურობის გარკვეულ ხარისხს მაინც შეიცავს და დიდადაა დამოკიდებული იმაზეც, თუ რა ცოდნა გაგვაჩნია ზოგადად საქართველოს მდგომარეობისა და მასში განვითარებული მოვლენების შესახებ. ის ფაქტი, რომ წინამდებარე კვლევის ავტორები საქართველოს მკვიდრნი და პოლიტიკური პროცესების მონაწილეებიც არიან, დადებითი და უარყოფითი მომენტების შემცველია. დადებით მხარეს წარმოადგენს ის გარემოება, რომ მიღებული მონაცემები გაიაზრებოდა იმ კონტექსტში, რომელსაც ქმნის ჩვენი ცოდნა საქართველოსა და მასში არსებული პროცესებისა და დაპირისპირებების შესახებ; მნიშვნელოვან მომენტს წარმოადგენდა იმის ცოდნაც, თუ რა კონტექსტში ჩნდებოდა ესა თუ ის ფრაზები სადისკუსიო ჯგუფების ჩატარებისას. უარყოფით მხარედ შეიძლება მივიჩნიოთ ის გარემოება, რომ ჩვენ — ავტორები, როგორც პროცესის მონაწილენი, თავისთავად უკვე რომელიმე დისკურსში ვიმყოფებით. ნებისმიერ ადამიანს საკუთარი დისკურსი ყველაზე ნათელ ფერებში ესახება, სხვისა კი უფრო კრიტიკული და ზოგჯერ ანტაგონისტური განხილვის საგანი ხდება. ჩვენ ვეცადეთ, ობიექტურები ვყოფილვიყავით ყველა დისკურსის მიმართ, მაგრამ არ უარყოფთ გარკვეული აქცენტების გადატანის შესაძლებლობას სხვა პოზიციის მქონე მკითხველის მხრიდან. ფენომენოლოგიური მიდგომა, რომლის ჩარჩოებშიც გაკეთდა ეს კვლევა, აღიარებს საკუთარ მეთოდში

გარკვეულ სუბიექტურობას, მეტიც, ეს სუბიექტურობა კვლევის განუყოფელ ელემენტს წარმოადგენს.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ საქართველოში ამ კვლევით დაფიქსირებული დისკურსების გარდა შეიძლება არსებობდეს სხვა, ნაკლებად გავრცელებული, სპეციფიკური დისკურსები, რომლებიც საზოგადოების შედარებით მცირერიცხოვან, მაგრამ მკვეთრად განსხვავებულ ჯგუფებს ახასიათებს. ასეთებად შეიძლება მივიჩიოთ, მაგალითად, არაქართულენოვანი ეროვნული უმცირესობები, რომლებიც ამ კვლევის მიღმა დარჩნენ. მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ კვლევა გვაძლევს ინფორმაციას საქართველოს მოსახლეობის დიდი უმრავლესობის შესახებ, მაგრამ არ გამოორიცხავს მცირერიცხოვანი ჯგუფების მკვეთრად განსხვავებული დისკურსების არსებობას. არც ის უნდა დაგვაფიქსივდეს, რომ გარდა იმ ადამიანებისა, ვისაც განათლების, აზროვნებისა და/ან პოლიტიკური ინფორმირებულობის წყალობით შეეძლო შეთავაზებული დებულებები საკუთარი მსოფლმხედველობის მიხედვით შეეფასებინა, არსებობს პოლიტიკურად “ქვედა” სოციალური ფენა იმ ადამიანებისა, რომელთათვის საკუთარი პოზიციის დაფიქსირება პრაქტიკულად შეუძლებელი აღმოჩნდა.

შედეგების მოკლე შეჯამება და თეორიული განზოგადება

საქართველოს მოსახლეობაში ჩვენ მიერ გამოვლენილ იქნა ოთხი განსხვავებული დისკურსი, პოლიტიკური შეხედულებების ოთხი განსხვავებული ტიპი. სანამ მათ დახასიათებაზე გადავიდოდეთ, პირველ რიგში, უნდა განვმარტოთ, რას ნიშნავს განსხვავებულობა პოლიტიკურ შეხედულებებში, რაზედაც აქ ვსაუბრობთ.

საქართველოში მცხოვრები რეალური ადამიანები არ არიან ერთმანეთის სრული ანტიპოდები, რომლებსაც საერთო მისწრაფებები არ გააჩნიათ. ასე მაგალითად, ნებისმიერ ქართველ მოქალაქეს სურს, რომ საქართველო აღორძინდეს, რომ ქართველები უკეთესად ცხოვრობდნენ, რომ გვქონდეს კონსტიტუციური დემოკრატიული სახელმწიფო და რომ საქართველო ჩადგეს თანამდეროვე ცივილიზებული ქვეყნების რიგში. თუ საკითხს ამ კუთხით მივუდგებით, დიდ სხვაობას ადამიანებს შორის ვერ დავინახავთ. სხვაობა მჟღავნდება მაშინ, როდესაც მათ ვაიძულებთ ზემომოყვანილ დებულებათა შორის გამოკვეთონ პრიორიტეტები და მოახდინონ ღირებულებების რანჟირება, ანუ დააფიქსირონ, პირველ რიგში რას უნდათ მიაღწიონ. რეალურ ცხოვრებაში ადამიანებს ამგვარ მოთხოვნას უყენებს პოლიტიკური გარემო – იმის საჭიროება, რომ არჩეულ იქნეს ესა თუ ის ხელისუფლება და გამოიკვეთოს დამოკიდებულება ამა თუ იმ პოლიტიკური გადაწყვეტილებებისა და სამოქმედო გეგმების პრიორიტეტების მიმართ.

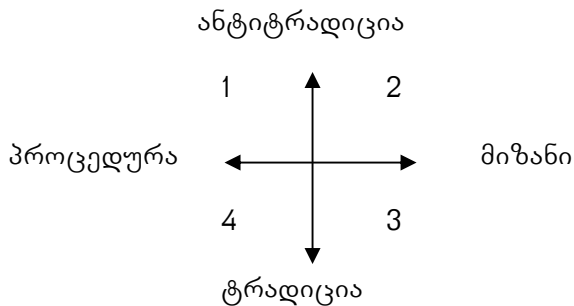
იმაში გასარკვევად, თუ რა შინაარის სხვაობები ჩნდება მოქალაქეთა შეხედულებებში რეალურ ვითარებაში, ჩვენ შემოგვაქვს დისკურსების აბსტრაქტული მოდელი, რომელშიც, რეალური ცხოვრებისგან განსხვავებით, ყველა დისკურსი (და მათი მატარებელი წარმოსახვითი ინდივიდები) მკვეთრად განსხვავდება და ერთმანეთს უპირისპირდება, ანუ ე.წ. ვებერისეული “იდეალური ტიპის” მოდელი. რეალურ ცხოვრებაში ამგვარი იდეალური ტიპის დისკურსები წმინდა სახით არ არსებობს. მიუხედავად ამისა, იდეალური ტიპები გვეხმარება გავერკვეთ იმ მრავალფეროვან სამყაროში, რომელიც ჩვენ ირგვლივ არსებობს.

ჩვენი კვლევის შედეგად გამოვლენილი დისკურსები იდეალური ტიპისაა. ისინი მოცემულია ტაბულა N 1-ში (იხ. დანართი) ოთხი იდეალური Q-ტიპის სახით, რომლებიც შეესაბამება სტატისტიკური ანალიზის ოთხფაქტორიან ვარიანტს. თითოეული გამონათქვამის გასწვრივ ამ ტაბულაში მოყვანილია ქულები –6-იდან +6-მდე, რომლებიც ასახავენ გამონათქვამის შეფასებას იმ წარმოსახვითი (ბუნებაში, შესაძლოა, არარსებული) ინდივიდის მიერ, რომელიც სრულ თანხმობაში იქნებოდა მოცემულ დისკურსთან. დისკურსის ნომერი მითითებულია შესაბამისი სვეტის თავში. ამ ტაბულაში 64 გამონათქვამი განლაგებულია მიმდევრობით მაქსიმალური კონსენსუსისგან (ყველა მეტ-ნაკლებად ერთი აზრისაა) მაქსიმალურ დაპირისპირებამდე (არსებობს რადიკალურად დაპირისპირებული მოსაზრებები).

არსებითად, ამ ტაბულის გადმოცემით თავდება კვლევის ემპირიული ნაწილი; შემდგომი ეტაპი არის ანალიზი და ინტერპრეტაცია – დისკურსებისთვის სახელების დარქმევა, მათი ნარატიული დახასიათება და თეორიული გააზრება. ძირითადად ეს იქნება გაკეთებული შემდეგ ქვეთავში, სადაც დაწვრილებით აღინერება და დახასიათდება კვლევის შედეგად მიღებული დისკურსები. აქ მოკლედ შევაჯამებთ

შედეგებს, რისთვისაც შემოვიტანთ პოლიტიკური შეხედულებების კიდევ უფრო აბსტრაქტულ, თეორიულ მოდელს. მიუხედავად იმისა, რომ ეს მოდელი არ წარმოადგენდა ანალიზის ამოსავალ წერტილს, არამედ სწორედ ანალიზის შედეგად ჩამოყალიბდა, მისი წინასწარი პრეზენტაცია მიზანშეწონილად გამოიყურება, ვინაიდან გარკვეულწილად გაუადვილებს მკითხველს ქვემოთ მოყვანილი ანალიზის გაგებას.

წარმოვიდგინოთ ისეთი პოლიტიკური შეხედულებების სისტემები, რომლებიც შესაძლებელია განვალაგოთ შემდეგი ორგანოზომილებიანი სიბრტყის შესაბამის მეოთხედებში; ამ სიბრტყის განზომილებები შემდეგი დაპირისპირებებითაა შექმნილი:

ამ სიბრტყის ვერტიკალური განზომილება პირობითად შეგვიძლია გავიაზროთ, როგორც ოპოზიცია “**ტრადიცია**” — “**ანტიტრადიცია**”. სიბრტყის ქვედა ნაწილში იმყოფებიან ტრადიციონალისტები, რომელთათვისაც პოლიტიკური ლეგიტიმაციის წყაროს წარმოადგენს, პირველ რიგში, ის, რაც არის ადგილობრივი, ქართული, წარსულიდან მომდინარე, გარკვეული ჩარჩოებით და იდენტურობით გამოყოფილი დანარჩენი სამყაროსგან. განზომილების მეორე ბოლოში მყოფნი მეტ მნიშვნელობას ანიჭებენ გარე სამყაროს, დასავლურ გამოცდილებას, მომავალს, წარსულის უარყოფასაც კი.

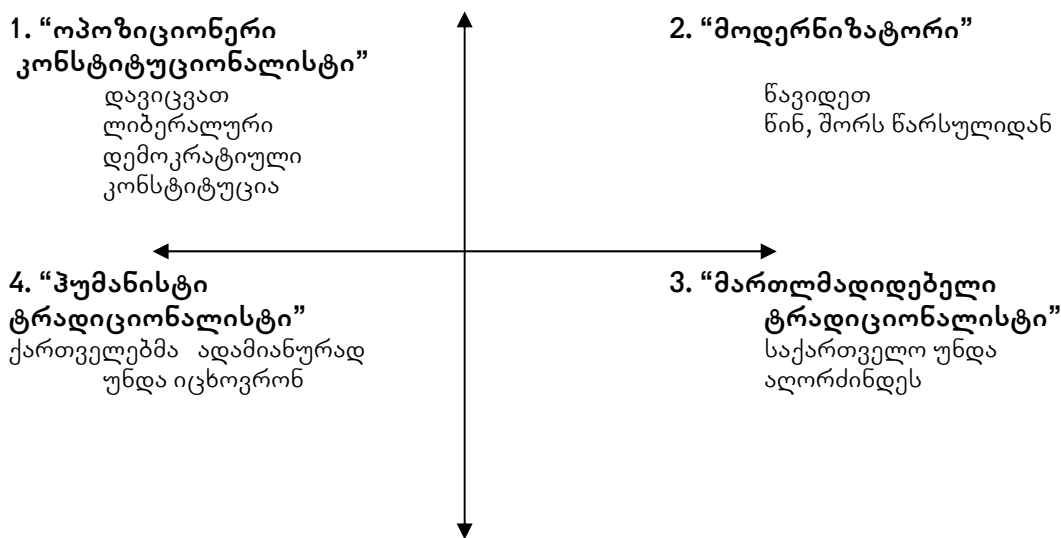
სიბრტყის მეორე — ჰორიზონტალური — განზომილება შეიძლება გავიაზროთ როგორც დამოკიდებულება პოლიტიკისადმი ზოგადად. სიბრტყის მარჯვენა მხარეს იმყოფებიან ისინი, ვინც პოლიტიკაში ყველაზე მეტად აფასებს **მიზნებს**, ხოლო მეორე მხარე აქცენტს აკეთებს **ნესებზე**, რომლებსაც მისდევენ პოლიტიკოსები თავისი მიზნების მისაღწევად. ამ ოპოზიციას პირობითად დავარქმევთ “პროცედურისა” და “მიზნის” დაპირისპირებას. საილუსტრაციოდ მოვიშველიოთ დემოკრატიის ლინკოლნისეული ცნობილი განმარტება — “დემოკრატია არის ხალხის მმართველობა, ხალხის მიერ განხორციელებული ხალხისთვის”, “პროცედურის” მიმდევრები ამ გამონათქვამში უფრო დიდ მნიშვნელობას მიანიჭებენ მმართველობის განხორციელებას **ხალხის მიერ**, ხოლო “მიზნის” მიმდევრები იმას, რომ მმართველობა იყოს **ხალხისთვის**.

აქ განსამარტავია, თუ რატომ გამოვიყენეთ ტერმინი “ანტიტრადიცია” სიბრტყის ზედა ნაწილის დასახასიათებლად და არ დავუპირისპირეთ “ტრადიციას” “მედასავლეთობა”, რომელსაც ხშირად ეყრდნობიან საქართველოში ცვლილებების მოსურნე რეფორმატორები. საქმე ისაა, რომ ეს უკანასკნელი ცნება ქართულ რეალობაში გარკვეულწილად “მითვისებული” აქვს ერთ კონკრეტულ დისკურსს, მაშინ როდესაც სხვა დისკურსებიც აცხადებენ მასზე პრეტენზიას. ჩვენი შეხედულებით, ჭეშმარიტი “მედასავლეთობა” მდგომარეობს ზემოთ მოცემული სქემის ცენტრალური ზონისკენ სწრაფვაში და არა მისი რომელიმე განაპირა უკიდურესობის აბსოლუტიზებაში. სიბრტყის ოთხივე მეოთხედი საჭირო და აუცილებელი კომპონენტია იმისა, რასაც ავტორები დასავლურ ლიბერალურ დემოკრატიად მოიაზრებენ, ხოლო ჭეშმარიტად “მედასავლური” განვითარება შესაძლებელია მხოლოდ მათი თანაარსებობის შემთხვევაში, რადიკალიზაციისა და ურთიერთგანდევნისგან თავის არიდებით.

ამ დაყოფის შესაბამისად, სიბრტყის ზედა მარჯვენა კუთხეში განლაგდებიან ისინი, ვისთვისაც ყველაზე მნიშვნელოვანია საქართველოს რეალობის რაც შეიძლება სწრაფი გარდაქმნა იმ ნიმუშების მისაღწევად, რომლებიც ქვეყნის გარეთ, უფრო განვითარებულ დემოკრატიებში არსებობს. სიბრტყის მარჯვენა ქვედა მეოთხედში იმყოფებიან ისინიც, ვისთვისაც ქვეყნის სწრაფი განვითარება პრიორიტეტია, ოღონდ ქართულ ტრადიციებზე და მენტალიტეტზე დაყრდნობით. ქართულ ტრადიციებს ასევე პირველ რიგში აფასებენ სიბრტყის ქვედა მარცხენა მეოთხედში, ოღონდ მათ მატარებლად ისინი პირველ რიგში

ქართველებს განიხილავენ, ამდენად, მათთვის ქვეყნის განვითარებაზე უფრო მნიშვნელოვანია ქართველებისთვის ადამიანური ცხოვრების აწყობა. სიბრტყის ზედა მარცხენა მეოთხედი, მარჯვენა მეოთხედის მსგავსად, დასავლური ნიშნუებითაა შთაგონებული, მაგრამ, მისგან განსხვავებით, მათში უფრო პოლიტიკური ცხოვრების ნესებს ეძებს, ვიდრე პოლიტიკური გარდაქმნების მიზნებს.

კვლევის შედეგად გამოვლენილი დისკურსები ერთმანეთისგან დაახლოებით იმგვარად განსხვავდება, როგორც ამ სიბრტყის მეოთხედები, ანუ ისინი საკმაოდ კარგ (თუმცა, არაზუსტ) შესაბამისობაში არიან მოყვანილი სიბრტყის მეოთხედებთან. პირობითად შერქმეული სახელების გამოყენებით შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ პირველი დისკურსი “მოდერნიზატორი” იმყოფება ზედა მარჯვენა კუთხეში, “მართლმადიდებელი ტრადიციონალისტი” – ქვედა მარჯვენაში, “ჰუმანისტი ტრადიციონალისტი” – ქვედა მარცხენაში, ხოლო “ოპოზიციონერი კონსტიტუციონალისტი” – ზედა მარცხენაში.

ეს ოთხი განწყობა უნდა მივიჩნიოთ იმ დევიზებად, რომლებიც კარგად ასახავენ საქართველოს მოსახლეობის პრიორიტეტებს.

საქართველოში არსებული პოლიტიკური დისკურსების ანალიზი

შესაძლებელია თუ არა ითქვას, რომ ზემოთ განხილული აბსტრაქტული მოდელი გამოდგება რეალური დისკურსების აღსაწერად, და საერთოდ, რას წარმოადგენენ ისინი? ტაბულა 1-ში მოყვანილია ის ოთხი დისკურსი. რომლებიც გამოიკვეთა ჩვენი გამოკვლევის შედეგად.

ზოგადად, ჩვენ მიერ დაფიქსირებული ყველა დისკურსი ეთანხმება იმას, რომ კონსტიტუცია უნდა შესრულდეს ყველა მუხლში და მისი დარღვევა დაუშვებელია, რომ დემოკრატიის დროს უნდა იყოს აზრთა სხვადასხვაობა და რომ კონსტიტუციის მოდელი უნდა უწყობდეს ხელს დემოკრატიისა და პოლიტიკური კონკურენციის განვითარებას ქვეყანაში, რომ მმართველები აუცილებლად უნდა ემორჩილებოდნენ კონსტიტუციას და არ ცვლიდნენ მას ერთპიროვნულად (49, 64, 14, 53). რაშია სხვაობა მათ შორის?

გამონათქვამების ნაკრები, რომელიც რესპონდენტების გამოკითხვას დაედო საფუძვლად, საკმაოდ რთულ, ხშირად ღრმა ფილოსოფიური აზრის მქონე დებულებებს მოიცავს. ასე, ქვეყნის კონსტიტუციის შინაარსი, ზოგიერთი მტკიცების მიხედვით, წმინდა ლეგალისტურია (4), ზოგიერთის მიხედვით – პოლიტიკური (3), ის მორალის დაცვას ემსახურება (9), უზრუნველყოფს ხელისუფლების პოლიტიკურ მდგრადობას და ეფექტურობას (11), ზღუდავს ხალხის უმრავლესობის ძალაუფლებას (13), ემსახურება პოლიტიკური პლურალიზმის განვითარებას (64). რესპონდენტების შეფასებებში ამგვარი კონცეპტუალური გამონათქვამები, გარკვეულწილად დაიჩრდილა პოლიტიკურად უფრო აქტუალური საკითხებით. თუმცა, შეიძლება ითქვას, რომ მორალზე დაფუძნებულმა კონსტიტუციამ მთლიანობაში უფრო დადებითი შეფასება მიიღო, ვიდრე ხალხის

უმრავლესობის ნების შემზღვევლად კონსტიტუციამ. კონსტიტუციის რაობას ყველაზე დიდი მნიშვნელობა მიანიჭა მეორე დისკურსმა, რომლისთვისაც კონსტიტუცია თან ლეგალისტურია (ქვეყნის ძირითადი კანონი) და თან იდეოლოგიური (პოლიტიკური ტრაქტატი). ამ დისკურსისთვის კონსტიტუცია გარკვეულწილად სახელმწიფო იდეოლოგიის ფუნქციას ატარებს. მის მსგავსად, მესამე დისკურსიც კონსტიტუციას პოლიტიკური ტრაქტატის როლს ანიჭებს, ოღონდ მას უფრო ხალხის უმრავლესობას უკავშირებს და არა სახელმწიფოს. მეოთხე დისკურსი, მათგან განსხვავებით, მეტად პრაგმატულია და კონსტიტუციაში პოლიტიკური პლურალიზმის დაცვასთან ერთად, პირველ რიგში, აფასებს ხელისუფლების პოლიტიკური მდგრადობისა და ეფექტურობის უზრუნველყოფას. ამ პრაგმატიზმს უარყოფს პირველი დისკურსი, რომელიც ყველაზე გულგრილია კონსტიტუციის რაობის მიმართ და უფრო მისი შეცვლის პროცედურის საკითხებს განიხილავს.

ნაკრებში ბევრი ისეთი გამონათქვამი აღმოჩნდა, რომელიც იძლევა გამოყოფილი დისკურსების პოლიტიკურ შეხედულებათა მრავალმხრივი ანალიზის შესაძლებლობას. ეს გამონათქვამები მოიცავს დამოკიდებულებათა ფართო სპექტრს, რომლებიც ვლინდება ადამიანის უფლებების, დემოკრატიის, დიქტატურის, რეგიონული მონყოფისა და თვითმმართველობის, სამართლიანობისა და სხვა თემებთან დაკავშირებით. შესაბამისად, იქმნება დისკურსების ღრმა ანალიზის შესაძლებლობა.

თუ დავუბრუნდებით ზემოთ მოყვანილ ორგანოზომილებიან კლასიფიკაციას, დავინახავთ, რომ მესამე და მეოთხე დისკურსი აშკარად ტრადიციონალისტურ ორიენტაციას ეფუძნება (58, 63, 33, 61). ისინი, ამ მხრივ, კონსერვატიულ ხასიათს ატარებენ, ოღონდ ერთი თავისებურებით. მაშინ, როდესაც დასავლურ საზოგადოებებში კონსერვატიული დისკურსებისთვის დამახასიათებელია ლეგიტიმაციის რელიგიური საწყისები, პოსტსაბჭოური სპეციფიკიდან გამომდინარე, რელიგია ყველა ტრადიციონალისტისთვის თანაბრად ღირებული არ არის. მესამე დისკურსი მძაფრად განიცდის მართლმადიდებლური რელიგიის სტატუსის საკითხს და ემხრობა ამ სტატუსის დაფიქსირებას კონსტიტუციაში (34), მაშინ, როცა მეოთხე დისკურსი ინდიფერენტულია რელიგიის პოლიტიკური სტატუსის მიმართ და უფრო საბჭოური ტრადიციის ჩარჩოებში გაიაზრება. ამდენად, ეს ორი დისკურსი – მესამე და მეოთხე – სიბრტყის ქვედა ნაწილში უნდა მოვიანოთ. პირველი ორი დისკურსისგან განსხვავებით, მესამე და მეოთხე დისკურსები უფრო არიან განწყობილი, განიხილონ სახელმწიფო დროშა ამ სახელმწიფოს იდეოლოგიის გამომხატველად (2), ნაკლებად მგრძობიარენი არიან საკუთარი უფლებების დარღვევისადმი (41), ნაკლებად ეშინიათ პარლამენტის ერთპარტიულობისა (27) და კანონმდებლობის ერთ პიროვნებაზე მორგების (16). ორივე დისკურსი პოზიტიურადაა განწყობილი დღევანდელი ხელისუფლების მიმართ, ვინაიდან მოსწონთ ახალი, ახალგაზრდა, ენერგიული მმართველები (38), მიაჩნიათ, რომ ახალი ხელისუფლება პირნათლად ასრულებს კანონებს (42) და სჯერათ, რომ კანონების დარღვევა წინსვლის საწინდარი არ ხდება (44).

ჰორიზონტალურ განზომილებაში დისკურსებს შორის ასევე არსებობს სხვაობა მიზანზე და პროცედურაზე ორიენტაციების თვალსაზრისით, ოღონდ სიბრტყის ზედა ნაწილში დისკურსებს შორის განსხვავებას ინვესს ერთი ტიპის საკითხები, ხოლო ქვედა ნაწილში — სხვა. პირველი და მეორე დისკურსი ერთმანეთს უპირისპირდება “ვარდების რევოლუციის” შემდგომ კონსტიტუციაში შეტანილ ცვლილებებსა და სახელმწიფო დროშის შეცვლასთან დაკავშირებით, ხოლო მესამე და მეოთხე – დემოკრატიისა და დიქტატურის გაგების, აგრეთვე რელიგიის სახელმწიფოსთან მიმართების კონტექსტში. თუ მესამე დისკურსი ემხრობა იმას, რომ დღევანდელ განსაკუთრებულ ვითარებაში პრეზიდენტმა საკუთარ თავზე უნდა აიღოს მთელი პასუხისმგებლობა (54), და რომ ქართველი ხალხი საერთოდ ისეთია, რომელსაც უნდა ჰყავდეს ერთი მმართველი (18), მეოთხე დისკურსი ამ დებულებებს კატეგორიულად არ ეთანხმება. ის არ იზიარებს დიქტატურისა და დემოკრატიის იმ გაგებებს, რომელსაც მესამე დისკურსი ემხრობა: ამ უკანასკნელის მიხედვით, თუ ერთი ადამიანი ფლობს მთელ ძალაუფლებას და გამოხატავს საზოგადოების ნაწილის ინტერესებს, ეს დემოკრატიაა და არა დიქტატურა (8), ანუ ერთ ხელში მთელი ძალაუფლების კონცენტრირება თავისთავად არ ნიშნავს დიქტატურას (1). მიუხედავად იმისა, რომ ორივე ტრადიციონალისტური დისკურსი ერთგვარად თავს იკავებს კონსტიტუციური ცვლილებების შეფასებისგან (შესაძლოა, საკმარისად კომპეტენტურად ვერ გრძობენ თავს ამ საკითხებთან მიმართებაში), ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ მათ არ აქვთ კონსტიტუციონალიზმის პრინციპების შესახებ გამოკვეთილი, თანაც ურთიერთსაწინააღმდეგო პოლიტიკური ხედვა. მეოთხე დისკურსი

მესამესთან შედარებით ბევრად უფრო ემხრობა პლურალიზმსა და ძალაუფლების დანაწილების კონსტიტუციონალისტურ იდეებს (სიბრტყის მარცხენა მხარე).

პირველი და მეორე დისკურსების დაპირისპირება გაცილებით უფრო მეტად ეხება მიმდინარე პოლიტიკის შეფასებას. ამ მხრივ, ეს დისკურსები ბევრად უფრო “პოლიტიზირებული” ხასიათით გამოირჩევიან. “იმ დროშას, რომელიც დღეს ფრიალებს” ნაციონალური მოძრაობის დროშად განიხილავს პირველი დისკურსი, რასაც კატეგორიულად არ ეთანხმება მეორე (17). მეორე დისკურსი მიესალმება იმ ფაქტს, რომ სახელმწიფო სტრუქტურები დაკომპლექტდეს რევოლუციიდან მოსული ხალხით, ხოლო პირველი ამას არ ემხრობა (52). პირველი დისკურსი კატეგორიულად არ ეთანხმება მოსაზრებას, რომ საჭირო იყო კონსტიტუციური ცვლილებების სწრაფად გატარება (35), და რომ პრეზიდენტის მიერ პარლამენტის დათხოვნის უფლება ხელს შეუწყობს შესაძლო პოლიტიკური კონფლიქტების მოგვარებას (5), მეორე დისკურსი კი, საკმაოდ დადებითად არის განწყობილი ორივე დებულების მიმართ. თუმცა, აღნიშნული ორი დისკურსიდან ვერც ერთი ვერ ხედავს ძვრებს იმ მიმართულებით, რომ ცხოვრება კონსტიტუციის მიხედვით ეწყობა, მაგრამ პირველი ამაში გაცილებით უფრო კატეგორიულია (37).

დისკურსების თვალნათლივი წარმოჩენის მეტად ეფექტურ სამუალებას წარმოადგენს ამ დისკურსებისთვის დამახასიათებელი დებულებების გადმოცემა ნარატიული ტექსტის სახით, რომელსაც თავის ნაშრომში დრუზუეკი და ჰოლმსი მიმართვენ. თითოეული დისკურსის დახასიათებისას, როგორც უკვე აღინიშნა, ვეყრდნობით, ამ დისკურსის ყველაზე გამოკვეთილ მტკიცებულებებს (რომელთაც მიეცა შეფასება —6,—5,+5,+6) და იმ დებულებებს, რომლებიც მას სხვებისგან განასხვავებს.

1. ოპოზიციონერი-კონსტიტუციონალისტი

ძალიან ცუდია, რომ კონსტიტუციური ცვლილებები ასე სწრაფად განხორციელდა (35). არც იმის მერე იგრძნობა რაიმე გაუმჯობესება (37). მმართველი აუცილებლად უნდა ემორჩილებოდეს კონსტიტუციას, ხოლო კონსტიტუცია არ უნდა მოქმედებდეს როგორც იურისტებმა იციან – უნდათ აქეთ მოაბავენ ქოთანს ყურს, უნდათ — იქით, ის ცალსახად უნდა იყოს გაშიფრული; დაუშვებელია, რომ მმართველი ერთპიროვნულად ცვლიდეს მას და ეს ცვლილებებიც არ იყო საჭირო (53, 38, 48). ნაკლებად ვეთანხმები იმას, რომ ისტორიას მართავენ უფრო პიროვნებები (12), არ მგონია, რომ დღეს პრეზიდენტმა მთელი პასუხისმგებლობა უნდა იტვირთოს ვითარების განსაკუთრებული ხასიათის გამო, ან კანონმდებლობა საკუთარ თავზე მოირგოს, თანაც ჰქონდეს პარლამენტის დათხოვნის უფლება (54, 16, 5), ვერც დიქტატურას გავამართლებ იმ საბაბით, რომ საჭიროა კორუმპირებული ჩინოვნიკებისთვის წინააღმდეგობის განევა (50). საერთოდ, თუკი ქვემოდან ხელისუფლებას ვინმე არ მოსთხოვს, ისინი ხალხზე ნაკლებად იზრუნებენ და მხოლოდ საკუთარ ინტერესებს დაიცავენ (46), მით უმეტეს, რომ პარლამენტი ერთპარტიულია და ხშირად იქ ისეთი ადამიანები არიან, ვინც საკუთარი თავი საკუთარი საქმის კეთებაში ვერ იპოვა (27, 59). მაგრამ ხელისუფლებისადმი მოთხოვნების წამოყენება გართულებულია იმიტომ, რომ ჩვენს უფლებებს ხშირად ვერ ვიცავთ (41). ეს იმიტომ ხდება, რომ ჩვენი კონსტიტუცია იმ როლს არ ასრულებს, რასაც უნდა ასრულებდეს საერთოდ (19). თავად ხელისუფლება ნაკლებად ემორჩილება კანონს, ხოლო მმართველობაში სხვა ფაქტორები უფრო მუშაობს (42). დამნაშავეებთან ბრძოლა კი გამოაცხადეს, მაგრამ პასუხი არავის არ აგებინეს, შევარდნაძით დაწყებული (31), პირიქით, ვინც კანონს არღვევს, ის წინ მიდის, ხოლო რევოლუციონერები სახელმწიფო თანამდებობებს იკავებენ, რაც დაუშვებელია (52). რევოლუცია არ ამართლებს კონსტიტუციის ცვლილებას, და არც დემოკრატიის მოტანა შეუძლია იმიტომ, რომ ხალხის მმართველობა, ანუ იდეაში რაც არის დემოკრატია, საერთოდ მიუღწეველია, როგორც ჩანს, სამწუხაროდ. (24, 21)

2. მოდერნიზატორი

დროა, ხალხმა თავი დაანებოს პოლიტიკოსობას და ყველამ თავის საქმეს მიხედოს (59). რაც შეეხება კანონებს, მათ უფრო კარგად იურისტები მიხედავენ (23), მით

უმეტეს, რომ ჩვენი პოლიტიკური თუ საზოგადოებრივი წყობა და უფლებები უკვე განსაზღვრულია ქვეყნის ძირითადი კანონით – კონსტიტუციით (4). ძალიან საშიშია, რომ გვეყვადეს მმართველები, რომლებიც არ ემორჩილებიან კონსტიტუციას და ცვლიან მას ერთპიროვნულად, არავინ უნდა ამყარებდეს დიქტატურას იმ საბაბით, რომ ხალხისთვის კარგის გაკეთება უნდა (53, 43, 49). ჩვენი მომავლის პოლიტიკური ხედვა ხომ კონსტიტუციითაა მოცემული (3), ამიტომ მას უნდა ემორჩილებოდეს უკლებლივ ყველა, ის უნდა საზღვრავდეს ყველა ადამიანის ცხოვრებას (56). მაშინ აღარ გვექნება ის პრობლემა, რომ წარსულით ვცხოვრობთ, ჩვენ უნდა ვცხოვრობდეთ დღევანდელი დღით, მომავალზე ფიქრით (58). ჩვენ ხომ სხვა ცივილიზებული ერებისგან დიდად არ განვსხვავდებით (33). ბუნებრივია, რომ კონსტიტუცია ვარდების რევოლუციის შემდეგ შეიცვალა, რათა აღმოიფხვრას სამართლებრივი ვაკუუმი და სახელმწიფო ისევ კონსტიტუციურ მმართველობას დაუბრუნდეს (24, 35), თანაც ცუდი არ იყო ის ცვლილებები, რაც მასში შევიდა: პარლამენტმა შეიძინა მთავრობის კონტროლის ძირითადი ბერკეტი – მისდამი უნდობლობის გამოცხადების შესაძლებლობა, ხოლო პრეზიდენტის მიერ პარლამენტის დათხოვნის უფლება მოაგვარებს შესაძლო პოლიტიკურ კონფლიქტებს (6, 5). მოდით, ამ კონსტიტუციურ ცვლილებებს იმას ნუ დავაბრალებთ, რომ ახალმა ახალგაზრდა ხელისუფლებამ ის თავის თავზე მოირგო (38), თუმცა კი ბუნებრივია, რომ ისინი, ვინც რევოლუციას აწყობდა, ახლა თანამდებობებსაც იკავებენ (52). ის დროშაც, რომელიც სახელმწიფო დროშად გამოცხადდა, კარგია და მომწონს (17). ქვეყნის წინსვლას ძლიერი რეგიონები უშლიან ხელს, მაგრამ წესრიგის აღდგენაში ჩვენ ამ პრობლემის მოგვარებას ვერ დაველოდებით.

3. მართლმადიდებელი ტრადიციონალისტი

ყველაფერი აენწყობა, თუ კონსტიტუციაში დაფიქსირდება მართლმადიდებლური რელიგიის განსაკუთრებული სტატუსი, ხოლო ადამიანები დასაქმდებიან, გადასახადს გადაიხდიან, სახელმწიფო ბიუჯეტს შეავსებენ და სახელმწიფო დადგება ფეხზე (34, 32). ჯერჯერობით ვითარება მძიმეა, და ამიტომ პრეზიდენტმა უნდა აიღოს საკუთარ თავზე მთელი პასუხისმგებლობა ქვეყნის ამ მძიმე მდგომარეობიდან გამოყვანაზე (54); ეს არ ნიშნავს იმას, რომ საქართველოში დამყარდება დიქტატურა (1), პრეზიდენტი ხომ ხალხის უმრავლესობის ნებას გამოხატავს, და პრეზიდენტები ხომ საერთოდ დიდ როლს თამაშობენ ყველგან, ხოლო ქართველი ხალხი, საერთოდ, ისეთი ხალხია, რომ უნდა ჰყავდეს ერთი მმართველი (40, 8, 18). საერთოდ, ჩვენ ისეთი მენტალიტეტი გვაქვს, რომ ყველაფერი, რაც არის უცხოური, თუნდაც კარგი იყოს, შეიძლება აქ, საქართველოში, არ გამოგვადგეს (33). ისიც კი დასაშვებია, რომ დღეს დიქტატორი დაგვჭირდეს, რათა ხალხის ინტერესები დავიცვათ და კორუფცია დავამარცხოთ (50), მაგრამ ის მაინც უნდა მოქმედებდეს კონსტიტუციის ჩარჩოებში, მაშინაც კი, როდესაც ბოროტმოქმედებისგან იცავს საზოგადოებას (25). ოღონდ, კონსტიტუცია ხალხის უმრავლესობის ძალაუფლებას არ უნდა ზღუდავდეს (13); ხალხის მიერ არჩეულ პრეზიდენტსა და პარლამენტს მაქსიმალურად უნდა ჰქონდეს გაზრდილი უფლებები, ხოლო დანიშნულ პრემიერ-მინისტრს — მაქსიმალურად შეზღუდული (60). მაშინ პარლამენტის ერთპარტიულობა პრობლემა კი არ არის, არამედ პლუსია, ვინაიდან დემოკრატიის დროს ხალხი ერთიან მიზნებზე ვერ თანხმდება, არის აზრთა სხვადასხვაობა, და ამ აზრებიდან უნდა აიღო ერთი სწორი აზრი (27, 15, 14).

4. ჰუმანისტი ტრადიციონალისტი

კონსტიტუციონერმა უნდა დაიცვას კონსტიტუცია და კანონები, ხოლო ჩვეულებრივმა ადამიანმა ადამიანურად უნდა იცხოვროს (56). თუმცა, ჩვეულებრივი ადამიანები ხშირად არღვევენ კანონებს და ამის გამო იჩაგრებიან, ამიტომ დამნაშავეებთან ბრძოლას ახალი ხელისუფლება ცოტა ფრთხილად უნდა მოეკიდოს (44, 31). დღესაც ხომ ხალხის 90 პროცენტი იმაზე ოცნებობს, რომ ცოტა მაინც იყოს კორუმპირებული, ეს რეალობაა (26). რაც შეეხება ჩემს უფლებებს, მათ მე თვითონ მოვუვლი და დავიცავ, დღეს ეს პრობლემას არ წარმოადგენს (55, 41). კონსტიტუციამ, და არა ხალხის ზენოლამ, უნდა უზრუნველყოს ხელისუფლების მდგრადი და ეფექტური

მუშაობა (11, 46), ამასთან, სახელმწიფო თანამდებობებს პირველ რიგში პროფესიონალები უნდა იკავებდნენ (57). კორუფციასთან ბრძოლის საბაბით დიქტატურის დამყარებას მე ვერავითარ შემთხვევაში ვერ დავეთანხმებოდი (50). სახელმწიფო არ უნდა იყოს ძალადობის იარაღი (7); დიქტატურასა და დემოკრატიას შორის არსებობს დიდი სხვაობა, პირველ რიგში იმიტომ, რომ კონსტიტუცია უნდა სრულდებოდეს, ის არ უნდა იცვლებოდეს ერთპიროვნულად და უნდა იყოს აზრთა სხვადასხვაობა (53, 14). კარგია, რომ მივდივართ დასავლური სისტემისკენ, მაგრამ ყველაფერი იქაური აქ, საქართველოში არ გამოგვადგება (30, 33). სულაც არ იქნება ცუდი, თუკი დროდადრო ჩვენი წარსულისკენ მივიხედავთ და იქიდანაც კარგ მაგალითებს ავიღებთ (58). ასევე ადგილობრივი საქმეები ადგილზევე უნდა წყდებოდეს და არ მიდიოდეს თბილისში გადასაწყვეტად (61), საქართველოს გაერთიანების პრობლემა დღეს ძალიან მწვავედ დგას (63).

უკეთ რომ გავერკვეთ იმაში, თუ რამდენად სპეციფიკურია მოცემული შეფასებები ამა თუ იმ დისკურსისათვის, სასარგებლოა, ერთმანეთს შევადაროთ 4-ფაქტორიანი და 5-ფაქტორიანი განაწილება. რა შეიცვლება, თუკი ვეცდებით ცოტათი უფრო მეტად დავანანევროთ შეხედულებათა სპექტრი? რესპონდენტების 5 ფაქტორად დანაწილების შემთხვევაში (რომელიც აქ ამდენად დანვრილებით არ იქნება განხილული და მხოლოდ ზოგადად დახასიათდება), ადრე დაფიქსირებული პირველი და მესამე დისკურსები პრაქტიკულად იგივე რჩება. ტრანსფორმაციას განიცდის მხოლოდ მეორე და მეოთხე დისკურსები. მეორე დისკურსი განიცდის რადიკალიზაციას დიქტატურის მიმართულებით. ის უკვე ნაკლებად ასხვავებს დიქტატურას დემოკრატიისგან, პოზიტიური ხდება “კარგი დიქტატორის” მიმართ და უფრო კატეგორიულად მიიჩნევს, რომ კონსტიტუციაში ცვლილებების შეტანა აუცილებლობას წარმოადგენდა. მეოთხე დისკურსი იძენს რელიგიურობის ნიშნებს, კარგავს ნოსტალგიურ განწყობებს და ხდება საკმაოდ კრიტიკული არსებული ხელისუფლებისა და ბოლოდროინდელი მოვლენების მიმართ. ის ინარჩუნებს თავის ტრადიციონალისტურ ორიენტაციას თვითმმართველობაზე. ხოლო ახლადგამოყოფილი მეხუთე დისკურსი იკავებს უფრო მედასავლურ, ვიდრე ტრადიციონალისტურ ორიენტაციას. ამავე დროს, მისი წარმოდგენები დემოკრატიისა და კონსტიტუციის შესახებ იმდაგვარია, რომ მას უფრო “სახალხო დემოკრატია” უნდა ვუწოდოთ, საბჭოური ტიპის დემოკრატიის მსგავსად. მართალია, ეს დისკურსი ცალსახად მომხრეა კონსტიტუციური დემოკრატიისა და წინააღმდეგია დიქტატურის, მაგრამ კონსტიტუცია და სახელმწიფო მის ცნობიერებაში ბევრი საბჭოური ნიშან-თვისებით ხასიათდება. სახელმწიფოს დროშა გამოხატავს ამ სახელმწიფოს იდეოლოგიას, კონსტიტუცია – სამომავლო მიზნებს და მორალს; თავად სახელმწიფო არის ცენტრალიზებული. ეს დომინანტი სახელმწიფო “სახალხო დემოკრატიისთვის” ასატანია იმდენად, რამდენადაც ის არ გარდაიქმნება დიქტატურად და არ იჭრება ადამიანთა “ცხოვრების სამყაროში”, მათი ავტონომიურობის სფეროში. ამ პირობით “სახალხო დემოკრატია” მხარში ამოუდგება არსებულ ხელისუფლებას და მიესალმება რევოლუციით მოსულ მთავრობას. მიუხედავად ნოსტალგიისა ძველ დროზე, იმედი აქვს, რომ ნათელი მომავალი, რომელსაც ახალი ხელისუფლება უსახავს (“დემოკრატია” ნაცვლად “კომუნიზმისა”), ხალხისთვის სიკეთის მომტანი აღმოჩნდება.

5-ფაქტორიანი სქემის მოშველიება შესაძლებლობას გვაძლევს გავაკეთოთ ორი დასკვნა: ა. რელიგიურობა და მიდრეკილება დიქტატურისკენ არ არის მხოლოდ მესამე დისკურსის მახასიათებელი. მეორესაც, მის რადიკალურ ვარიანტებში, აქვს მიდრეკილება დიქტატურისკენ, ხოლო კონსტიტუციაში რელიგიის დაფიქსირების მომხრენი თითქმის ყველა დისკურსში მონაწილეობენ. ბ. საბჭოური დროიდან შემორჩენილი წარმოდგენები სახელმწიფოზე და კონსტიტუციაზე საკმაოდ ვრცლადაა განფენილი; მათ თავისი წვლილი შეაქვთ როგორც მიზნებზე ორიენტირებულ ანტიტრადიციონალიზმში, ასევე იმ წინააღმდეგობაში, რომელსაც მოცემული მიზნების მიღწევას უქმნის სახელმწიფოს კონტროლისგან ადამიანთა სამყაროს ავტონომიურობის დაცვის სწრაფვა.

თითოეულ აქ დაფიქსირებულ შეხედულებათა სისტემას აქვს როგორც კეთილგანწყობილი ინტერპრეტაცია – ის, თუ როგორ ხედავს საკუთარ თავს, ასევე კრიტიკული ხედვა გარედან – თანაც განსხვავებული, იმისდა მიხედვით, თუ რომელი დისკურსის კუთხიდან შევხედავთ. გარდა ამისა, შეხედულებათა თითოეული სისტემა შეიძლება ზომიერებისკენ იხრებოდეს და ამით უახლოვდებოდეს მიღებულ დემოკრატიულ დისკურსებს, თუმცა ასევე შესაძლებელია განიცდიდეს რადიკალიზაციას და საშიში ხდებოდეს დემოკრატიისათვის.

მეორე დისკურსი მიიჩნევს, რომ პოლიტიკური ბრძოლების დრო დამთავრებულია, და დადგა მიღწეული პოლიტიკური ძალაუფლების რეალიზების დრო. პოლიტიკური დაპირისპირებების გაგრძელება მისთვის საშიშროებას წარმოადგენს და ამდენად ის გამოხატავს პირველი დისკურსის მცდელობებს, შეხედოს მოვლენებს პოლიტიკური თვალსაზრისიდან – სახელმწიფო დროშა არ უნდა იყოს განხილული ნაციონალური მოძრაობის დროშად, არსებული ხელისუფლება – დიქტატურად, ხოლო ძალაუფლებაში რევოლუციით მოსული ადამიანები – სახელმწიფო თანამდებობების უზურპატორებად. განვითარების სწორი გეზი განსაზღვრულია; დადგა დრო, იურისტებმა ის, უბრალოდ, კანონებში გადაიტანონ. მეორე დისკურსისთვის დიდ საშიშროებას წარმოადგენს მეოთხე დისკურსიც, რომელიც შესაძლოა ამ კანონებს არ დაემორჩილოს. არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება, მოსახლეობის დიდი ნაწილი, ე.წ. უბრალო ადამიანები, დარჩნენ სამართლებრივი რეგულირების მიღმა და ამით დააბრკოლონ განვითარება. ეს ისევე კორუფციის წყარო იქნება. ამიტომ წარსული უკან უნდა მოვიტოვოთ. კანონების ამოქმედებაში საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენას ვერ დაველოდებით. მეორე დისკურსი მესამესა და უპირისპირდება მის ორიენტაციაში ქართულ მენტალიტეტზე და ტრადიციულ ღირებულებებზე. მეორე დისკურსი არ ეთანხმება კონსტიტუციაში რელიგიის დაფიქსირებასაც.

პირველი დისკურსი, მეორესგან განსხვავებით, სულაც არ არის განწყობილი შეაფასოს მდგომარეობა, როგორც დემოკრატიული განვითარების საწინდარი. ის აშკარად ხედავს შექმნილ მდგომარეობაში დიქტატურის ნიშნებს და საკუთარი პოლიტიკური უფლებების დაცულობის საწინდარად კონსტიტუციონალიზმის საფუძვლების განმტკიცებას მოიაზრებს. მეორე დისკურსი მის თვალში ბოლშევიკური ტიპის ტოტალიტარიზმის ნაირსახეობის ადვოკატად გამოიყურება, ვინაიდან პოლიტიკურად ცალმხრივად ცვლის დროშას, კონსტიტუციას და ეუფლება სახელმწიფო თანამდებობებს. ამ მხრივ, მეორე დისკურსს, პირველი დისკურსის მიხედვით, კვერს უკრავს მესამე დისკურსიც, რომელიც მიიჩნევს, რომ დღეს არის განსაკუთრებული მომენტი და პრეზიდენტმა მთელი ძალაუფლება უნდა იტვირთოს ამ მდგომარეობიდან ქვეყნის გამოსაყვანად. მესამე დისკურსი, მისი აზრით, საერთოდ საშიშია დემოკრატიისათვის, ვინაიდან ნაკლებად აფასებს კანონის უზენაესობის საჭიროებას და იხრება ერთპიროვნული და კონსტიტუციონალიზმის პრინციპების საწინააღმდეგო, მკაცრად მაჟორიტარული მმართველობისკენ, თითქმის დიქტატურისკენ. პირველის თვალში მეოთხე დისკურსს არ გააჩნია სამართლებრივი ცნობიერება, ის გულგრილია კონსტიტუციის ბოლოდროინდელი ხელყოფის მიმართ და არ იზიარებს პირველი დისკურსის შემართებას იმოქმედოს პოლიტიკურად ანუ ხელისუფლება ხალხის კონტროლს დაუქვემდებაროს.

მესამე დისკურსი, მეორე დისკურსის მსგავსად, იმედიანად უყურებს მომავალს, რადგან მიაჩნია, რომ რევოლუციით მოსული პრეზიდენტი ხალხის უმრავლესობის ნებას განასახიერებს და მის იმედებს ფრთებს შეასხამს: მაგალითად, მართლმადიდებლურ რელიგიას განსაკუთრებულ სტატუსს მიანიჭებს. თუმცა, პრეზიდენტის ძალაუფლებას შეიძლება წინააღმდეგობა შეხვდეს, რაც ხალხის უმრავლესობის ნების აღსრულებას გაართულებს. მის თვალში როგორც პირველი, ისე მეორე დისკურსი ხალხის ნების აღსრულებას არასათანადო ყურადღებას აქცევს და ამით ქართულ თვითმყოფადობას და იდენტურობას საფრთხეს უქმნის. ამ დისკურსებს შორის ის დიდ სხვაობას ვერ ხედავს, გარდა იმისა, რომ პირველი საშიშია, რადგან ხელისუფლების ოპოზიციურია, ხოლო მეორე სხვანაირად ხედავს განვითარების მიმართულებას, ანუ ზედმეტად მიმბაძველია დასავლეთის. რაც შეეხება მეოთხეს, ისიც საფრთხეს უქმნის ხალხის ნების აღსრულებას პოლიტიკური ძალაუფლების კონცენტრაციის მეშვეობით, ვინაიდან ემინია დიქტატურის და ზედმეტად ზრუნავს ადამიანის უფლებების დაცვაზე.

მეოთხე დისკურსი იწყება მეტად საინტერესო მტკიცებით “კონსტიტუციონერებისა” და უბრალო ადამიანების შესახებ, რომელიც მრავალმხრივად შეიძლება იქნეს ინტერპრეტირებული. ერთი მხრივ, ის გვაგონებს ჰაბერმასისეული სისტემისა და ცხოვრების სამყაროს დაპირისპირებას და ცხოვრების სამყაროს დაცვის ლოზუნგს. მეორე მხრივ, ის არა მარტო მკაფიოდ ასხვავებს კანონსა და მორალს (რასაც მარქსისტული მიდგომა, ლიბერალურისგან განსხვავებით, არ აკეთებდა), არამედ ორივეს მკაფიოდ გამიჯნულ სამოქმედო არეალებს უნესებს და ადამიანთა ცხოვრებას, პირველ რიგში, მორალის სამყოფელად იხილავს. და ბოლოს, ის შეიძლება გავიზნოთ პატენემისეულ ტერმინებით, როგორც “ამორალური ფამილიზმი”, რაც, რესპუბლიკური ცნობიერების საპირისპიროდ, ბადებს კორუფციას და ხელს უშლის დემოკრატიის

ფუნქციონირებას.

საქართველოს ისტორიის თვალსაწიერიდან ეს დისკურსი გვევლინება იმ მიდგომად, რომელიც არა მარტო საბჭოთა პერიოდში, არამედ წინა საუკუნეებშიც, მრავალი გარე დამპყრობლის ქვეშ საქართველოს არსებობის დროს, წესად და ჩვეულებად ჩამოყალიბდა, იმ წესად და ჩვეულებად, რომელმაც თვითგადარჩენისა და თვითმოყოფადობის შენარჩუნების მასობრივი სტრატეგიები განსაზღვრა. ის მდგომარეობს მტრული და უცხო გარემოსაგან გამიჯვნაში და არა მასზე ზემოქმედების მოხდენის მცდელობაში.

ამ მხრივ, მას მთავარ ოპონირებას მეორე დისკურსი უწევს, რომელიც სწორედ რომ სისტემის შექმნითაა დაინტერესებული. მეორეს ყველაფერი იმის შეცვლა სურს, რაც მეოთხე სთავის თავშესაფარსა და დასაყრდენს წარმოადგენს – წარსული, ქართული მენტალიტეტი. თუკი მეორე დისკურსი სისტემის გარკვეული ღირებულებრივი ტოტალიტარულობით ემუქრება, მესამე – დიქტატურის ნიშნებს ატარებს. ამდენად, არც მესამე დისკურსია მისთვის ხსნა, მიუხედავად იმისა, რომ გარკვეულ ღირებულებრივ განწყობებს ორივე იზიარებს. მის თვალში, მესამე დისკურსი, გარკვეულწილად, რელიგიური ფანატიზმითაა დაავადებული და თავისი დიქტატორული მიდრეკილებებით მას შეუძლია კერძო ადამიანი დიქტატორის ძალადობის ობიექტად გახადოს. მიუხედავად ყველაფრისა, მეოთხე დისკურსს აქვს ხელისუფლების ნდობა, რომელსაც პირველი დისკურსი უქარწყლებს. მეოთხე დისკურსის განწყობას მიიმალოს თავის ნაჭუჭში და იმედოვნოს, რომ ხელისუფლება თავის საქმეს თვითონ მიხედავს, პირველი დისკურსი ეწინააღმდეგება და საზოგადოებრივ სივრცეში პოზიციის დაკავებისკენ უბიძგებს, რასაც ის მიჩვეული არ არის.

დასკვნა

საქართველოში წინა წლებში ჩატარებული გამოკვლევების შედეგები გვაფიქრებინებს, რომ მოცემულ კვლევაში გამოკვეთილი შეხედულებათა სისტემები საკმაოდ მდგრადია; მათი ანალოგები ადრე (ყოველ შემთხვევაში, პირველი სამის) სხვა გამოკვლევებშიც დაფიქსირებულა. ეს კიდევ უფრო აძლიერებს იმ მოსაზრებას, რომ მეტად მნიშვნელოვანია მათი გათვალისწინება კონსტიტუციური მშენებლობის პროცესში.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ რესპონდენტების პასუხები, სოციალური მოლოდინების გამო, შესაძლოა უფრო პოზიტიურია კონსტიტუციონალიზმისა და დემოკრატიის მიმართ, ვიდრე რესპონდენტების ქცევა ნაკლებად საჯარო პოლიტიკურ ვითარებაში, შეიძლება შეიქმნას შთაბეჭდილება, რომ აქ აღწერილი დისკურსები ან, ყოველ შემთხვევაში, ზოგიერთი მათგანის რადიკალური მიმდევრები, საფრთხეს უქმნიან კონსტიტუციონალიზმს. მაგრამ თუ დავუშვებთ, რომ შესაძლებელია თითოეული მათგანის რადიკალიზების თავიდან აცილება და მათი შეჯერება, მაშინ დავინახავთ, რომ ისინი ქმნიან ნორმალურ, ჯანსაღ პოლიტიკურ სპექტრს, რომელიც ანალოგიურია იმისა, რაც შეიძლება მოვიძიოთ ნებისმიერ კონსტიტუციურ ლიბერალურ დემოკრატიაში. მაშასადამე, საქართველოს პრობლემაა არა ის, რომ რომელიმე ნაწილი საზოგადოებისა გამოირიცხოს პოლიტიკური პროცესიდან, არამედ ის, რომ თავად ამ პროცესმა ხელი შეუწყოს ყველა პოლიტიკური შეხედულების საუკეთესო მისწრაფებების რეალიზებას.

ამგვარი თანაარსებობის უზრუნველყოფაში მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება კონსტიტუციური მოდელის შერჩევას და ქვეყნის პოლიტიკური სისტემის ინსტიტუციონალური მოწყობის სწორ განსაზღვრას. ასე მაგალითად, ამას ხელი შეიძლება შეუწყოს უფრო ადეკვატური საარჩევნო სისტემის შერჩევამ. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ტრადიციონალისტური პოლიტიკური შეხედულებებისთვის უფრო ხელსაყრელია მაჟორიტარული სისტემა, ხოლო “ანტიტრადიციულებისთვის” – პროპორციული. თუ ეს ვარაუდი სწორია (რაც თავისთავად, დამატებით კვლევასა და განსჯას მოითხოვს), მაშინ რას მოუტანს საქართველოს ორპალატიანი პარლამენტის შექმნა, სადაც ზედა პალატა დაკომპლექტდება მაჟორიტარი დეპუტატებით, ხოლო ქვედა – პროპორციული წესით არჩეული წევრებით? როგორ უნდა განაწილდეს უფლებამოსილებები ამ ორ პალატას შორის, რომ ამან არ გამოიწვიოს ან საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილის პოლიტიკური შეხედულებების უგულვებლყოფა, ან კონფლიქტი პალატებს შორის?

ეს, უბრალოდ, ერთ-ერთი შესაძლო კითხვაა, რომელიც ამ გამოკვლევის შედეგების გააზრებისა და გამოყენების სავარაუდო მიმართულებას მოხაზავს. კვლევის შედეგების ანალიზისას უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ მოცემული კვლევის მეთოდოლოგია არ

იძლევა შესაძლებლობას პასუხი გაეცეს კითხვას იმის თაობაზე, თუ რამდენად გავრცელებულია საქართველოში ესა თუ ის შეხედულებები. ამის გაგება შესაძლებელი იქნებოდა მხოლოდ დამატებითი კვლევების ჩატარებით.

ტაბულა N 1

დებულებები, რომლებიც მოყვანილია ამ ტაბულის მარცხენა სვეტში, შეადგენენ იმ ნაკრებს, რომელსაც აფასებდნენ რესპონდენტები. თითოეული დებულების გასწვრივ ამ ტაბულაში მოყვანილია ქულები -6-დან +6-მდე, რომლებიც ასახავენ გამონათქვამის შეფასებას ოთხი გამოვლენილი დისკურსის მიერ. დისკურსის ნომერი მითითებულია შესაბამისი სვეტის თავში. ამ ტაბულაში 64 დებულება განლაგებულია თანმიმდევრობით მაქსიმალური კონსენსუსისგან (ყველა მეტ-ნაკლებად ერთი აზრისაა) მაქსიმალურ დაპირისპირებამდე (არსებობს რადიკალურად დაპირისპირებული მოსაზრებები).

დებულების ნომერი	N	ფაქტორები (დისკურსები)			
		1	2	3	4
9 როცა მორალიდან ხდება გადახვევა, კონსტიტუცია იმისთვის არის, რომ ეს ქცევა მიუახლოვოს მორალის დაუნერვლ პრინციპებს, რომლებიც კაცობრიობის მთელი ისტორიის მანძილზე არსებობდა		1	0	2	1
49 კონსტიტუცია უნდა შესრულდეს ყველა მუხლში. დაუშვებელია, რომ შეიძლებოდეს კონსტიტუციის დარღვევა მომავლის რაიმე მიზნისთვის		4	5	4	2
64 კონსტიტუციის მოდელი უნდა ემსახურებოდეს დემოკრატიის განვითარებას, პოლიტიკური კონკურენციისა და პოლიტიკური აზრის განვითარებას ქვეყანაში		2	3	3	4
14 დემოკრატია არის აზრთა სხვადასხვაობა, როდესაც ყველას აქვს გარკვეული სუბიექტური აზრი, და იმ განსხვავებული აზრებიდან უნდა აიღო კარგი აზრი		3	3	3	5
61 ადგილობრივი საქმე ადგილზევე უნდა გადაწყდეს და არ წავიდეს თბილისში		1	1	3	4
10 საქართველოს კონსტიტუცია მარტო ქართველებისთვის არ იწერება. საქართველო მრავალეროვანი სახელმწიფოა, რაც ძალიან მტკიცენიულოდ დადგა ეხლა		0	3	0	0
45 იგივე სომეხები და თათრები უფრო მრავლდებიან, ვიდრე ქართველები. თუ საქართველოს მოქალაქეა მთავარი და არა ქართველი, მაშინ სულ მალე სომეხი იქნება საქართველოს პრეზიდენტი, საფრთხეს ვხედავ მე ამაში		1	-1	2	0
12 ისტორიას მართავენ უფრო პიროვნებები		1	4	4	3
29 არ არსებობს, არც ისტორიულად და არანაირად არ ყოფილა, რომ საქართველოში როდესმე რეგიონი თავის სიტყვას ამბობდეს		-1	-4	-5	-4
53 მმართველი აუცილებლად უნდა დაემორჩილოს კონსტიტუციას. ერთმა მმართველმა რომ კონსტიტუცია შეცვალოს, ამის უფლება მას ნამდვილად არ უნდა ჰქონდეს		6	5	3	6
36 ვინც ჩვენზე მეტი იცის და იურიდიული განათლება აქვს, იმან იცის, რა დოზით დაარღვიოს კანონი, და ეს არის უბედურება		-1	1	0	2
13 კონსტიტუციურ სახელმწიფოში ისეთი დემოკრატიაა, როდესაც ხალხის უმრავლესობას მთელი ძალაუფლება არ ეკუთვნის		0	-1	-3	1
28 კომუნისტების პერიოდის კონსტიტუციით, ადამიანს ჰქონდა ყველაფრის უფლება — დასვენების, სწავლის, მუშაობის, გართობის, მაგრამ ფაქტიურად არაფერი არ სრულდებოდა, ეს ყველაფერი ქალაქებში იყო		-4	-1	-4	-1
7 ნებისმიერი სახელმწიფო არის ძალადობის იარაღი		0	-2	0	-3
59 უნდა გაკეთდეს ისე, რომ თითოეულმა ადამიანმა თავისი თავი საქმეში იპოვოს, საქმის კეთებაში, და არა პარლამენტში ეძიოს თავისი თავი		5	6	5	2

62	თუ ჩვენ გვინდა სახელმწიფოდ ყოფნა, მოდით, ადამიანის უფლებებს დავანებოთ თავი. ეს არის შემოგდებული თემა, რათა დაინგრეს სახელმწიფოები და მივიდეთ კოსმოპოლიტიზმამდე	-2	-4	-2	-4
47	დავით აღმაშენებელს ყველაზე დიდი პრობლემები შეუქმნა სწორედ ზედმეტად გაძლიერებულმა რეგიონებმა	-2	2	-1	-1
22	ეხლა არ არის კომუნიზმი, რომ ადამიანმა რაღაც ვერ თქვას და ვერ გამოვიდეს ხმამაღლა. ამის გამო არავინ არ მოგკლავს და არაფერი	-3	-2	1	0
48	კონსტიტუცია არ უნდა მოქმედებდეს, როგორც იურისტებმა იციან – უნდათ აქეთ მოაბავენ ქოთანს ყურს, უნდა - იქით. კონსტიტუცია ცალსახად უნდა იყოს გაშიფრული	6	4	0	3
21	ხალხის მმართველობა, ანუ იდეაში, რაც არის დემოკრატია, უბრალოდ ვერ იქნება ვერასოდეს. იქნება ყოველთვის ხელისუფლება და ხალხი	3	1	-1	0
57	საკადრო პოლიტიკაში უდიდესი მნიშვნელობა უნდა ენიჭებოდეს პიროვნულ ფაქტორს, ვინაიდან თუ პიროვნება არ არის ჩვენებური გაგებით დადებითი, მისი დანიშვნა არაფერს შეცვლის	0	1	-1	-3
3	კონსტიტუცია ეს არის პოლიტიკური ტრაქტატი, რომელზეც ერი მომავლის შენების პერსპექტივას აფუძნებს	2	5	3	0
60	ხალხის მიერ არჩეულ პრეზიდენტს და პარლამენტს მაქსიმალურად დიდი უფლებები უნდა ჰქონდეთ, ხოლო პრემიერ-მინისტრს, რომელიც დანიშნულია, მაქსიმალურად უნდა შეეზღუდოს უფლებები	-3	-2	2	-1
51	სანამ კანონები არ გვექნება, არც ხელფასი გვექნება, არც საჭმელი, არც სასმელი	-2	-2	2	1
20	კონსტიტუციის ბევრი რამ ირღვევა, იმიტომ, რომ არ არის ობიექტური სასამართლო სისტემა	3	4	0	-1
26	ხალხის 90 პროცენტი მაინც ოცნებობს იმაზე, რომ ცოტა კორუმპირებული მაინც იყოს, ეს რეალობაა	-3	0	-2	2
25	არის შემთხვევები, როდესაც ბოროტმოქმედის დასჯა და ბოროტმოქმედისგან საზოგადოების დაცვა მოითხოვს კონსტიტუციის დარღვევას	-1	-2	-4	1
24	ასეთი რევოლუციები, როგორც ჩვენთან მოხდა - ვარდების რევოლუცია, ყოველთვის იწვევს კონსტიტუციურ ცვლილებებს	-3	2	2	1
43	თუ კარგი დიქტატორი ხარ და შენ ხალხს კარგი რაღაცეები დაანახე, თუ შენი საქმიანობით ხალხი კარგ მდგომარეობაშია, დიდი რამეა ეხლა, დიქტატორი	-3	-6	-2	-2
6	პარლამენტის მხრიდან მთავრობის კონტროლის ძირითადი ბერკეტი არის მისდამი უნდობლობის გამოცხადება	-2	3	-2	-3
11	კონსტიტუციური მოწყობის ძირითადი ამოცანაა ხელისუფლების პოლიტიკური მდგრადობისა და ეფექტურობის უზრუნველყოფა	-2	0	1	4
15	დემოკრატია არის მმართველობის ფორმა, სადაც მთელი საზოგადოება შეთანხმებულია რაღაც ერთ ფასეულობაზე და რაღაც ერთი მიზანი აქვს	1	2	-4	-1
5	პრეზიდენტის მიერ პარლამენტის დათხოვნის უფლება არის შესაძლო პოლიტიკური კონფლიქტის მოგვარების გზა	-4	2	-1	-1
39	რაც შეეხება პრემიერ-მინისტრის საკითხს, ხალხმა განსხვავება არ იცის პრემიერ-მინისტრსა და სახელმწიფო მინისტრს შორის	1	-4	1	-3
52	არ შეიძლება, ხალხი, რომელიც აწყობს რევოლუციას და დგას ქუჩაში, იჯდეს კაბინეტებში	2	-4	-1	0
23	ზოგ შემთხვევაში მე შეიძლება იურისტზე მეტი ვიცოდე კანონში, ვინაიდან მან იცის ის, რაც ისწავლა, მე კი მასზე მეტად ვიცი ცხოვრება	-1	-6	-1	-1
2	სახელმწიფოს დროშა არის ამ სახელმწიფოს იდეოლოგიის გამომხატველი	-2	-3	1	3
19	ჩვენი კონსტიტუცია იმ როლს არ ასრულებს, რასაც უნდა ასრულებდეს კონსტიტუცია საერთოდ	4	-1	-1	-2

16	თუ კანონმდებლობა ერთ პიროვნებაზეა მორგებული, მაშინ მას შეიძლება არა თუ პრეზიდენტი, არამედ მონარქი ვუწოდოთ	4	2	0	-2
46	ხელისუფლებას თუ ვილაცა ქვემოდან არ მოსთხოვს, ისინი ერთმანეთში ყოველთვის შეთანხმდებიან და ძალიან ბედნიერად იცხოვრებენ	5	1	1	-3
41	დღეს შეიძლება ვიცოდეთ, რა არის ჩვენი უფლება, მაგრამ, სამწუხაროდ, მათ განხორციელებას სხვა ფაქტორები განსაზღვრავს	3	1	-2	-4
58	. საქართველოს პრობლემა ის არის, რომ წარსულით ვცხოვრობთ. წარსულით ცხოვრება არ უნდა იყოს, ადამიანი უნდა ცხოვრობდეს დღევანდელით, ხვალისდელზე ფიქრით	-1	3	0	-5
55	მე უნდა ვიყო ჩემი უფლების არდარღვევის სადარაჯოზე. მე უნდა მოვუარო ამ პრობლემას	1	-1	-3	5
27	ჩვენი პარლამენტი ერთპარტიულია და, ბუნებრივია, რომ გავა ის, რაც უნდა მთავრობას, თუნდაც ხალხისთვის არ იყოს მისაღები	4	0	-3	-2
63	პირველ რიგში უნდა გაერთიანდეს საქართველო და შემდეგ ვილაპარაკოთ კონსტიტუციაზე	-1	-3	4	4
50	ჩვენთვის ამ ეტაპზე, ყველაზე კარგია დიქტატურა — ერთი გამოკვეთილი ძალაუფლების მქონე ადამიანი, რომელიც შეძლებს წინააღმდეგობა გაუწიოს იმ პატარა ჩინოვნიკებს, რომლებიც დარბიან და ცდილობენ თავისთვის რაც შეიძლება მეტი მოიხვეჭონ	-5	-5	1	-5
40	ევროპის ქვეყნებში ბევრმა არ იცის, ვინ არის პრეზიდენტი, რადგან იქ პრეზიდენტი პეტრე იქნება თუ პავლე, ამით ძირეული ცვლილებები არ მოხდება	0	-3	-5	2
18	ქართველი ხალხი, საერთოდ, ისეთი ხალხია, რომ უნდა ყავდეს ერთი მმართველი	-4	-3	4	-4
44	ვინც კანონს დაარღვევს, ის მიდის წინ, და ვინც ამას ვერ აკეთებს, ის სანწყალია, მოუხერხებელია, პატიოსანია და საცოდავი	1	0	-3	-6
32	ყველაფერი აენყობა, თუკი ყველას ექნება სამსახური და გადასახადს გადაიხდის, მაშინ შეივსება ეს ბიუჯეტი და სახელმწიფო დადგება ფეხზე	-1	4	6	1
33	ყველაფერი მომწონს, რაც არის კარგი, მაგრამ ქართული მენტალიტეტი ისეთი რამაა, რომ გერმანული და ამერიკული, ინგლისური და იაპონური აქ საქართველოში არ გამომადგება	2	-1	5	5
4	კონსტიტუცია ქვეყნის ძირითადი კანონია, რომელიც განსაზღვრავს ამ სახელმწიფოს პოლიტიკურ თუ საზოგადოებრივ წყობას, აგრეთვე თითოეული მოქალაქის უფლებებს	2	6	-3	3
8	დემოკრატია დიქტატურისგან განსხვავდება მხოლოდ იმით, რომ საზოგადოების რაღაც ნაწილს შეუძლია ზეგავლენა მოახდინოს ხელისუფლებაზე	0	0	5	-5
37	ამ ახალ პერიოდში უკვე რაღაც ძვრები არის, რაც შესაძლებლობას გვაძლევს ვიცხოვროთ მართლა კონსტიტუციის თანახმად	-6	-1	0	1
38	ეს კონსტიტუციური ცვლილებები იყო საჭირო. იმიტომ, რომ ახალგაზრდობა მოვიდა, ენერგიით სავსე და ძალიან კარგი, მცოდნეები არიან	-5	-3	2	1
42	დღეს მთავარია ხელისუფლებიდან წამოსული დირექტივები, გავლენიანი ნაცნობები და ა.შ. იგივე ხელისუფლების წარმომადგენლები ნაკლებად ემორჩილებიან კანონს და, აქედან გამომდინარე, არ არის კანონის უზენაესობა	5	1	-4	-2
31	დამნაშავეს პასუხი აგებინე. ამ მთავრობის ხელში პასუხნაგები მე ჯერ არავინ არ მინახავს, შევარდნაძით დანაშაულებული	2	-2	-2	-6
30	შევარდნაძის მმართველობის პერიოდში საქართველოში ვერ გაიგებდი, ვინ იყო უფროსი და ვინ - უმცროსი. ახალი ხელისუფლების მოსვლის შემდეგ, უკვე მიდიან დასავლური სისტემისკენ	-4	1	-5	3
17	ის დროა, რომელიც დღეს ფრიალებს, არის ნაციონალური მოძრაობის დროა	3	-5	1	-1
35	სწორია, რომ ჩქარა განხორციელდა კონსტიტუციური ცვლილებები, ქვეყანა კონსტიტუციურ ვაკუუმში იყო. რევოლუცია მოხდა და სხვა გამოსავალი არ იყო	-6	2	-1	0

1 დიქტატურა არ ნიშნავს იმას, რომ რომელიმე ადამიანის უფლება დარღვეულია. ეს ნიშნავს იმას, რომ ერთი ადამიანი ფლობს მთლიანად ძალაუფლებას	0	0	-6	2
56 კონსტიტუციონერმა უნდა დაიცვას კონსტიტუცია და კანონები, ხოლო ჩვეულებრივმა ადამიანმა ადამიანურად უნდა იცხოვროს	0	-5	1	6
34 ჩაიდება კონსტიტუციაში რელიგია თუ არა, ამას დიდი მნიშვნელობა არა აქვს. ხარ მართლმადიდებელი და ხა.რ, იქ ეწერება თუ არა, ამას მნიშვნელობა არა აქვს	-1	-1	-6	0
54 დღეს არის განსაკუთრებული მომენტი, ამიტომ პრეზიდენტმა უნდა აიღოს თავის თავზე პასუხისმგებლობა და მას უნდა ჰქონდეს განსაკუთრებული გადანყვეტილების მიღების შესაძლებლობა	-5	0	6	-2

CONSTITUTION AND ITS DISCOURSIVE LEGITIMATION

Description of workshop

Workshop will consist of 8 two-hour meetings, held during 4 weeks.

Week 1: 2 lectures will be devoted to theoretical concepts and approaches:

1. Constitution and political institutions in their relationship with liberal, republican and democratic political traditions;
2. Methodology of research: institutional vs. discursive approaches

Week 2: Case of Georgia, and research about Georgia – 2 lectures

1. Case Study – Constitutional amendments of 2004
2. Political perceptions of Georgian population –discourse analyses

Week 3 – seminars. Specific aspects and issues will be considered; students will get better understanding of specific problematic and will work out topics for their own presentations. They will also get consultancy and recommendations concerning additional reading.

Week 4: Presentations by students and discussions.

Aims of Workshop

The workshop is aiming to teach students creative fluency in methods of discourse analyses and to practices skills of independent research. Students should demonstrate the ability to compare to each other concepts, which derive from different disciplines and the ability to use them, when analyzing reality.

Evaluation

Attendance – 30%

Participation and comprehension of theoretical concepts - 40%

Presentation and essay – 30%

Bibliography

13. qrestomatia politikis TeoriaSi, romelic momzadda 2004 wels;
14. John Druzek, "The Informal Logic of Institutional Design", in: Goodin R., (ed.) *The Theory of Institutional Design*, CUP, 1990.
15. Dryzek, John S. Holmes, Leslie, 2002, *Post-communist Democratization. Political Discourses Across Thirteen Countries*, New York: Cambridge University Press
16. G.O'Donnell. 1998 *Horizontal Accountability in New Democracies*. *Journal of Democracy*, v.9, N.3
17. H. de Soto, *The Mystery of Capital*, Basic Books, 2000
18. Sartory, Giovanni. *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. London, Macmillan, 1994
19. Bernard Manin, *The Principles of Representative Government*, Cambridge University Press, 1997
20. Jon Elster, *Ways of constitution-making*, in: *Democracy's Victory and Crisis*, ed. by Axel Hadenius, Cambridge University Press, 1997
21. Th.Hnaf, Gh.Nodia. *Georgia - Lurching to Democracy. From Agnostic Tolerance to Pious Jacobinism: Societal Change and People's Reactions*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2000
22. Norberto Bobbio *Democracy and Dictatorship*
23. Ronald Inglehart, *Modernization and Postmodernization, Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press, 1997
24. farid zaqaria, "araliberaluri talRis arweveba", sazogadoeba da politika, N3, CIPDD, Tbilisi, 2000

Brief outline

1. Institutional peculiarities of new democracies: as it is widely observed third wave of democratization produced regimes, which have formally applied institutions of democracy and market economy, but this institutions work differently, than in Western social context. Many authors refer to the peculiarity of Western experience, where formal political institutions are uneasy mixture of three political traditions – democracy, liberalism and republicanism. Liberal constitutional principles, as Zakaria points out, were established there far before democracy. Principles of limited government, which is core principle of constitutional arrangement of power, comes in contradiction with the principles of people's democracies, which are more traditional for the post-Soviet space. First lecture will be devoted to the principles of constitutionalism and to their origins in political thought and historical context of the West. To underline peculiarity of post-Soviet development, several comparisons will be emphasized: constitutionalism vs. democratic centralism; pluralism vs. state ideology; multiparty system vs. party-state system, et. Specific knowledge, such as presidential, semi-presidential and parliamentary systems, majoritarian and proportional rule, et. will be touched in brief, provided that not all students will be aware of these theories.

Specific focus will be made on constitution. A country's constitution defines how a country's political system is organized. The constitution, if abided by, builds a "skeleton" of politics by setting the rules and laws of political action that in turn prescribe norms of conduct and strategies of action for the participants in political processes. The participants in political processes, for their part, have their own expectations of the political system, know what is the most valued and why a given political system is acceptable or unacceptable for them. The process of such interaction between the constitution and the citizens establishes the genuine essence and significance of the constitution to society, reveals its strong and weak points and outlines the prospects of its further reform.

Society, on its turn, is a space where people who have subjective views and opinions interact. While interacting with each other and the institutions of the political system, citizens draw up their own versions of reality that are tinted by their own political views and ideologies. Therefore such notions as democracy, law, constitution, etc. may carry different meanings and may have different values for different people. Thus, apart from being heterogeneous, political society consists of large groups of people whose views are more or less similar and who evaluate political developments in a similar manner. Such a cohesive systems of political views are referred to as political discourses.

2. New democracies of the third wave of democratization have developed as a project, heavily influenced by institutional approach as a main principle of democratization policies. Theoretical thinking of new democracies also is based mostly on this (institutional) methodology of research. Both create problems and have limitations, which do not allow practitioners and researchers to overcome gap between formal arrangement and real functioning of these institutions, which is far from expected standards. This extreme of activities, which is highly optimistic in its expectations, produced reaction, which goes to the opposite extreme. The opposite, conservative opinion and stream of research concentrates on political culture. It produces pessimistic perspectives for new democracies, saying, that political culture of given societies is not favorable for democracy, and that functioning of the institutions of democracy cannot be achieved there due to the civilization differences and peculiarities of the correspondent societies.

The middle way between these two extremes is exemplified by discursive approach to democracy research, and correspondent flexible policies of democracy building. This approach is aiming to study neither separately institutions, nor political culture, but takes them in their interrelation. It studies discursive fields – institutions taken with their meaning for society. Being phenomenological, rather than empirical, this approach has advantages and disadvantages as well. In terms of measurement, labeling and comparison, it does not provide criteria for democracy practitioners and democracy researchers, which could serve as a checking point for the success or failure in democracy building activities in a given country. Positive side of this is that from discursive perspective the process should not be measured in teleological manner, as a linear development with the known in advance output. Democracy is not what experts think it is. Democracy, according to the discursive approach,

is something, that population of given society thinks it is. Correspondingly political institutions should be designed out of perceptions of population about what these institutions. Only communicative and competitive efforts of population, straggling to represent itself through the social contract, can produce that kind of constitution, which will be followed by its citizens and abided by government. In other words, institutions have outputs, which depend not only on a design of these institutions, but also on a process, by which the institutions were adopted.

3. Case Study: Georgia, constitutional amendments of 2004. In January-February of 2004, after the Rose Revolution, constitutional amendments were adopted, changing structure of central governance. Post of Prime Minister was introduced, and cabinet system of governance changed former arrangement, where the President was the Head of state and the government at the same time (so called American model). Correspondingly the Presidents acquired right to dismiss Parliament in a case of governmental crises. Case study studied the process, as it was articulated in Georgian media. It showed what kind of arguing emerged between government and its opponents. It also studied context of these debates – what kind of development was underway in legitimation of state, economic relations and other fields, relevant to the constitutional arrangement.

The principles of constitutionalism were stressed by the opponents of government, who opposed constitutional amendments, Contrary to them government was emphasizing necessity of rapid development, effective governance, overcoming difficult period, et. The main direction of the debates followed traditional dominant public discourse in Georgia: legitimation and delegitimation, rather than constructive political competition: government legitimizing its (often non-constitutional) actions by the values of development and effective rule; opposition de-legitimizing government by accusations in dictatorship, concentration of power, violation of human rights, ets. This type of relationships among ruling authorities and society is stable feature of public space in Georgia, which did not change after the revolution. To develop into the more regular, electoral liberal democracy, based on constitutional checks on power, public discourse has to develop in one of two directions: a. to shift from the watchdog function only to the more positive and participatory style of policy deliberation. That means, that it should react not ex-post, criticizing government, but ex-ante, directing government through public opinion formation, what should be done and how. b. Media and civil society should withdraw from the central place in political struggles in Georgia, providing public space for party competition. In this case all people, who have strong political perceptions, express themselves not only in a public, that means, without taking any responsibility, but also struggle for power and potentially express readiness of taking responsibility of governance. Those who participate in a public as members of civil society take function of neutral observers (i.e. journalists), helping general public to make sense from political competition.

Unfortunately, public space in Georgia is not developing in either of these two directions. It means, that political system has taken stable form, which has revolution-like events as its stable characteristic. This is legacy of Soviet system, having such features, as party-state rule, strong concentration of power in hands of one leader, low legitimacy of private sphere, et. These legacies were well represented in a period of constitutional debates by such initiatives, as changing state flag and struggling with corruption. Both discourses were included in a study as an important part of development.

4. Political perceptions of Georgian population. Research on constitutional issues, as they appear in Georgian political a latent discourse was based on application of specific technology, provides picture of ideal type political discourses, existing across Georgian society. The research is based on Q-methodology. It was conducted as following: several discussion groups were conducted both in Tbilisi and regions; Texts of the groups were transcript and split into separate phrases. These phrases (expressions) were classified by specific technology according specific discourse parameters, and from each category 4 expressions were selected. Finally, 64 phrases formed Q-sort, which was used to question respondents. Results were processed with the specially designed statistical program. Finally four ideal type discourses were identified. This discourses form four quarters of two-dimensional field, which provides useful tool to think of Georgian society and its perceptions. As the research demonstrates, all Georgians are in favor of rule of law, democracy,

constitutionalism, human rights and other principles, underlying political system. However they tend to see these differently, to prioritize different aspects and to make different emphasizes. Each of these four discourses can go to extreme and become intolerable to the other three, but they can also come close to each other and to form healthy context of political competition and deliberation.